

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav české literatury a komparatistiky

Bakalářská práce

Studijní program: Humanitní vědy (CL FS)

Klára Bendová

Komparace vybraných středoškolských učebnic české literatury z první poloviny 20. století

The Comparison of Selected High School Textbooks of Czech Literature
from the First Half of the 20th Century

Praha 2020

Vedoucí práce: PaedDr. Luboš Merhaut, CSc.

Děkuji panu PaedDr. Luboši Merhautovi, CSc. za jeho pohotové rady, připomínky a trpělivé vedení. Poděkování patří také knihovnicím NPMK za jejich laskavý přístup. V neposlední řadě děkuji Bohu za to, že to se mnou nevzdal.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 8. srpna 2020

Podpis .....

Abstrakt:

Tématem práce je komparace vybraných středoškolských učebnic české literatury, které vznikly a byly užívány v průběhu první poloviny 20. století, z hlediska společensko-politických změn (tj. především změn ve školství souvisejících s proměnami státního zřízení v letech 1918, 1938 a 1948) a proměn diskurzu českého literárního dějepisectví (zejména vzhledem k velkým literárněhistorickým pracím daného období). Práce chce zkoumat, nakolik se obraz české literatury představovaný v středoškolských učebních textech měnil vzhledem k jmenovaným faktorům a nakolik byla naopak v rámci učebního pojetí literatury uchováвана kontinuita. Zajímá ji tedy zejména volba učebního materiálu, jeho struktura, resp. výklad v analyzovaných učebních textech. V úvodní (metodologické) části práce budou stručně představeny (s ohledem na proměny středoškolského literárního vyučování v první polovině 20. století) zásadní literárněhistorické práce, resp. směry daného období a reflektovány vybrané tematicky blízké práce. V praktické části práce proběhne vlastní komparace na základě vymezených hledisek.

Abstract:

The topic of the presented thesis is a comparison of selected high school textbooks of Czech literature, which were created and used during the first half of the 20th century, in terms of sociopolitical changes (i.e. notably changes in education related to transformation of the system of government in 1918, 1938 and 1948) and changes in the discourse of Czech literary historiography (especially in view of the major literary-historical works of the period). The thesis aims to examine the extent to which the image of Czech literature presented in high school textbooks has changed with respect to the named factors and, on the contrary, to what extent continuity has been maintained within the concept of teaching literature. The thesis is therefore mainly focused on the choice of taught material, its structure, resp. interpretation in the analyzed textbooks. In the introductory (methodological) part of the thesis major literary-historical works, resp. theories of the given period (with regard to the changes of high school literary teaching in the first half of the 20th century) will be briefly introduced and selected thematically related works will be reflected. In the practical part of the thesis the comparison will be made on the basis of defined aspects.

Klíčová slova:

učebnice české literatury, literární vyučování, literární historie, Jaroslav Vlček, Jan Jakubec, Arne Novák

Key words:

textbooks of Czech literature, teaching literature, literary historiography, Jaroslav Vlček, Jan Jakubec, Arne Novák

Obsah

Úvod	6
1. Teoretická část.....	7
1.1 Vybrané momenty vývoje středoškolského vyučování českému jazyku a literatuře	7
1.1.1 Období před Marchetovou reformou	7
1.1.2 Od Marchetovy reformy ke světové válce	9
1.1.3 Poválečné snahy o reformu vyučování	10
1.1.4 První řádné osnovy československého jazyka.....	12
1.1.5 Osnovy z roku 1933.....	14
1.1.6 Výuka českého jazyka v předválečných a válečných letech	16
1.1.7 Poválečná situace	18
1.1.8 Vývoj po Vítězném únoru.....	19
1.2 Stručný přehled vývoje českého literárněhistorického diskurzu v daném období	21
1.2.1 Bibliografické pojetí literární historie a Josef Jireček	22
1.2.2 Počátky moderní české literární historie v tzv. Vlčkově škole	23
1.2.2.1 Vlčkovy Dějiny české literatury	25
1.2.2.2 Jakubcovy Dějiny literatury české.....	28
1.2.3 Literární historie a kritika u Arne Nováka	29
1.2.4 Strukturalistické vymezení úkolů literární historie.....	34
1.3 Reflexe tematicky blízkých prací.....	40
2. Praktická část.....	47
2.1 Vyhledávání a výběr pramenů	47
2.2 Metoda komparace	50
2.3 Vlastní komparace.....	52
2.3.1 Učebnice před rokem 1900	52
2.3.2 Učebnice období 1900–1909.....	53
2.3.3 Učebnice období 1910–1918.....	57
2.3.4 Učebnice období 1919–1933.....	62
2.3.5 Učebnice období 1934–1938.....	70
2.3.6 Učebnice období 1939–1945.....	75
2.3.7 Učebnice období 1945–1948.....	76
2.3.8 Učebnice období 1948–1955.....	77
2.3.9 Společné rysy a vývoj.....	81
Závěr	83
Seznam použité literatury.....	85

Úvod

Tématem předložené práce je proměna pojetí a výkladu české literatury v středoškolských učebnicích, které vznikaly mezi lety 1900 a 1955, v souvislosti s vývojem literárněhistorického diskurzu a se zřetelem k proměnám, ke kterým ve školském systému docházelo zejména v důsledku změn státního zřízení v letech 1918, 1938 a 1948.

V úvodu teoretické části práce jsou stručně představeny nejvýznamnější změny ve školském systému, resp. školních osnovách v předmětném období, zejména ve vztahu k literárnímu vyučování. Toto hledisko je svým charakterem spíše doplňující, ve vlastní komparaci učebních textů se přihlíží primárně k hledisku literárněhistorickému. V další kapitole této části jsou stručně představeny hlavní literárněhistorické přístupy daného půlstoletí, především jak se projeví v souborných literárněhistorických pracích Jana Jakubce, Jaroslava Vlčka a Arne Nováka, které zejména poskytují měřítko pro následnou vlastní komparaci učebních textů. Třetí kapitola bude věnována reflexi nalezené literatury předmětu, jejíž téma je blízké tématu předmětné práce.

Praktickou část uvozuje komentář ke způsobu vyhledání a výběru učebních textů a popis metody komparace. Ve vlastní komparaci postupuje práce nejprve chronologicky po jednotlivých obdobích, srovnává tedy primárně práce vznikající zhruba ve stejné době. Po těchto detailnějších dílčích srovnáních následuje jsou v závěrečné podkapitole na základě předchozí komparace pojmenovány rysy společné většímu množství učebnic napříč celým půlstoletím a co možná adekvátně popsán vývoj učebních textů, který lze v daných obdobích na zkoumaném materiálu pozorovat.¹

Hlavní teze práce, která má být doložena, nebo vyvrácena, je pomalé přizpůsobování školského pojetí literárněhistorickému diskurzu, tj. v zásadě podstatná dominance pozitivismu po většinu zkoumaného půlstoletí, a kontrastně výraznější upravování učebnic ve vztahu k dobovým požadavkům na literární výchovu, reprezentovaným učebními osnovami.

---

¹ Citované texty a názvy děl jsou uváděny v diplomatickém přepisu.

1. Teoretická část

1.1 Vybrané momenty vývoje středoškolského vyučování českému jazyku a literatuře

První polovina 20. století byla z hlediska vývoje střední školy velmi turbulentní. České střední školství – v jistém smyslu vznikající až se zákonem o rovnoprávnosti jazykové z 18. ledna 1866² – které se od vydání *Nástinu organizace gymnázií a reálek* z roku 1849³ nijak zásadně nezměnilo, prodělalo mezi léty 1900 až 1953 řadu významných organizačních i obsahových změn. Vývoji středoškolské soustavy je již věnována řada odborných publikací,⁴ tato práce se tedy zaměří čistě na formální změny přímo související s výukou českého jazyka, tj. zejména na revize školních osnov, které v daném půlstoletí proběhly a nově formulovaly požadavky kladené na středoškolskou výuku českého jazyka v jeho literární části. Rámcové představení vývoje literárního vyučování zahrnuje v následujících podkapitolách pro dokreslení rovněž některé dobové reflexe této výuky.

1.1.1 Období před Marchetovou reformou

Již v osnovách z roku 1900⁵ byla literární výchova v zásadě otázkou gymnázia vyššího, na kterém výuka mluvnice téměř zcela ustupovala do pozadí. Cílem četby v nižších ročnících bylo primárně osvojení si schopnosti porozumění textu a jeho přednesu, případně bylo čteného textu používáno i k jazykovému rozboru.⁶ V těchto osnovách se dosud neobjevuje termín „literární historie“, literární vyučování na vyšším gymnáziu je i nadále uváděno výrazem „četba“. Od sedmé třídy vznikají na gymnáziích v rámci „četby“ pododdíly „literatura“ a „slovesnost“. Zatímco obsahem „literatury“ byly podle osnov „Přehledné dějiny literatury [...] s podrobnější charakteristikou zjevů vynikajících“,⁷ v rámci „slovesnosti“ měli studenti nabýt znalost o významných literárních žánrech a druzích. Na reálkách byl kladen

---

² VESELÁ, Zdenka. *Kapitoly z literární pedagogiky*. Praha: SPN, 1977, s. 8.

³ *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen In: Oesterreich*. Wien: Ministerium des Cultus und Unterrichts, 1849.

⁴ Srov. např. CACH, Josef, KOLÁŘ, Zdeněk a TAXOVÁ, Jiřina. *Vývoj, současný stav a perspektivy střední školy*. Praha: Univerzita Karlova, 1987; KOVÁŘÍČEK, Václav a KOVÁŘÍČKOVÁ, Iva. *Vývoj školských soustav v českých zemích*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1989; VESELÁ, Zdenka. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. Brno: Masarykova univerzita, 1992 a řadu dalších publikací zaměřených na jednotlivá dílčí období.

⁵ Viz ŠETELÍK, Antonín, ed. *Sbírka normálíí platných pro české školy střední*. Praha: Ústřední spolek českých profesorů, 1902, s. 382–384; 399–418.

⁶ Viz tamtéž, s. 383.

⁷ Tamtéž, s. 384.

větší důraz na četbu děl, snad proto se v jejich osnovách „četba“ nijak dále nedělila, případné výklady o literárních žánrech a druzích měly vycházet z četby.⁸

Vzhledem k velmi obecné formulaci obsahu literárního vyučování měly zřejmě hlavní podíl na obsahu výuky v tomto období užívané učebnice,⁹ které spojovaly teoretický výklad (základy české metriky, poetiky a stylistiky)¹⁰ a literární ukázky.

Částečně tyto učebnice, stejně jako instrukce, podle nichž byly vytvářeny, podrobil kritice Václav Ertl v článku *Naše stará literatura na středních školách*.¹¹ Na rozdíl od mnoha pozdějších kritiků spatřuje nedostatek literárního vyučování v nadměrném zdůraznění estetického hlediska na úkor literární historie. Podle Ertla se tento model, teoreticky vhodný pro literaturu německou (a odtud také do našich osnov převzatý) pro chápání starší české literatury nehodí, význam českých literárních památek totiž netkví v jejich esteticky trvalé hodnotě, jako je tomu u velikánů literatury německé, ale v tom, do jaké míry je v nich ztělesněn „psychologický ráz doby“ a nakolik reprezentují „myšlenkový nebo formální rozvoj či úpadek toho období, v něž spadá jejich působnost“.¹² Ertl se výslovně odvolává na Taina a Hennequina v tom, že literaturu není možno chápat izolovaně, ale jako projev „duševního života doby a podstaty národní“.¹³ Proto by dle něj ideální výbor neměl obsahovat jen literární památky a autory vysoce ceněné, ale také autory nižších kvalit, nakolik dobře ilustrují úpadek doby, ve které tvořili.

Na druhou stranu se vymezuje – vesměs ve shodě s pozdějšími kritiky – proti nadměrnému množství bibliografických a biografických dat a zejména jejich samoučelnosti. Nelze-li datum uvést ve smysluplný vztah k výkladu, nemělo by se uvádět vůbec.

Hlavní slabina existujících výborů tkvěla podle Ertla právě v tom, že sice – vědomi si nemožnosti vyučovat starší literaturu čistě na základě estetických hledisek – doplňují ukázky stručným pojednáním historických okolností vzniku daných textů, nicméně je přesto prezentují jako izolované celky, z nichž není pro studenty patrný žádný vývoj.

---

⁸ Viz ŠETELÍK, Antonín, ed. *Sbírka normálií platných pro české školy střední*. Cit. d., s. 413.

⁹ Tj. pravděpodobně zejména J. E. Kosinova a F. Bartošova *Malá slovesnost*, přepracovaná později F. Bílým a L. Čechem (od r. 1900 do r. 1908 vyšla čtyřikrát), třídílný *Výbor z literatury české* od J. Grima, A. Truhláře a J. Pelikána (ve třetím vydání vyšel v roce 1901) a později též třídílný *Výbor z literatury české* J. V. Nováka (poprvé vychází 1906).

¹⁰ Viz VESELÁ, Zdena. *Vývoj literární výchovy na střední škole*. Brno: Univerzita J.E. Purkyně – Filosofická fakulta, 1970, s. 11.

¹¹ ERTL, Václav. *Naše stará literatura na středních školách*. *Věstník českých profesorů* 13, 1905–1906, s. 29–35.

¹² Tamtéž, s. 31.

¹³ Tamtéž, s. 30.

Z jiného úhlu kritizoval užívané Slovesnosti Vilém Mathesius v článku *K methodě výkladů literárních*,¹⁴ který shledal jejich hlavní nedostatek v tom, že nedokázaly promyšleně kombinovat induktivní a ilustrační metodu výkladu, takže buď tíhly výlučně k jedné z těchto metod (*Malá slovesnost* – induktivní; Grimův *Výbor* – ilustrační), nebo je nepříliš zdařile kombinovaly (Novákův *Výbor*). Mathesius byl přesvědčen, že v rámci literárního výkladu (i mluvnice) není možné opírat se výhradně o jednu z těchto metod. Dobrá příručka by se tak měla vyznačovat jejich účelným a vhodným střídáním. Svou představu o náležité podobě literárního vyučování ilustroval vzhledem ke svému profesnímu zaměření (profesor francouzštiny na reálce) na ukázkách z francouzského písemnictví, nicméně v závěru shrnul obecně možnosti a meze obou metod: „Indukční methodou [...] možno [...] dospěti jen k úsudkům o literární povaze děl vyspělých a o vztazích této povahy k životu a nadání autorovu, k pracím jeho současníků a předchůdců: vše ostatní – životopis autorův, data o díle a vše, čeho je třeba k porozumění úryvku, charakteristika dob literárně nevýznačných nebo neujasněných – musí být dáno.“¹⁵

1.1.2 Od Marchetovy reformy ke světové válce

Nové osnovy, které vznikly v souvislosti s Marchetovými reformami z let 1908 a 1909, znamenaly pro literární vyučování podstatnou změnu. Na rozdíl od osnov předcházejících totiž předpokládaly existenci dvou typů učebních příruček pro výuku české literatury – rukověti a čítanek. Zatímco rukověť představovala souvislé pojednání o dějinách české literatury (čímž bylo v jistém smyslu odpovězeno na Ertlovu kritiku izolovaného výkladu jednotlivých děl), čítanka již obsahovala pouze úryvky z jednotlivých děl prakticky bez dalšího výkladu. Ačkoli osnovy explicitně nevykázaly literárněhistorickému výkladu přednost před četbou, čítanková četba měla dle nich poskytovat „látku a podklad pro výklady literárně-historické“,¹⁶ je možné se domýšlet, že toto oddělení v rámci učebních textů k opakovaně kritizovanému převažování literárněhistorického výkladu přispělo.

Výsadní postavení četby se udrželo na nižším gymnáziu, na němž výklady literárněhistorické a literárněteoretické (vyskytující se celkově jen poskrovnu) vždy pouze doplňovaly četbu. Tato četba byla nicméně žánrově široce zaměřená, zejména ve druhé třídě četli studenti i články dějepisně, přírodopisně a zeměpisně zaměřené. V nižších třídách byla

¹⁴ MATHESIUS, Vilém. K methodě výkladů literárních. *Věstník českých profesorů* 16, 1908–1909, s. 18–21.

¹⁵ Tamtéž, s. 18.

¹⁶ *Učebná osnova pro jazyk český na středních školách s vyučovacím jazykem českým. (Schválená ministerským výnosem ze dne 23. února 1910, čís. 5153)*. Praha: C. k. školní knihosklad, [1910], s. 3.

četba také podkladem pro jazykový rozbor. Teprve na vyšším gymnáziu nastupuje soustavné vyučování dějinám literatury, které se oproti nižšímu gymnáziu, kde se musel mimo četbu věnovat značný čas mluvnici, stává základem vyučovacího předmětu.

Co se požadavků na samotnou rukověť týče, uvádí osnovy, že má být založena „na stanovisku ryze historickém [...] s větší zevrubností tam, kde se výklad literárně historický opírá o četbu čítankovou nebo souvislou“.¹⁷ Z této instrukce je patrné, že literárněhistorický výklad měl svým obsahem předpokládaně přesahovat znalost založenou na četbě. Právě tento moment pravděpodobně zavedl důvod k mnoha budoucím kritikám neúměrné obsáhlosti rukověti. Dále se měl v úvodu rukověti nacházet „stručný přehled o místě českého jazyka mezi slovanskými jazyky a o místě jazyků slovanských mezi indoevropskými, jakož i výklad o hlavních dobách ve vnitřním vývoji jazyka českého“.¹⁸ Takovýto formát rukověti vedl ke vzniku příruček, které byly fakticky školskou obdobou existujících i vznikajících literárněhistorických kompendií. Konkrétní rukověti, které daným požadavkům vyhovovaly, vznikly mezi lety 1910 až 1913, během války pravděpodobně žádná nová příručka nevznikla a další vydání existujících rukověti se objevily až v roce 1919.

1.1.3 Poválečné snahy o reformu vyučování

S rozpadem Rakouska-Uherska se mimo jiné předpokládaly i rozsáhlé změny v oblasti školství. V souvislosti s tím publikoval Václav Ertl v říjnu 1918 významný článek *Humanismus národní*,¹⁹ ve kterém navrhl nový koncept vyučování českého jazyka, založený na ideji národního humanismu. Český jazyk se v jeho pojetí (přesněji v pojetí sekce učitelů češtiny, ve spolupráci s níž svůj návrh vypracoval) měl stát ústředním předmětem celého vyučování, v rámci kterého by měli studenti nabýt „vzdělání ve věcech národních a v jazyce mateřském [...] v takovém rozsahu a hloubce, v jakém toho na každém uvědomělém a vzdělaném Čechu slušno a dlužno žádati“.²⁰ Předložený návrh, který stručně postihoval obsah takto koncipovaného předmětu, určil českému jazyku kromě dosavadních úkolů (jazykového, slohového a literárního vzdělání) i úkoly v původním slova smyslu vlastivědné: studenti se měli dozvídat o dějinách národnosti a jazyka, dějinách státoprávních, náboženských, a sociálních, seznámit se s vývojem českých řemesel a obchodu, s lidovou kulturou ve všech jejích podobách (umění výtvarné, slovesné i hudební) a s kulturou národní

---

¹⁷ *Učebná osnova pro jazyk český na středních školách s vyučovacím jazykem českým...* Cit. d., s. 3.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ ERTL, Václav. *Humanismus národní*. *Věstník českých profesorů* 26, 1918–1919, s. 1–15.

²⁰ Tamtéž, s. 5.

(v rámci které našla kromě dalších forem umění a filozofie místo výuka literatury). Takto široké požadavky na předmět českého jazyka kladl Ertl mimo jiné s odůvodněním, že je nutné, aby výchovná a formující role, kterou si dosud v největší míře udržela výuka klasických jazyků, v rámci níž studenti pronikali hluboko do souvislostí antické kultury, byla delegována na jazyk domácí. Jakkoli se popsané pojetí zdá být neuskutečnitelné, v porevoluční době mělo velký vliv a získalo zjevně širokou oblibu, což se projevilo např. v anketě ministerstva školství a národní osvěty z roku 1919 o reformě střední školy.²¹ Na otázku, zda má být pro vyučovací jazyk „jediným účelem [...] naučiti dokonale mateřské řeči a seznámiti s její literaturou, či má také poskytovat vzdělání věcného (na př. vlastivědného)“,²² odpovědělo 303 z 331 respondentů ve prospěch širšího pojetí vyučovacího jazyka, přičemž české ústavy se často explicitně dovolávaly Ertlova článku.

V témže roce 1919 vyšly osnovy pro střední školy, byly ovšem deklarovány jako přechodné v očekávání brzké zákonné úpravy. Jako takové jen upravovaly dosud užívané osnovy z roku 1910.

Mezi patrné změny bezprostředně související se změnou politické situace patřila změna statusu německého jazyka, který se stal nepovinným (resp. volitelným, osnovy určovaly pouze další živý jazyk) a analogické zvýšení počtu vyučovacích hodin češtiny. Cílem vyučování češtiny nemělo být studenty vzdělávat a formovat pouze v jejich vztahu k jazyku a literatuře, ale také jim prostředkovat „znalost vynikajících zjevů kulturního života českého a kultury lidové“, probouzet v nich zájem „o kulturní vztahy k jiným národům slovanským“ a vychovávat z nich „povahy národně uvědomělé a lidsky ušlechtilé na podkladě vynikajících vzorů českého národního života a na základě poznávání národní povahy“.²³ Z daných formulací je zjevně patrný vliv koncepce představené Ertlem, tyto zatím obecně formulované požadavky mohly představovat první krok k prosazení nového pojetí českého jazyka, kterého mělo být dosaženo v nově přepracovaných osnovách. K tomu ovšem nakonec nedošlo.

---

²¹ Ministerstvo školství a národní osvěty. *Výsledky ankety ministerstva školství a národní osvěty z roku 1919 o reformě střední školy*. Praha: Státní nakladatelství, 1922.

²² Tamtéž, s. 60.

²³ Vým. ministerstva školství a národní osvěty (dále MŠANO) Doplnky a změny v učebních osnovách jednotlivých předmětů na středních školách v Čechách, na Moravě a ve Slezku č. 42.322 z 11. 9. 1919. *Věstník MŠANO* 1, 15. září 1919, č. 14, s. 251.

Vůbec nejvýznamnější změnou bylo ovšem vyučování slovenštině, které se jakožto jednomu z hlavních nářečí českého jazyka²⁴ měla ve všech třídách věnovat náležitá péče.²⁵ Žáci měli číst také slovenské články, slovenské knihy, recitovat slovenské básně a spolu se staročeskou mluvnicí se soustavně seznámit se vztahem češtiny a slovenštiny.

Učebnice užívané až do války se sice směly nadále používat a znovu vydávat, ale musely být přepracovány tak, aby v nich nezůstalo nic, co by připomínalo monarchii, a opětovně předloženy k aprobaci. Příručky, kterým by se tohoto přepracování nedostalo a aprobaci by nezískaly, měly být podle ministerského výnosu „počínaje školním rokem 19120/21 (sic!) odstraněny ze školy“.²⁶

Přidané hodiny byly nicméně dle osnov věnovány především mluvnici, literární část tak mohla být teoreticky zakomponováním studia slovenské literatury poněkud přetížena. Adekvátnější navýšení hodin českého jazyka se očekávalo až v definitivních osnovách.²⁷

Kromě toho přetrvaly problémy spojené s oddělením literárněhistorického výkladu od četby (a její druhotné postavení vůči výkladu), jak dokládá např. článek Jana Mukařovského²⁸ z roku 1925, ve kterém autor konfrontuje francouzský a český model vyučování mateřskému jazyku, aby ukázal, že francouzský přístup – v rovině literárního vyučování založený na četbě a vyžadující od žáků vlastní a samostatnou domácí přípravu – dosahuje mnohem lepších výsledků, naučí totiž žáky samostatně přemýšlet, nikoli jen osvojovat si z paměti výklad, o jehož pravdivosti se v praxi nemohou přesvědčit. Mukařovský nebyl v této kritice ojedinělý a hned první definitivní osnovy na tyto požadavky (minimálně formálně) odpověděly.

1.1.4 První řádné osnovy československého jazyka

Teprve v roce 1927 vycházejí první nově přepracované osnovy platné pro celé území Československa. Cíle vyučovacího jazyka se vzhledem k prozatímním osnovám sice zásadně nezměnily, nicméně některé z nich byly formulovány střízlivěji. Např. byl vypuštěn

---

²⁴ K užívání termínu „český jazyk“ ve významu „československý jazyk“ viz ŠMEJKALOVÁ, Martina. *Čeština a škola – úryvky skrytých dějin český jazyk a jeho vyučování na středních školách 1918–1989*. Praha: Karolinum, 2010, s. 33.

²⁵ Viz tamtéž.

²⁶ Výn. MŠANO O učebnicích středoškolských č. 55.900/19 z 18. 12. 1919. *Věstník MŠANO* 2, 1. ledna 1920, č. 1, s. 2.

²⁷ Viz JENIŠTA, Jaroslav. Nové prozatímní osnovy středních škol. *Věstník českých profesorů* 26, 1918–1919, s. 190.

²⁸ MUKAŘOVSKÝ, Jan. Vyučování jazyku mateřskému na školách francouzských a o potřebě jeho reformy na školách našich. *Střední škola* 5, 1925–1926, s. 129–137.

požadavek formování studentů na základě poznávání národní povahy, z čehož je patrné, že Ertlem představená koncepce, byť v popřevratové době zjevně oblíbená, se nakonec do učebních osnov, krom těchto obecných požadavků, nedostala. Sjednotily se také požadavky stran znalosti druhého znění československého jazyka, které se nově omezily výhradně na pasivní znalost, od slovenských studentů se tak nadále v druhém znění jazyka nepožadovala schopnost vlastního mluveného a písemného projevu, jako tomu bylo do té doby na základě osnov jazyka československého pro Slovensko z roku 1921.²⁹

Podstatnou změnou pro výuku literatury byla pak jedna z hlavních zásad, která určovala, že „[l]iterární dějiny staré a střední doby na typech gymnasijských značně se omezují na prospěch literatury moderní“.³⁰ To prakticky znamenalo, že v první třídě vyššího gymnázia (i reálce) se měl probrat vývoj literatury československé od počátku až do roku 1780. Na rozdíl od osnov z roku 1910, ve kterých se studenti dostali k národnímu obrození až na přelomu sexty a septimy třídy, byl novějšímu období české literatury vyhrazen rok navíc.

Co se zhuťněného výkladu staré a střední doby týče, určovaly osnovy, že je třeba ji „omeziti na zjevy vskutku podstatné a literárně hodnotné. Všude vycházeti jest z četby, a to jak z četby čítankové, tak i souvislé, a dbáti jest toho, aby výklady literárně historické měly pevnou oporu v přímém poznání aspoň nejhlavnějších literárních děl.“³¹ Tímto se literární vyučování minimálně formálně přiblížilo ideálu, který prosazoval Mukařovský a další kritici. Nadto osnovy poprvé přesněji vymezily obsah obratu „zjevy vskutku podstatné a literárně hodnotné“, když uvedly konkrétní jména autorů, příp. děl, která měla být základem výkladů.³²

Souvztažnost těchto tří změn je dobře patrná z článku Jana Čeňka,³³ který vyšel asi půl roku před osnovami. Jeho přístup je poměrně neobvyklý v tom, že nekritizuje, nýbrž chválí způsob, jakým bylo v osnovách z roku 1910 reformováno literární vyučování. Problémem není literárněhistorický výklad jako takový, ale jeho nedostatečná ukotvenost v četbě (v čemž

²⁹ Učebná osnova jazyka československého na středních školách s československým jazykem vyučovacím na Slovensku. *Věstník MŠANO* 3, 15. března 1921, č. 6, s. 102–108.

³⁰ Vým. MŠANO č. 80.537-II z 8. 7. 1927, jímž se vydávají nové osnovy pro jazyk československý na školách středních s československým jazykem vyučovacím. *Věstník MŠANO* 9, 15. červenec 1927, č. 7, s. 251.

³¹ Tamtéž, s. 259.

³² „V době staré soustředí se učivo kolem nejvýznačnějších legend, Alexandreidy a Kroniky Dalimilovy, kolem typické jedné nebo dvou ukázek poesie tendenční (Hradecký rukopis, Podkoní a žák, Smil Flaška z Pardubic) a kolem význačné ukázky staročeské prózy (zvláště Tomáše ze Štítného).

V době střední jsou ústředními postavami výkladů literárněhistorických Mistr Jan Hus, Petr Chelčický, význační představitelé husitství, hlavní zástupci Jednoty bratrské, zvláště Blahoslav a Komenský, a nejpřednější zástupci humanismu, pokud jejich činnost byla vskutku tvůrčí a vývojově významná.“ Tamtéž.

³³ ČENĚK, Jan. K vyučování československé literatury na našich školách středních. *Střední škola* 7, 1926–1927, s. 97–105.

se shoduje s Mukařovským), neúměrná pozornost věnovaná starším dobám a obsáhlost rukověti, ve kterých se studenti setkávají s řadou marginálních autorů. Kdyby se příručky zbavily nadbytečného množství nedůležitých jmen, nedocházelo by k tomu, že student se dozvídá o spisovatelích toliko z učebnice. Jednu z příčin tohoto nedostatku rukověti nalézám Čeněk ve vágnosti osnov, které neuvádějí konkrétní nejdůležitější autory, na které by se měl středoškolský výklad soustředit. Jak patrně z dříve řečeného, na všechny tyto výzvy ke změně se nové osnovy pokusily odpovědět.³⁴

Osnovy rovněž reflektovaly nutnost rozlišovat při požadavcích na literární vyučování mezi Čechami a Moravou na jedné straně a Slovenskem na straně druhé: zatímco výklad staré a střední doby měl být stejný pro celé území Československa, u výkladu doby nové (tj. od obrození do současnosti) se počítalo s jeho přiměřenou diferenciací „podle významu jednotlivých zjevů, jaký mají pro příslušná území“.³⁵ Tato instrukce mohla být jedním z důvodů relativně malého prostoru věnovaného slovenským autorům v česky psaných učebnicích československé literatury.

Problémem nových osnov, který nemusí být na první pohled patrný, bylo, že byly zpracovávány v očekávání vyšší hodinové dotace, než jaké se českému jazyku reálně dostalo (k slibovanému navýšení oproti prozatímním osnovám nedošlo), takže předepsaná náplň výuky nebyla realizovatelná.³⁶

1.1.5 Osnovy z roku 1933

V souvislosti s Déřerovou středoškolskou reformou vznikly i nové osnovy pro střední školy. Ačkoli se jednalo pouze o Návrh učebných osnov, k dalším změnám v něm už nedošlo a osnovy platily v dané podobě až do roku 1939, kdy byly nahrazeny (rovněž dočasnými) osnovami novými. Zavedením jednotného nižšího stupně střední školy přibýly všem typům středních škol 1–2³⁷ hodiny českého jazyka³⁸, ani tím se však jeho dotace nezvýšila na míru,

---

³⁴ Nakolik ovšem Čeněk jeden z hlavních problémů shledával v užívaných rukovětech, nemohlo dojít k úspěšné reformě bez vydání nových učebnic nebo podstatného přepracování učebnic starších. K tomu došlo, když mezi lety 1928–1930 vyšly přepracované rukověti Ertlovy a Menšíkovy.

³⁵ Vým. MŠANO č. 80.537-II z 8. 7. 1927, jímž se vydávají nové osnovy pro jazyk československý na školách středních s československým jazykem vyučovacím. Cit. d., s. 251.

³⁶ Viz ŠMEJKALOVÁ, Martina. Cit. d., s. 90, srov. PAVLÍČEK, Václav. *Vývoj vyučování českému jazyku na střední škole v období meziválečném*. Praha, 1988. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta filozofická., s. 27–28, srov. též dobový článek VONDRÁČEK, Jan. Osnovy jazyka československého v praxi. *Střední škola* 8, 1927–1928, s. 254–257.

³⁷ Reálky a reformní reálná gymnázia měly do provedení této reformy o dvě hodiny češtiny více než gymnáziím klasické a reálné.

kteřou předpokládali autoři osnov z roku 1927. Ačkoli tedy „[o]snovy zdůrazňují, že jazyk vyučovací je základem všeho vzdělávání na střední škole, nejen jazykového...“,³⁹ na všech typech středních škol kromě reálků zůstala hodinová dotace latiny nadále vyšší než dotace českého jazyka.⁴⁰ Z učebních cílů byly ovšem již zcela vypuštěny ty, které překračovaly hranice vyučovacího předmětu ve smyslu Ertlovy koncepce („znalost vynikajících zjevů kulturního života“; „buzení zájmu o kulturní vztahy k jiným národům slovanským“, „pěstování povahy národně uvědomělé a lidsky ušlechtilé“)⁴¹.

Nově byl kromě jazykové výuky a četby vymezen jako samostatná část učebního předmětu sloh a na vyšším gymnáziu také poetika. Osnovy rozlišovaly mezi „teoretickým poučením“ a „výcvikem praktickým“,⁴² četba byla předmětem „výcviku praktického“, vývoj literatury „výcviku teoretického“. Zdůraznění přednostního postavení četby a větší zaměření na novější českou literaturu z minulých osnov přetrvalo, v případě prvně jmenovaného bylo akcentováno dokonce ještě více: tam, kde se v osnovách z roku 1927 užívalo výrazu „dějiny literatury“, se užilo výrazu „vývoj literatury“ (tento termín se objevuje nadále i v osnovách z roku 1939 a 1945), snad aby se zdůraznilo, že výklady literární nemají sklouzávat k výkladům ryze historickým. Nadto se k obsahu výuky uvádělo: „Četba je základem poznání literárního vývoje československého od nejstarších dob do roku 1780“⁴³ (v 1. ročníku vyšší střední školy). Opět se tak explicitně v literární části předmětu zdůrazňuje nutnost účelného propojení studentových znalostí založených na četbě s profesorem výkladem.

Obsahově se požadavky na vyučování podstatně nezměnily, nicméně se (s ohledem na reflexi vyučovací praxe) přistoupilo k redukci učiva, ze dvou nejvyšších tříd (v případě reálky z nejvyšší třídy) např. zcela zmizela čítanková četba a rovněž byl podstatně snížen počet děl, které měli studenti na vyšším stupni povinně přečíst.⁴⁴

---

³⁸ Mluví-li se o počtu přidávaných hodin, mluví se o zvýšení absolutního součtu hodin ve všech ročnících střední školy, nikoli o přidání hodin v každém ročníku.

³⁹ SCHAMS, Rudolf. Poznámky k Návrhu učebních osnov jazyka československého. *Střední škola 17*, 1936–1937, s. 119.

⁴⁰ Ostatně ani na reálkách neměla čeština nejvyšší dotaci, překonávala ji matematika (počítáme-li do ní hodiny geometrie, které byly v daných osnovách vyděleny jako samostatný předmět).

⁴¹ Vým. MŠANO č. 80.537-II z 8. 7. 1927, jímž se vydávají nové osnovy pro jazyk československý na školách středních s československým jazykem vyučovacím. Cit. d., s. 252.

⁴² Obdobného rozlišení (výcvik teoretický x výcvik praktický) užívaly již osnovy z roku 1927, nicméně ty ho aplikovaly jen ve vztahu k jazykové části předmětu.

⁴³ NEUHÖFER, Rudolf, ed. *Učebné osnovy středních škol a učitelských ústavů*, Praha: Státní nakladatelství, 1934, s. 30.

⁴⁴ Tuto realističnost uvádí Schams jako jeden z hlavních znaků nových osnov. Viz SCHAMS, Rudolf. Cit. d., s. 119.

Novinkou oproti starším osnovám byly také samostatně připojené metodické poznámky, pro výuku literatury bylo důležité zejména stanovení deseti bodů výkladu literárního díla.⁴⁵ Ačkoli toto „desatero“ zjevně odpovídalo na požadavek založení literárního vyučování na díle a omezení literárněhistorického výkladu (který byl odkázán do posledních dvou bodů) a přestože autoři osnov připouštěli, že ne vždy bude takto vedený rozbor možný, nebyl tento pokyn recipován nekriticky, např. Otokar Chlup mu vytknul přílišnou schematičnost.⁴⁶

Jmenovaný autor se k daným osnovám vyjádřil ve své knize obšírněji a s mnoha jejich postupy souhlasil (pochopitelně např. s obecně deklarovaným přenesením těžiště literárního vzdělání do četby), nicméně ve více směrech kritizoval osnovy tam, kde se vyjadřovaly konkrétněji. Na jedné straně spatřoval nedostatky v těchto konkretizacích (např. v rozvržení výběru souvislé četby do jednotlivých tříd, ve kterém postrádal jednotný plán, podle kterého by byl výběr strukturován), na druhé straně považoval samotné konkretizace za problematické, učitelé podle něj nemají být ve své práci „poutáni mechanickými schématy postupu“.⁴⁷ Celkem vzato však, jak napsal Rudolf Schams, bylo možno považovat osnovy československého jazyka (zvláště vzhledem k dalším duchovnědným předmětům) za zdařilé.⁴⁸

1.1.6 Výuka českého jazyka v předválečných a válečných letech

Zvyšující se politické napětí se projevilo ve vydání osnov branné výchovy, která měla být zahrnuta do všech předmětů – do výuky českého jazyka tak opět proniká učební cíl, který výrazně překračuje hranice jejího oboru. Vhodného poučení se studentům v českém jazyce nemělo dostávat jen na základě četby, která v nich měla probouzet osobní statečnost a vlastenectví, ale rovněž v rámci písemných prací, ve kterých měli studenti zpracovávat „i látky z oboru vojenského“,⁴⁹ v řečnických cvičeních a v jazykovém vyučování, ve kterém

---

⁴⁵ 1. hlasité přečtení; 2. látkový rozbor; 3. myšlenkový rozbor; 4. druhové zařazení; 5. významový rozbor; 6. zvukový rozbor; 7. rytmický rozbor; 8. kompoziční rozbor; 9. dílo a básník; 10. zařazení díla do vývoje literatury. Viz *Osnovy jazyka československého (jako jazyka vyučovacího)*. Otisk z *Návrhu učebních osnov pro střední školy*. Praha: Státní nakladatelství, 1934, s. 20–21.

⁴⁶ Viz CHLUP, Otokar. *Středoškolská didaktika*. Brno: nákladem Společnosti „nových škol“, 1935, s. 195. K reakci autorů osnov viz SCHAMS, Rudolf. Cit. d., s. 132.

⁴⁷ CHLUP, Otokar. Cit. d., s. 195.

⁴⁸ Viz SCHAMS, Rudolf. Cit. d., s. 134.

⁴⁹ Výn. MŠANO č. 112.426-II z 5. 8. 1938, jímž se vydávají osnovy branné výchovy (branné průpravy mravní a naukové) na středních školách, učitelských ústavech, ústavech pro vzdělání učitelek domácích nauk a ústavech pro vzdělání učitelek mateřských škol. *Věstník MŠANO* 20, 15. 8. 1938, č. 8, s. 302.

bylo cílem seznámit studenty se základní vojenskou terminologií a naučit je podávat „přesné, pravdivé, stručné a úplné zprávy [...], jak to potřebuje vojenské zpravodajství...“.⁵⁰

Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava se začínají poměrně záhy rušit aprobace některých užívaných učebnic, případně požadovat jejich přepracování.⁵¹ Již 15. července vycházejí také nové přehledy hodin – nejvýraznější změnou byla pochopitelně více než dvojnásobná⁵² dotace němčiny, která měla být nadále vyučována ve všech ročnících všech typů středních škol. Dotace němčiny se ještě několikrát zvýšila, až se ve školním roce 1942/1943 ustálila na 8 hodinách v každém ročníku⁵³ (tj. téměř šestinásobku původního stavu). Zřejmě v souvislosti s tímto zvyšováním byly v roce 1940 přidány na gymnáziích hodiny také češtině.⁵⁴ Nedlouho poté 27. července vycházejí také nové tzv. *Zatímní učebné osnovy pro střední školy s českým vyučovacím jazykem*.

Osnovy se od *Návrhu učebných osnov* z roku 1933 lišily co do obsahu vyučovacího předmětu jen v drobnostech (zejména ve vymýcení slovního spojení „československý jazyk“). Patrnou změnou bylo v zásadě jen podrobnější rozpracování metodických pokynů.⁵⁵

Dosud užívaným rukovětem a dalším příručkám téhož charakteru sice, nakolik lze vyčíst z Věstníku MŠANO, aprobace odebrány nebyly, nicméně v listopadu 1941 bylo výnosem ministerstva školství zakázáno „veškeré vyučování dějinám literatury“,⁵⁶ takže teoreticky stejně používané být nemohly. Pravděpodobně v souvislosti s tímto zákazem publikoval Jan Mukařovský článek *Poetika jako základ literární výchovy na střední škole*,⁵⁷ ve které znovu zopakoval kritiku dřívější dominance literárněhistorického výkladu pojatého jako soubor biografických a bibliografických dat. Hlavním úkolem literárního vyučování je poznávat „dílo samo v plnosti a jednotnosti svého účinu“.⁵⁸ K tomuto účelu se hodí právě poetika, která nicméně nemá „právo zkoumat básnického díla bez ohledu na vývojový

⁵⁰ Vým. MŠANO č. 112.426-II z 5. 8. 1938, jímž se vydávají osnovy branné výchovy (branné průpravy mravní a naukové) na středních školách, učitelských ústavech, ústavech pro vzdělání učitelek domácích nauk a ústavech pro vzdělání učitelek mateřských škol. Cit. d., s. 302.

⁵¹ Od 15. června do konce roku bylo Věstníkem zrušeno schválení 39 učebnic.

⁵² Oproti dotaci udané osnovami z roku 1933.

⁵³ Viz ŠMEJKALOVÁ, Martina. Cit. d., s. 191.

⁵⁴ Viz Vým. MŠANO č. 110.845/40-I z 9. 9. 1940, jímž se vyhláší normální přehled hodin: na gymnasiích, reálných gymnasiích, reformních reálných gymnasiích a reálkách s českým jazykem vyučovacím. *Věstník MŠANO* 22, 15. září 1940, č. 9, s. 222–226. Pro soustavnější výklad viz ŠMEJKALOVÁ, Martina. Cit. d., s. 188–192.

⁵⁵ Vzhledem k tomu, že během války nevznikla žádná nová literární učebnice, není zde ovšem třeba věnovat se těmto odlišnostem podrobněji.

⁵⁶ ŠMEJKALOVÁ, Martina. Cit. d., s. 195.

⁵⁷ MUKAŘOVSKÝ, Jan. Poetika jako základ literární výchovy na střední škole. *Střední škola* 23, 1942/1943, s. 205–215.

⁵⁸ Tamtéž, s. 205.

moment, v kterém vzniklo“.⁵⁹ Tuto myšlenku Mukařovský vyslovil v daném textu vícekrát a sám ji explicitně zdůraznil.⁶⁰ V článku lze tak kromě Mukařovského strukturalistického názoru snadno vidět také instrukci, jakým způsobem vrátit do výuky chybějící poučení o dějinách literatury.⁶¹ Ve školním roce 1942 se literární historie, jak dokládá Šmejkalová na archivním materiálu, dostala omezeně do výuky také tehdy, pokud byla úzce svázána (byť jen deklarovaně) s kulturou německou.⁶²

V posledním roce války střední školství z důvodu nedostatku učitelů, kteří byli nasazeni, a dalších okolností, v podstatě zkolabovalo.⁶³

1.1.7 Poválečná situace

Opětovně sjednocené Československo se muselo postarat jak o faktickou, tak o právní obnovu středního školství. Hned v první polovině června tak vydalo ministerstvo školství výnos, jímž zrušilo všechny výnosy týkající se pedagogiky, v kterých se jeví nacistický duch a perzekuční úmysl.⁶⁴ Mezi tyto perzekuční výnosy patřil nepochybně také zákaz výuky literární historie. Protože během války učebnice literatury z pochopitelných důvodů nevycházely, byly tak v roce 1946 některé (konkrétně *Stručné dějiny...* J. Kotrče a J. Kotalíka a J. Menšíkovy *Literární rukověti*) dotištěny a aprobovány. Bylo však jasné, že dotisky mají poskytnout pouze provizorium před vznikem nových učebnic, sestavovaných už se zřetelem k nové situaci. Dřívější pluralita učebnic byla postupně korigována, zejména výnosem, který stanovoval, že učebnice ke schválení smí předkládat jen Státní nakladatelství.⁶⁵

Na podzim roku 1945 pak vyšly v pořadí už třetí přechodné osnovy.⁶⁶ Tyto osnovy – jakkoli obsahově poměrně podobné osnovám předcházejícím – jsou ve své rétorice výrazně politické, k čemuž se samy explicitně hlásí: „[Vzdělání] [j]e neseno novým pojetím lidově demokratické společnosti a naší pospolitosti, bratrstvím Čechů a Slováků, novým pojetím slovanství a těsným přátelstvím se Sovětským svazem. Tím vším naše škola je školou

⁵⁹ MUKAŘOVSKÝ, Jan. Poetika jako základ literární výchovy na střední škole. Cit. d., s. 206.

⁶⁰ „Probrali jsme v několika předcházejících odstavcích značně podrobně otázku vývojového začlenění básnického díla při rozboru; věnovali jsme jí tak značnou část své úvahy proto, abychom upozornili na její zásadní význam.“ Tamtéž, s. 212.

⁶¹ Srov. ŠMEJKALOVÁ, Martina. Cit. d., s. 198.

⁶² Např. „Vlivy německé filosofie a básnictví na Máchu. [...] Vliv německé filosofie na Březinu.“ Tamtéž, s. 199.

⁶³ Viz tamtéž, s. 181.

⁶⁴ Viz Výn. MŠO č. A-33.867-III z 11. 6. 1945. *Věstník MŠO* 1, 22. června 1945, č. 3, s. 23.

⁶⁵ Viz Výn. MŠO Předkládání školních učebnic a jejich nových vydání ke schválení č. A-44 134-II z 4. 7. 1945. *Věstník MŠO* 1, 31. července 1945, č. 5, s. 42. O tom ŠMEJKALOVÁ, Martina. Cit. d., s. 241.

⁶⁶ *Přechodné učební osnovy pro školy obecné, měšťanské a střední na školní rok 1945/1946. Výn. MŠO z 30. XI. 1945, č. 10 584 pres.* Praha: Státní nakladatelství, 1946.

politickou. [...] Klade se tedy důraz na výchovu politickou, státní, brannou, národní, lidovou a sociální a jí je nutno prolnouti všechny vyučovací předměty, obzvláště politickou výchovu, dějepis, zeměpis, češtinu, ruštinu, filosofii...“⁶⁷ Osnovy v souladu s tímto programem ponechaly v platnosti výnos o branné výchově, nově zavedly předmět politická výchova a povinné vyučování ruštině. Naopak němčina z osnov zcela vypadla,⁶⁸ osnovy ji neumožňovaly vyučovat ani jako další živý jazyk vedle češtiny a ruštiny.

Obsahově jsou osnovy zajímavé tím, že poprvé registrují širěji také české prozaické autory, kteří psali v průběhu předcházejícího půlstoletí (nejmladším prozaikem uváděným osnovami z roku 1939 je Jindřich Šimon Baar), tedy autory jako Karel Čapek, Vladislav Vančura, Ivan Olbracht nebo Jaroslav Durych. Jde také o poslední osnovy, které zachovaly tradici pouze rámcového vymezení učební látky, čímž ponechávaly velký vliv na obsah vyučování profesorům a autorům učebnic.

Ačkoli se v daných letech do organizace školství i didaktických zásad podstatně promítalo politické směřování, probíhala v otázkách didaktiky češtiny nadále i odborná, ideologicky nezatížená diskuze, ačkoli už neměla na reálnou podobu výuky srovnatelný vliv jako v období meziválečném.⁶⁹

1.1.8 Vývoj po Vítězném únoru

V létě roku 1948 byly po patnácti letech⁷⁰ vydány definitivní osnovy pro školy všech stupňů. Střední školou byla po školské reformě nazývána jen dřívější vyšší střední škola (tedy v systému osmiletého gymnázia kvinta až oktáva), nižší třídy bývalých středních škol byly nově součástí škol národních.

Osnovy se znovu vrátily ke staršímu modelu rozčlenění předmětu do dvou složek (byť složka jazyková byla uchopena širěji), literární výchovy na jedné straně a mluvnice, praktického výcviku jazykového a slohu na straně druhé. Rozlišování mezi praktickým a teoretickým poučením bylo opuštěno. Osnovy nově mnohem podrobněji vymezily obsah

---

⁶⁷ *Přechodné učební osnovy pro školy obecné, měšťanské a střední na školní rok 1945/1946...* Cit. d., s. 2.

⁶⁸ Její vyučování reálně skončilo bezprostředně po konci války, kdy bylo zastaveno ministerským výnosem. Viz Výn. MŠO č. 2 385/45 z 12. 5. 1945. *Věstník MŠO* 1, 16. května 1945, č. 1, s. 5. O tom ŠMEJKALOVÁ, Martina. Cit. d., s. 230–231.

⁶⁹ Viz tamtéž, s. 239.

⁷⁰ A nakolik byly osnovy z roku 1933 rovněž deklarovány jako návrh, lze říci, že od posledních definitivních osnov uplynulo už 21 let.

vyučování v jednotlivých ročnících.⁷¹ Pozměněno bylo také rozložení učiva do tříd, nově se již starší a střední česká literatura neprobrala v prvním ročníku (kvintě), nýbrž až ve druhém, první ročník byl vyhrazen obecnému poučení o významu a oborech kultury, o literatuře, vědě a umění obecně. V poslední třídě se v souvislosti s tím upustilo od požadavku na soustavný závěrečný přehled celé literatury, který nahradil mírnější požadavek „shrnutí základních poznatků literárních“.⁷² Cílem literární výchovy byla v posledku výchova k socialismu a lidové demokracii a výklad jednotlivých období české literatury tomuto cíli odpovídal.

Na konci listopadu 1948 vydalo ministerstvo školství výnos, kterým stanovovalo, že nově se smí tisknout pouze učebnice, „které budou schváleny (popř. nově schváleny) po dni 15. prosince 1948“.⁷³ V tomto roce byly také naposledy dotištěny a schváleny Kotrčovy a Kotalíkovy *Stručné dějiny...* a Menšíkova *Literární rukověť*, v roce 1952 již vychází první na základě osnov nově sestavený učební text *Nástin dějin české literatury od počátku národního obrození až do současnosti*, doplněný v roce 1955 *Nástinem dějin starší české literatury*.

---

⁷¹ Např. ke Karlu Čapkovi osnovy uváděly toto: „Oficiální kultura první republiky. Republika záhy kapitalistická, vládne buržoasie, s nátěrem buržoasní pokrokovosti. V kultuře kult relativity. Hlavní představitel Karel Čapek, skvělý stylista, vnitřně nalomený, ztotožňující se s poválečným Západem, pod silným vlivem Anglie. Kolem něho celý zástup oficiálních spisovatelů, hudebníků i výtvarníků.“ *Učební plán a učební osnovy pro školy střední*. Praha: Státní nakladatelství, 1948, s. 33.

⁷² Tamtéž, s. 31.

⁷³ Výn. MŠVU č. P-16 707 z 29. 11. 1948. *Věstník MŠVU* 4, 15. prosinec 1948, č. 23, s. 563.

1.2 Stručný přehled vývoje českého literárněhistorického diskurzu v daném období

Obor literární historie prošel i během své relativně krátké existence řadou proměn, a přestože byl – snad i pro obtížné vymezení tohoto oboru vůči ostatním obsahově blízkým vědám (ať už estetice z jedné strany, nebo filologii z druhé) – mnohokrát kriticky reflektován, nemáme dosud napsány jeho dějiny. Soudobé úvahy zabývající se literární historií se většinou zaměřují na problematiku současnosti (zda a jak dnes pěstovat literární historií), příp. pouze na některé vybrané minulé období.⁷⁴ Modernější přehledy o vývoji literárněhistorického diskurzu tak najdeme v zásadě jen na okraji odborných publikací, věnovaných primárně jinému tématu (z oboru literárního např. v tzv. akademických dějinách české literatury, z oboru historiografie v Kutnarových *Přehledných dějinách českého a slovenského dějepisectví*). Významná studie Felixe Vodičky *Literární historie, její problémy a úkoly* z roku 1942 má doposud z hlediska výkladu dějin oboru zásadní roli.

Vzhledem k tomuto materiálovému nedostatku se práce opírá jak o texty současné, tak o ty, které spadají do zkoumaného období (Weingartovy *Problémy a metody české literární historie* z 20. let, Arne Novákovo heslo *Literární dějepis* v Ottově slovníku naučném nové doby z 30. let, zmíněná Vodičkova studie ad.). Jak bylo předznamenáno v úvodu, soustředí se tato kapitola zejména na způsob práce autorů tří nejzásadnějších literárněhistorických kompendií tohoto období: Jaroslava Vlčka, Jana Jakubce a Arne Nováka a na strukturalistickou školu, která se proti starší (zejména Vlčkem reprezentované) tradici specificky vymezila, ač z jejího okruhu v první polovině 20. století žádné velké syntetizující dílo nevyšlo. V úvodu kapitoly bude krátce zmíněna také kritizovaná tendence (jejímž vlivným reprezentantem byl Josef Jireček) předcházející nástupu Vlčkovy školy, v rámci níž byl literární dějepis pěstován jako práce převážně bibliografická, a to zejména pro její vliv na školské pojetí vyučování literatury.⁷⁵

---

⁷⁴ Viz např. BLÁHOVÁ, Kateřina. Francouzský pozitivismus a počátky české moderní literární historie. In: *O psaní dějin teoretické a metodologické problémy literární historiografie*. Praha: Academia, 2007.

⁷⁵ Jireček je v tomto smyslu zásadní postavou jakožto autor čítanek a výborů, které vycházely od poloviny 50. do počátku 80. let, a které byly na přelomu 19. a 20. století primárním terčem kritik usilujících o reformu učebních textů.

1.2.1 Bibliografické pojetí literární historie a Josef Jireček

Vzhledem k tomu, že český literární dějepis byl v první polovině 19. století v počátcích, spočívala velká část literárněhistorické práce v shromažďování a evidování jednotlivých písemných památek a textů. Interpretace děl či hledání vývojových tendencí literatury tak v raných literárněhistorických pracích vesměs chyběly. I proto bylo možné koncipovat dané oborové práce nejen jako souvislý výklad (Dobrovského *Geschichte der Böhmischen Sprache und Litteratur*, ve kterých nicméně převládá ohled filologický), ale také jako komentované soupisy (Jungmannova *Historie literatury české*) nebo slovníkové příručky (Jirečkova *Rukověť k dějinám literatury české*⁷⁶). Tato do značné míry bibliografická a (již od Dobrovského) filologicky zaměřená fáze byla nutná jakožto přípravná práce pro budoucí literární badatele, nicméně s postupujícím časem⁷⁷ byla její dlouhotrvající dominance stále více vnímána jako nežádoucí, nejen protože omezovala záběr literárních historiků (filologicky zaměřené bádání se logicky více orientovalo na starší památky),⁷⁸ ale i protože se výrazně (a podle kritiků jednoznačně negativně) projevovala také ve středoškolské a vysokoškolské výuce (právě v první kapitole zmíněným přetížením učebnic daty a jmény starých autorů, které se studenti primárně memorovali, aniž měli možnost učinit s většinou textů vlastní zkušenost). Kvůli zmíněnému zaměření na starší českou literaturu (a zřejmě i jisté přetrvávající metodické závislosti na obrozencích, např. Jungmannovi) chyběla v literární historii šedesátých a sedmdesátých let soustavnější reflexe doby obrozenské a literatury novější. Za tuto tendenci byl do značné míry činěn odpovědným právě Josef Jireček.⁷⁹

Kritické hlasy směřující k Jirečkovi nepopíraly vědecký přínos jeho práce (ostatně významní literární historici jako Vlček z něj ve vlastní práci rovněž čerpali), nýbrž spíše dílčí problémy, ke kterým jeho metoda vedla. K nedostatkům filologického přístupu (který se zaměřoval téměř výhradně na česky psané památky) patřila kromě již zmíněných nemožnost vystihnout vývoj české literatury ve vztahu k vývoji literatur zahraničních. V Jirečkově

---

⁷⁶ Nutno doplnit, že *Rukověť* měla ovšem sloužit jako opora a základ pro zamýšlené, ovšem nikdy nesepsané syntetické dějiny české literatury. Viz JIREČEK, Josef. *Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. Věku ve způsobě slovníka životopisného a knihoslovného*, Praha: B. Tempský, 1875, s. V, srov. KUTNAR, František. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, Praha: NLN, 2009, s. 333–334.

⁷⁷ Jireček vydává svou *Rukověť* v roce 1875, tedy více jak 80 let po vydání Dobrovského *Geschichte* a padesát let od prvního vydání Jungmannovy *Historie*.

⁷⁸ Viz SCHAUER, Hubert Gordon. Literatura a literární dějepis. *Literární listy* 11, 1890, č. 23, s. 385.

⁷⁹ Viz WEINGART, Miloš. Problémy a metody české literární historie. In: *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave* 1, 1922, č. 12, s. 284.

případě se s ním pojilo také nerozlišování zjevů významných a nedůležitých.⁸⁰ Zároveň nepřistupoval k pramenům natolik kriticky, aby jako např. jeho současník Alois Vojtěch Šembera, dospěl k pochybnostem o pravosti Rukopisů, které naopak aktivně obhajoval. Kritikům Jirečkových školních výborů vadila kromě nedostatků způsobených filologickým formalismem nadto také politická motivace jejich vzniku a celkově Jirečkovo prorakouské zaměření.⁸¹

Hrubě zjednodušenou reprezentoval Jireček filologický, bibliografický výklad české literatury, neovlivněný novějšími (zahraníčními) metodami literární historie a postrádající jednotnou koncepci,⁸² což znemožňovalo syntetizující výklad dějin české literatury, který provedla teprve Vlčkova škola. Zřídka pokusy o jiný způsob výkladu literárních dějin, odlišujících se snahou o užití metody psychologicko-estetického výkladu a metody srovnávací,⁸³ jako byl např. pokus Sabinův, předznamenávaly podle kritických ohlasů modernější přístup k literární historii spíše v záměru než ve skutečnosti.⁸⁴

1.2.2 Počátky moderní české literární historie v tzv. Vlčkově škole

Měla-li se literární historie jakožto obor osamostatnit od filologie, jak žádal Schauer v citovaném článku⁸⁵ a čehož bylo po formální stránce dosaženo založením oddělení slovanského semináře pro českou literární historii na Univerzitě Karlově v roce 1906,⁸⁶ bylo třeba hledat nové metody, jimiž literární texty vykládat a vřadit do celku literárního vývoje. Vlček a jeho škola se proto více než jejich předchůdci zabývali metodou své vědy, působil na ně jak francouzský pozitivismus (Hippolyte Taine), tak práce německých literárních historiků (Hermann T. Hettner, Wilhelm Scherer).

Tainova metoda⁸⁷ vycházela od díla přes duševní stav tvůrce k příčinám tohoto stavu, jimiž jsou tzv. prvopočáteční síly: *race*, *milieu* a *moment*,⁸⁸ neboli vrozené a zděděné dispozice, přírodní a společenské prostředí a již existující umělecká⁸⁹ tradice. Metaforou „sil“

⁸⁰ Viz JIREČEK, Josef. Cit. d., s. V–VI.

⁸¹ Viz An. Josef Jireček. *Zlatá Praha* 6, 1888–1889, č. 3, s. 30.

⁸² Viz KUTNAR, František. Cit. d., s. 334.

⁸³ Viz NOVÁK, Arne. Josef Jireček. *Lidové noviny* 33, 9. 10. 1925, s. 7.

⁸⁴ Viz např. VLČEK, Jaroslav. Josef Jireček a Ignác Jan Hanuš. *Národní listy* 53, 1913, č. 105, s. 1.

⁸⁵ Viz. SCHAUER, H. G. Cit. d., s. 386.

⁸⁶ Viz HAVRÁNEK, Jan aj. *Dějiny Univerzity Karlovy. III, 1802–1918*. Praha: Univerzita Karlova, 1997, s. 278.

⁸⁷ Konkrétně Vlčkova škola se k ní hlásila explicitně méně než ke koncepcím německým, nicméně měla zásadní význam ve vývoji literární historie jako takové a také vliv na některá pozdější vlivná pojetí (Hennequin, Brunetière), které našly odezvu i v českém prostředí.

⁸⁸ Překládáno plémě, prostředí a moment (překl. z roku 1902), či rasa, prostředí, doba.

⁸⁹ Či jinou, např. při zkoumání náboženství.

asocioval Taine záměrně obor přírodních věd, k jejichž exaktnosti, jak věřil, měly být humanitní vědy aplikací postupů a metod přírodních věd postupně dovedeny.⁹⁰ Zkoumání fenoménů, jako je umění či náboženství, mělo probíhat obdobně jako v přírodních vědách sledováním kauzálních vztahů, skrze jejichž řetězec dospěje až k prvotním určujícím silám. Vliv Tainovy teorie na literární historii byl značný dokonce i u jeho kritiků, kteří často formulovali svou vlastní metodu „zdůrazňující buď jeden ze tří zdrojů tvorby, nebo kladouce důraz na studium psychologické. Taine sám ve svých dílech psychologickou orientaci nezachovával a spokojoval se hlavně sledováním rasy a milieu, takže jeho literárně historická díla nabývají charakteru studií sociologických.“⁹¹ Ačkoli v případě Taina nešlo primárně o poznání literárních či jiných děl, ale těchto determinujících sil, které určují dějinný proces,⁹² umožnila tato teorie obohatit literární historii poznatky historických, sociologických a kulturologických zkoumání a vytvořit tak jinak založený obraz literárního vývoje, než jaký umožňoval filologický přístup.

Požadavky filologické přesnosti ovšem Vlčkova škola (mimo jiné vlivem německých badatelů, jejichž školením vesměs prošla)⁹³ neopustila,⁹⁴ byť se (zvláště v dílech pojímajících širší materiál) vzdala snahy o úplnost popisovaného materiálu,⁹⁵ o kterou usilovaly starší bibliograficky založené příručky. K zachování filologických podnětů v práci českých literárních historiků mohlo přispět i to, že v Německu se zásluhou Schererovou filologicky úspěšně studovalo novější písemnictví,⁹⁶ čímž se prokazovala účelnost filologie i v případě novodobějšího materiálu. Německé literárněhistorické práce inspirovaly Vlčkovu školu také k pěstování komparatistiky,⁹⁷ v rámci které si kladla za cíl pojednávat českou literaturu rovněž v evropském kontextu.⁹⁸

Kromě zahraničních vlivů čerpala Vlčkova škola inspiraci i z domácího univerzitního prostředí, na nutnost studia problematiky obrození, jemuž se věnovala mimo jiné v rozsáhlém

---

⁹⁰ Viz TAINÉ, Hippolyte. *O podstatě díla uměleckého*. Praha: J. Otto, 1873, s. 21.

⁹¹ VODIČKA, Felix. Literární historie. Její problémy a úkoly. In: *Čtení o jazyce a poesii*. Praha: Družstevní práce, 1942, s. 316.

⁹² Viz NOVÁK, Arne. *Kritika literární. Metody a směry*. Praha: F. Topič, 1916, s. 52.

⁹³ Viz BLÁHOVÁ, Kateřina. Cit. d., s. 159.

⁹⁴ Viz WEINGART, Miloš. Cit. d., s. 289.

⁹⁵ Viz BLÁHOVÁ, Kateřina. Cit. d., s. 163.

⁹⁶ Viz NOVÁK, Arne. *Kritika literární. Zásady a prakse*. Praha: F. Topič, 1916, s. 14.

⁹⁷ Viz JAKUBEC, Jan. Jaroslav Vlček. In: *Z dějin české literatury*. Praha: Jan Laichter, 1920, s. 17.

⁹⁸ Viz NOVÁK, Arne. ref. Z dějin české literatury. *Slavia: časopis pro slovanskou filologii* 1, 1923, s. 453.

společném projektu *Literatura česká devatenáctého století*, tehdy poukazoval intenzivně T. G. Masaryk.⁹⁹ Metodicky měla vliv také přísně věcná historiografie Gollova.¹⁰⁰

Rizikem metody Vlčkovy školy směřující ke studiu genetických příčin, vlivů a vzájemnému srovnávání literatur bylo, že někteří z méně badatelsky samostatných „vlčkovců“ se spokojovali s pouhým „výkladem o zevních dokladech vzniku a změn díla slovesného, výčtem motivů a jejich pramenů, soupisem obdob a jejich reminiscencí...“.¹⁰¹ a vzdali se estetických soudů.¹⁰²

1.2.2.1 Vlčkovy Dějiny české literatury

Vlčkovy *Dějiny české literatury*¹⁰³ (dále DČL) ve své finální podobě pojímají českou literaturu od jejích počátků do 40. let 19. století. (Druhý díl dějin uzavírá výklad o Karlu Hynku Máchovi.) Jak sám autor uvedl, v případě starší české literatury (do Husa) se opíral do značné míry o již existující odborná pojednání, ve výkladu husitství, humanismu a bratrství, stejně jako v případě literatury století osmnáctého pak primárně o vlastní studium pramenů.¹⁰⁴ Starší části DČL, ve kterých nejvíce závisel na výsledcích jiných badatelů a které zpracovával jako první, tak v některých závěrech zastarávaly dříve, než bylo dílo ve svém celku dokončeno.¹⁰⁵

Tak jako v případě *Dejin literatúry slovenskej* (1890), v jejichž předmluvě Vlček jmenovitě uvedl jako své metodické východisko Hermanna Hettnera, i pro 1. část 2. dílu DČL zvolil jako motto Hettnerův výrok: „Bibliografická úplnost není nikde zamýšlena. Literární historie není historií knih, nýbrž historií idejí a jejich vědeckých a uměleckých forem.“¹⁰⁶

⁹⁹ Viz WEINGART, Miloš. Cit. d., s. 284.

¹⁰⁰ Viz KUTNAR, František. Cit. d., s. 611.

¹⁰¹ NOVÁK, Arne. ref. Z dějin české literatury. Cit. d., s. 453.

¹⁰² Tamtéž. Je příznačné, že toto zhodnocení pronáší o Vlčkově škole právě Arne Novák, jak bude patrné z kapitoly jemu věnované.

¹⁰³ „Dějiny české literatury (1892–97, 1.–6. sešit, celek 1897, 1. část 1. dílu: Od nejstarších dob až po věk zlatý; 1898–1901, 7.–12. sešit, celek 1901, na titulu v roce 1898, 1. část 2. dílu: Století osmnácté; 1902–14, 13.–17. sešit, celek 1914, 2. část 2. dílu: K letům čtyřicátým století devatenáctého; 1920, skutečně 1921, jako 18. neoznačený sešit, 2. část 1. dílu: Od věku zlatého k století osmnáctému...“ ŠISLER, Petr – TAXOVÁ, Eva. Jaroslav Vlček. In: MERHAUT, Luboš, ed. a kol. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 4, S–Ž*. Praha: Academia, 2008, s. 1393. (Uvádí se pouze první sešitová a knižní vydání, další (2.–5.) vydání vyšla péčí editorů až po Vlčkově smrti.)

¹⁰⁴ Viz VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury. Prvního dílu část první. Od nejstarších dob až po "věk zlatý"*. Praha: Jednota českých filologův, 1897, s. 428.

¹⁰⁵ Viz NOVÁK, Arne. ref. Z dějin české literatury. Cit. d., s. 452.

¹⁰⁶ „Bibliographische vollständigkeit ist nirgends beabsichtigt. Die litteraturgeschichte ist nicht geschichte der bücher, sondern die geschichte der ideen und ihrer wissenschaftlichen und künstlerischen formen.“ VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury. Druhého dílu část první. Století osmnácté*. Praha: Jednota českých filologův, [1901], s. 2.

Přesun těžiště práce z jednotlivých knih na ideje umožnil Vlčkovi (kromě již zmíněného vyhnutí se požadavku bibliografické úplnosti) neustrnout pouze na charakteristice jednotlivých (ve starší literatuře obvykle chronologicky řazených) autorů a děl, nýbrž skutečně psát dějiny literatury jako dějiny, mající svá období charakteristická dobovými myšlenkovými proudy. Díky tomuto metodickému východisku (ve spojení s přesvědčením o jednotě československého národa) mohl do DČL smysluplně zahrnout také pro Čechy významné latinsky a německy píšící autory i exkurzy do literárního vývoje na Slovensku.¹⁰⁷ Ideová charakteristika literárních období umožňovala také systematicky uvádět českou literaturu do evropského myšlenkového a literárního kontextu, což provedl Vlček soustavně jako první. Ačkoli v rámci této práce mnohdy přeceňoval cizí vlivy na úkor domácích podmínek, podařilo se mu nově a výrazně charakterizovat období, kdy české myšlení zasahovalo do myšlení evropského (husitství,¹⁰⁸ Jednota bratrská, J. A. Komenský).¹⁰⁹

Slabina Vlčkovy metody, která se dobře osvědčila na výkladu starších období, kde bylo možno literaturu uvádět do smysluplného vztahu s dobovými duchovními a myšlenkovými proudy, se ukázala zvláště na literatuře 19. století, kterou již obdobným způsobem nebylo možné zpracovat.¹¹⁰ V posledních kapitolách tak už k sobě místy řadil jednotlivé autory na základě hledisek málo vypovídajících. Způsob výkladu, který se dobře hodil zejména pro dobu osvícenství, selhal např. při výkladu výrazné postavy, jakou byl Máchas, jímž Vlčkovy DČL končí.¹¹¹

Jak poznamenává Pešat, ne bez významu obsahuje druhý díl DČL kromě motto také dedikaci Josefu Dobrovskému. Kromě přihlášení se ke kritickému osvíceneckému charakteru Dobrovského práce to dává smysl i se zřetelem k celkovému pojetí českého literárního vývoje, Vlček totiž opouští od Jungmanna převažující, ve své podstatě romantický výklad české literatury, krystalizující postupně v dělení na dobu starou (mládí národa), vyznačující se poezií, dobu střední (dospělost a úpadek národa), vyznačující se prózou, a dobu novou,

---

¹⁰⁷ Se zařazením cizojazyčně píšících autorů někteří soudobí recenzenti nesouhlasili (viz –ir–. Procházka „Dějiny literatury české“. *Národní listy* 33, 22. 2. 1893, č. 53, s. 9), jiní to považovali za náležité (viz FLAJŠHANS, Václav. ref. Dějiny české literatury. *Naše doba* 2, 1894–1895, s. 274), z dnešního úhlu pohledu se může naopak zdát málo důsledné. (Viz HOLÝ, Jiří. Česká literární historiografie, její formování a její obrazy německojazyčné literatury v českých zemích. *Estetika* 38, 2002, č. 2–4, s. 215.)

¹⁰⁸ Které např. Jungmann hodnotil spíše negativně. Viz HOLÝ, Jiří. Tamtéž, s. 212.

¹⁰⁹ PEŠAT, Zdeněk. K metodologii literárních dějin Jaroslava Vlčka. In: *Tři podoby literární vědy*. Praha: Torst, 1998, s. 185.

¹¹⁰ Viz PEŠAT, Zdeněk. Tamtéž, s. 186.

¹¹¹ Viz ŠALDA, F. X. Jaroslav Vlček a literární historiografie česká. *Šaldův zápisník* 2, 1929–1930, č. 7, s. 212. Srov. PEŠAT, Zdeněk. Tamtéž.

počínající se vzkříšením českého národa.¹¹² Označením Rukopisů, jakožto hlavních opor pro přesvědčení o národně původním českém básnictví, za falsa¹¹³ a usouvztažněním obrození s ideovými proudy na západě¹¹⁴ opustil Vlček Jungmannův narativ a do jisté míry přesunul akcent zpět k Dobrovskému ocenění doby Veleslavínské jako tzv. „doby zlaté“.¹¹⁵ V tradici obrozenců zůstává, co se týče hodnocení literatury protireformační, čili i literatury barokní, které se věnuje jen málo.

Jak je patrné z uvedených dat vydávání, Vlčkovy DČL vycházely nejprve sešitově a teprve postupně knižně. Mezi vydáním prvního sešitu a posledního knižního celku (2. části 1. dílu) uběhlo osmadvacet let. Z toho vyplynula významná – ač autorem jistě nezamýšlená – charakteristika DČL, a sice jistá disproporčnost a torzovitost, kterou předvídali a vytýkali někteří recenzenti již na konci 90. let.¹¹⁶ Dílo, které Vlček původně zamýšlel jako příruční knihu nepřesahující rozsahem 500 stran, v rámci které měly být dvě třetiny věnovány literatuře nejnovější (tj. obrození a století devatenáctému), se mu již od druhého sešitu, ve kterém se začal věnovat postavě Husově, postupně rozrůstalo, takže v pozdějších pasážích bylo věnováno mnohým autorům podstatně více místa než v pasážích úvodních (české literatuře do Husa je věnováno pouze 64 stran, zatímco oddílu „Husitství, humanismus, bratrství“ přes 360). Již v roce 1898 viděl Vlček, že jeho Dějinám nebude stačit ani dvojnásobek původně zamýšleného rozsahu, ovšem stále předpokládal pojednat o prvních dvou třetinách 19. století.¹¹⁷ Poslední svazek co do látky (Druhá část dílu druhého) však nakonec skončil, jak bylo zmíněno, již ve 40. letech 19. století a dalšího soustavného rozšíření se mu už nedostalo. Dějiny zamýšlené původně primárně jako dějiny literatury nové doby tak nakonec tuto dobu z větší části nepojaly, kromě obsáhlosti materiálu to byl ovšem možná také důsledek nedostatečnosti Vlčkovy metody v aplikaci na novější materiál.¹¹⁸

---

¹¹² Tímto způsobem charakterizuje dějiny české literatury např. ještě Tiefertunk v *Historii literatury české* (naposledy vydané r. 1885).

¹¹³ Tento krok se setkal jak s důrazným odmítnutím (viz -ir-. Cit. d. s. 5; PRUSÍK, František. ref. Dějiny české literatury. *Krok* 7, 1893, č. 2, s. 72–73.), tak oceněním recenzentů (viz VYKOUKAL, František V. ref. Dějiny české literatury. *Světlozor* 27, 1892–1893, č. 10, s. 119.).

¹¹⁴ Viz JAKUBEC, Jan. Jaroslav Vlček. Cit. d., s. 20.

¹¹⁵ Vzhledem k stopování počátků obrození daleko zpět do 18. století ovšem odmítá představu, že by mezi dobou „zlatou“ a počátky národního obrození literatura vymřela, proto vystupuje vedle „zlaté doby“ výrazně i doba předcházejícího humanismu a doba obrozenecká (se všemi náběhy k ní), kterou Dobrovský ještě historicky reflektovat nemohl.

¹¹⁶ Viz KABELÍK, Jan. ref. Dějiny české literatury. *Časopis Matice moravské* 22, 1898, č. 1, s. 92; FLAJŠHANS, Václav. ref. Dějiny české literatury. *Osvěta* 28, 1898, č. 3, s. 265–266.

¹¹⁷ Viz VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury. Druhého dílu část první. Století osmnácté*. Cit. d., zadní desky.

¹¹⁸ Srov. PEŠAT, Zdeněk. Cit. d., s. 186–187.

Protože DČL v zásadě vyhovovaly marxistickému výkladu dějin (např. v pozitivním zhodnocení husitství a negativním posuzování baroka),¹¹⁹ vyšly na rozdíl od Jakubcových a Novákových Dějin po únorové revoluci ještě dvakrát, v letech 1951 a 1960.

1.2.2.2 Jakubcovy Dějiny literatury české

V roce 1907 vyšly Jakubcem německy sepsané *Geschichte der českischen Literatur*, vyžádané pro sbírku *Die Litteraturen des Ostens in Einzeldarstellungen*, které popisovaly českou literaturu od jejích počátků až do poloviny 19. století. Dílo, ač rozsahem stručné (255 s.), zaznamenalo pozitivní ohlas i v českém prostředí,¹²⁰ kde v té době kromě Vlčkových DČL (v nichž nadto v té době stále chybělo zpracování první poloviny století devatenáctého a „zlaté doby“ společně s obdobím protireformace) podobné dílo chybělo.¹²¹ Pouhé přeložení díla z němčiny však považoval Jakubec za nevhodné, proto celý spis přepracoval a podstatně rozšířil. První úplné knižní vydání *Dějin literatury české* (dále DL) vyšlo v roce 1911 s podtitulem *Od nejstarších dob do probuzení politického* a pojednávalo látku do 40. let 19. století. (K postavám jako Mácha či Němcová, které v německých *Geschichte* byly vyloženy, se zde ovšem nedostal – jak vyplývá z předmluvy,¹²² tuto část výkladu měl zřejmě v úmyslu v dohledné době doplnit, ale pravděpodobně z důvodu nedostatku času k tomu došlo až při druhém přepracovaném vydání z roku 1934.¹²³)

Ačkoli oproti Vlčkovi věnoval Jakubec poměrně větší prostor staršímu období české literatury, i u něj byl patrný výraznější zájem o období husitství a humanismu a především osvícenství a doby obrození,¹²⁴ což souviselo zřejmě i s ideovým východiskem výkladu dějin literatury, které v zásadě sdílel s Vlčkem. Literaturu děлил na starší období do konce 18. století, v níž byly určující ideje a snahy náboženské, a dobu novější počínající se obrozením, ve které se k náboženským idejím připojují ideje „filosofické, humanitní, sociální, na konec

---

¹¹⁹ Viz HOLÝ, Jirí. Cit. d., s. 217.

¹²⁰ Viz např. ŠALDA, F. X. Jan Jakubec: *Geschichte der českischen Literatur* a Arne Novák: *Die českische Literatur der Gegenwart*. *Novina* 1, 1908, č. 3, s. 86–88 (*Kritické projevy 7: 1908–1909*. Praha: Československý spisovatel, 1953, s. 69–73.). V této recenzi autor mimo jiné podotýká, že Jakubcova metoda zaměřená na zkoumání kulturních a sociálních okolností vzniku literárních děl se dobře hodí právě pro starší období české literatury. Stejně jako později u Vlčka shledává nedostatky tohoto výkladu až u novějších autorů, jakými byl Mácha či Božena Němcová.

¹²¹ Viz HÝSEK, Miloslav. ref. *Dějiny literatury české*, 2. vyd. *Listy filologické* 61, 1934, s. 358.

¹²² „Zbývající část celého díla doufám, že budu moci ukončiti v době co nejkratší.“ Viz JAKUBEC, Jan. *Dějiny literatury české. Od nejstarších dob do probuzení politického*. Praha: Jan Laichter, 1911.

¹²³ Ani v tomto výrazně rozšířeném dvousvazkovém díle však už k dílu Boženy Němcové nedospěl. Celou kapitolu naproti tomu věnoval vědecké literatuře od 30. do 60. let 19. století.

¹²⁴ Viz HIKL, Karel. ref. *Dějiny literatury české*. *Listy filologické* 39, 1912, s. 68.

i politické“.¹²⁵ Jakubec sice neměl Vlčkovu prvenství (byť pasáže o „zlatém věku“ a protireformační literatuře vydal vlastně dříve než Vlček), nicméně zřejmě díky tomu intenzivně usiloval o zachycení posledního stavu odborného bádání (které od počátku 90. let, kdy začaly vycházet Vlčkovy *Dějiny*, v mnoha otázkách pokročilo).¹²⁶

Od Vlčka ho odlišovala pozornost věnovaná vývoji jednotlivých slovesných druhů i relativně větší přihlížení k formě děl.¹²⁷ Oproti Vlčkově usilování o vřazení vývoje české literatury do evropského kontextu si více všímal českých filiací¹²⁸ a lidové tvorby (knížky lidového čtení, písmácká tvorba).¹²⁹ Byť v jednotlivostech někdy revidoval Vlčkovy soudy,¹³⁰ v zásadě se od jeho zhodnocení jednotlivých dob výrazně neodchyloval. Stejně jako Vlček pojímal do výkladu i latinsky a německy píšící autory a rovněž autory slovenské.

Zjednodušeně řečeno lze říci, že Jakubec byl přísnější pozitivista a méně syntetický autor než Vlček. Mnohé jednotlivé pasáže DL tak mají v zásadě monografický charakter.¹³¹

1.2.3 Literární historie a kritika u Arne Nováka

Zatímco Vlček a Jakubec, ve středu jejichž badatelského zájmu stála východiska, význam a dopad doby obrození, tedy období uzavřeného, mohli po vypracování své metody zůstat ve svých pracích v zásadě metodicky konzervativní, o generaci mladší Arne Novák, působící od počátků své odborné činnosti také jako literární kritik, byl v tomto směru dynamičtější. Metodické koncepce navazující kriticky na Taina, jako byla Hennequinova estopsychologie či Brunetièrovo zdůraznění Tainova „momentu“ (tedy vlivu literární tradice a literárních škol) jakožto základní hybné síly literárního vývoje,¹³² byly v českém prostředí sice známy, ovšem do literárněhistorické praxe Vlčkovy školy příliš nezasáhly, literární kritika byla v tomto směru metodicky aktuálnější.¹³³

---

¹²⁵ JAKUBEC, Jan. *Dějiny literatury české. Od nejstarších dob do probuzení politického*. Cit. d., předmluva. V přepracovaném vydání se tohoto dělení drží, nicméně připouští i mezník mezi „literaturou staročeskou“ a „dobou střední“ počínající se Husem.

¹²⁶ Viz PRAŽÁK, Albert. ref. *Dějiny literatury české*. Svazek první. Od nejstarších dob až do období pobělohorského. *Naše doba* 18, 1910–1911, č. 5, s. 376.

¹²⁷ Viz PRAŽÁK, Albert. *Jan Jakubec*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1940, s. 111–112.

¹²⁸ Viz PRAŽÁK, Albert. ref. *Dějiny literatury české*. *Naše doba* 19, 1911–1912, č. 6, s. 464.

¹²⁹ Viz ČORNEJ, Petr. Jan Jakubec. In: FORST, Vladimír, ed. a kol. *Lexikon české literatury 2, H–L. Svazek I, H–J*. Praha: Academia, 1993, s. 444.

¹³⁰ Viz PRAŽÁK, Albert. *Jan Jakubec*. Cit. d., s. 110–111.

¹³¹ Viz tamtéž, s. 112–113; VODIČKA, Felix. Cit. d., s. 318.

¹³² Viz VODIČKA, Felix. Cit. d., s. 319–320.

¹³³ Viz WEINGART, Miloš. Cit. d., s. 290–291.

Novák, který se s Vlčkovým literárněhistorickým přístupem měl možnost seznámit během studia na filozofické fakultě,¹³⁴ chápal zřejmě nejprve tyto metodické rozdíly jako přirozený důsledek odlišnosti postupů a účelu literární historie a literární kritiky.¹³⁵ Novákovy zkušenosti s kritikou (v rámci níž se inspiroval např. Diltheyovou duchovědou),¹³⁶ jeho literárněhistorickou práci přesto významně ovlivnily, jak ve výrazném zaměření na nejnovější literaturu (na které lze přístupy orientované na psychologické postižení autora aplikovat nejspíše, obdobně jako se ideový výklad hodí pro období, jakými byl humanismus a osvícenství), tak v přesvědčení, že literární historik nemá pouze vykládat, ale také pronášet soudy, byť tyto soudy zaujímají v práci literárního historika podřízenější postavení než v práci kritikově.¹³⁷

Na moderní literaturu zaměřená byla hned první Novákova přehledová práce *Die čechische Litteratur der Gegenwart*,¹³⁸ práce psaná pro touž sbírku, pro niž psal Jakubec své *Geschichte der čechischen Litteratur*. Novák zde charakterizoval českou literaturu od Vítězslava Háška a Jana Nerudy po přítomnost. (Zmiňuje například ještě Sovovu sbírku *Dobrodružství odvahy* z roku 1906). Recenzenti si na Novákově práci shodně všimli právě jeho kritického přístupu (kontrastujícího s věcným a strážlivým postupem Jakubcovým), který někteří chválili (příznačně např. F. X. Šalda),¹³⁹ jiní považovali za nevhodný.¹⁴⁰

Na podnět nakladatele Prombergera, který požádal Arne Nováka a Jana V. Nováka o přepracování úspěšné¹⁴¹ příručky Václava Staňka *Stručné dějiny literatury české*, sepsal Novák do stejnojmenné knihy výrazně objemnější oddíl nové doby (od roku 1780 po naše časy), zatímco dobu starou a střední (která s méně než sto stránkami zaujímá asi sedminu celé knihy) sepsal Jan V. Novák. I zde se projevil Novákův zájem o moderní literaturu (jenž

---

¹³⁴ Viz TAXOVÁ, Eva. Arne Novák. In: OPELÍK, Jiří, ed. a kol. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 3, M–Ř. Svazek I, M–O*. Praha: Academia, 2000, s. 562.

¹³⁵ Novákova charakteristika literární historie, v rámci které je „dlužno každou knihu vyložit z charakteru jejího národa a z ovzduší její doby“ (*Kritika literární. Zásady a praxe*. Cit. d., s. 6) je velmi blízká Vlčkově úmyslu „vykládati spisovatele z jeho doby, vystihnouti snahy jeho z něho samého“ (VYKOUKAL, František V. ref. *Dějiny české literatury*. Cit. d., s. 119), kterým uvádí první sešit svých *Dějin* a jenž odkazuje ke koncepci Tainově. Srov. též NOVÁK, Arne. *Literární historie dnes a zítra. Rozhledy: revue umělecká, politická a sociální* 10, 1900–1901, č. 9, s. 334.

¹³⁶ Viz VODIČKA, Felix. Cit. d., s. 332.

¹³⁷ NOVÁK, Arne. *Kritika literární. Zásady a praxe*. Cit. d., s. 9–10.

¹³⁸ Viz JAKUBEC, Jan a NOVÁK, Arne. *Geschichte der čechischen Litteratur. Die čechische Litteratur der Gegenwart*. Leipzig: Amelangs, 1907.

¹³⁹ Viz ŠALDA, F. X. Jan Jakubec: *Geschichte der čechischen Literatur* a Arne Novák: *Die čechische Literatur der Gegenwart*. *Novina* 1, 1908, č. 3, s. 86–88 (*Kritické projevy 7.: 1908–1909*. Praha: Československý spisovatel, 1953, s. 69–73.).

¹⁴⁰ Viz LAICHTER, Jan. ref. *Geschichte der čechischen Literatur* von Jan Jakubec. *Die čechische Literatur der Gegenwart* von Arne Novák. *Naše doba* 15, 1907–1908, č. 4, s. 304–308.

¹⁴¹ Co do zájmu čtenářů, nikoli vědecké úrovně.

v dané době souzněl také se zájmem čtenářstva, které souhrnné zpracování nejnovější literatury postrádalo), patrný již z toho, že Novák věnoval oproti době obrození téměř třikrát více místa literatuře po roce 1848. V autorském doslovu (snad v reakci na kritiky německého pojednání) zdůraznil, že se v souladu se svým vědeckým stanoviskem nevyhnul kritickému zhodnocení zvláště literatury nejnovější.¹⁴²

Vzhledem k tomu, že kniha vyšla v edici Sborník příruček pro učitelstvo a studentstvo, přidržela se ve školním prostředí zavedeného dělení literatury na dobu starou, střední a novou,¹⁴³ Novák nicméně nově rozdělil literaturu doby nové na „literaturu národního obrození“ (1780–1848) a „literaturu obrozeného národa“ (po roce 1848). Další členění provedl místy na základě duchovních proudů (Slovanská myšlenka v poezii českého obrození, Boj české filosofické myšlenky o svobodu), častěji však vzhledem k významným osobnostem (Mácha, Němcová, Neruda, Hálek, Čech) a zejména v případě textů nebeletristických užil dělení žánrového (Filosofie, estetika atd. v 60. a 70. letech, Novelistika a román doby přítomné, Česká fejetonistika, memoiry apod.). V názoru na starší období nevybočil z dosavadní tradice (spatřující vrcholy ve 14. a 16. století a úpadek v 17. století a první polovině osmnáctého století), vzhledem ke zpracování literatury až do současnosti však charakterizoval jako období rozkvětu též století devatenácté.

Protože příručka měla sloužit primárně praktickým účelům, pojal do ní Novák přehledy vývoje jednotlivých věd (filosofie, jazykozpytu, dějepisu ad.) a „stručné dějiny českého časopisectva“.¹⁴⁴ Z téhož důvodu zařadil také krátký výklad o slovenské literatuře druhé poloviny 19. století, ačkoli „[j]azykovou a kulturní odlukou Štúrovou vyprostilo se Slovensko z národní jednoty české; poznání jeho slovesného vývoje nepokládá se tudíž za nutnou součástku českých dějin literárních“.¹⁴⁵ V dalším vydání nazvaném *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*¹⁴⁶ pasáže věnované vědecké literatuře ještě rozšířil.¹⁴⁷

---

¹⁴² Viz NOVÁK, Arne a NOVÁK, Jan Václav. *Stručné dějiny literatury české*. Olomouc: Promberger, 1910, s. 636.

¹⁴³ S obdobným pracoval ve svých antologiích již Jireček.

¹⁴⁴ NOVÁK, Arne a NOVÁK, Jan Václav. Cit. d., s. 637.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 230.

¹⁴⁶ NOVÁK, Arne a NOVÁK, Jan Václav. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. 2., přeprac. a rozšíř. vyd. Olomouc: Promberger, 1913.

¹⁴⁷ Zastával nicméně, že předmětem dějin české literatury (zejména nové doby) je primárně beletrie. („[K]niha [...] není jen dějinami české literatury, nýbrž i dějinami české vědy.“ NOVÁK, Arne a NOVÁK, Jan Václav. Tamtéž, s. 2; srov. též NOVÁK, Arne. *Kritika literární. Zásady a praxe*. Cit. d., s. 7–8.)

Pro třetí vydání s titulem *Přehledné dějiny literatury české od dob nejstarších až do politického osvobození*¹⁴⁸ sledující literaturu do roku 1918 (v dílčích případech jednotlivých autorů i za něj) přepracoval Arne Novák svou klasifikaci literatury po roce 1848, za nejobecnější vymezení zvolil dobové umělecké směřování a proudy (charakterizované zejména pojmem realismu /tendenčního, kritického, sociálního/), na nižší úrovni pak členil literaturu dílem podle žánrů, dílem vzhledem k charakteristickým osobnostem. Slovenskou literaturu pojednal Novák v tomto vydání průběžněji a soustavněji, citovanou poznámku (slovenský literární vývoj po Štúrově odluce není součástí české literatury) škrtl.¹⁴⁹

Naposledy a nejzásadněji přepracoval Novák knihu pro čtvrté vydání,¹⁵⁰ které co do rozsahu rozšířil více než dvojnásobně. V něm v rámci obsáhlého úvodu poprvé explicitně tematizoval svou metodu: „Snad se podařilo – alespoň v úsecích vrcholného rozpětí českého ducha novodobého – spojití v historickém výkladu naší knihy složku sociologickou s hlediskem psychologicko uměleckým, aniž slohová povaha slovesných děl zanedbána...“¹⁵¹ Vodičkova charakteristika Novákovy literárněhistorické práce jako působící „dojmem vědeckého eklekticismu“¹⁵² se v tomto kontextu jeví přílehlavá, ohlas metod H. Taina, W. Diltheye i F. Brunetièra je z Novákových slov patrný. Oproti Vlčkovi a Jakubcovi se Novák kvůli svému zaměření na nejnovější literaturu vzdal ve své syntetické práci ucelenější koncepce,¹⁵³ aby mohl postihovat jak dobové tendence, tak výrazné tvůrčí individuality.

V novějších vydáních se s přibývajícím materiálem musel opakovaně zabývat otázkou periodizace zejména nejnovějších období. Ačkoli i ve čtvrtém vydání nakonec (s ohledem na předchozí vydání a školskou praxi) ponechal základní periodizaci na dobu starou, střední a novou, tematizoval v úvodu nedostatečnost tohoto dělení a zmínil v daném kontextu Pekařův návrh periodizovat historický vývoj s pomocí termínů z dějepisu (výtvarného) umění (doba románská, gotická, renesanční, barokní...), který ho inspiroval k zavedení těchto pojmů i do svých *Dějin*.¹⁵⁴ Největší dopad měl Pekařem inspirovaný přístup na výklad doby starší

¹⁴⁸ NOVÁK, Arne a NOVÁK, Jan V. *Přehledné dějiny literatury české: od nejstarších dob až do politického osvobození*. 3., rozšíř. vyd. Olomouc: Promberger, 1922.

¹⁴⁹ Viz SEDLÁK, Jan Václav. Novákovy Dějiny. *Tribuna* 5, 4. 2. 1923, č. 28, s. 8.

¹⁵⁰ NOVÁK, Arne a NOVÁK, Jan Václav. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. 4., rozšíř. a přeprac. vyd. Olomouc: Promberger, 1936–1939.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 7.

¹⁵² VODIČKA, Felix. Cit. d., s. 332.

¹⁵³ Byť i koncepce těchto literárních historiků lze chápat jako do jisté míry eklektické. Viz BLÁHOVÁ, Kateřina. Cit. d., s. 165.

¹⁵⁴ Ani toto dělení ovšem jistě nepovažoval za ideální, sám napsal, že by vyhovovala „taková periodisace literárního dění, která by vývojový proud členila podle zřetelů výhradně slovesných“. (Viz NOVÁK, Arne a NOVÁK, Jan Václav. *Přehledné dějiny literatury české... 4., rozšíř. a přeprac. vyd. Cit. d., s. 7.*) Citovaný

a střední, do něhož Novák¹⁵⁵ v tomto vydání poprvé podstatně zasáhl a nahradil od prvního vydání přítomnou terminologii přípravy, rozkvětu a úpadku, termíny „románská doba“, „gotika“, „reformace“, „humanismus“,¹⁵⁶ „baroko“, což mu otevřelo možnost kritičtějšího náhledu na období reformace a humanismu a naopak ocenění předností období baroka,¹⁵⁷ k němuž přiřadil výklad o lidové poezii,¹⁵⁸ ve které se podle něj nejdéle udržovala tradice a připravila půda pro národní obrození.¹⁵⁹ Vlčkův výklad, který jako první odporoval představě o vymření české tvorby v období úpadku, tak Novák dovedl ve zdůraznění kontinuity české tradice ještě o něco dále.¹⁶⁰

Novákův zřetel k zahraničním literaturám (jenž vnesl do literární historie ovšem už Vlček), který byl patrný i v předcházejících vydáních, byl v poslední úpravě proveden systematictější: v rámci nové doby byla v každém oddílu věnována zvláštní kapitola zahraničnímu kontextu (Osvícenský názor světový, Klasicismus / Romantismus / Tendenční realismus... ve světových literaturách, Cizí vzory a učitelé české literatury let 80. atd.).¹⁶¹

Přes zřejmý vývoj výkladu literatury v jednotlivých vydáních Novákových *Dějin* (jakož i jeho dalších syntetických prací) se držel Novák podle Jana Mukařovského¹⁶² celý život metody, kterou načrtl již ve svém raném článku věnovaném literární historii¹⁶³ a která měla umožnit „vystihnouti obraz národa a doby produkovaných písemnictví rysy jednotnými, aniž by mizel a nazmar přicházel význam jednotlivců literaturu tvořících“.¹⁶⁴ Ta měla

---

úryvek a ještě více jemu bezprostředně předcházející věta („[U]silujeme o svéprávný výklad slovesného vývoje, jehož podmínky plynou z písemnictví samého a nikoliv z jiných složek dějinného procesu.“ Tamtéž.) je blízký strukturalistickým požadavkům kladeným na literární historii.

¹⁵⁵ Její původní autor Jan V. Novák zemřel v roce 1920 ještě před třetím vydáním.

¹⁵⁶ To, že považoval za vhodnější zůstat u termínu „humanismus“ a nepokusil se (konzistentně vzhledem k ostatním obdobím) užít termínu „renaissance“ (stejně jako to, že první fázi národního obrození subsumuje nadále pod termín „osvícenství“), můžeme brát jako doklad oprávněnosti ideového výkladu Vlčkovy školy při jejich důrazu na tato období.

¹⁵⁷ Tendence přehodnocování baroka byla v literární historii té doby přítomná, jak je patrné např. z Novákova hesla sepsaného pro Ottův slovník. Viz NOVÁK, Arne. Literární dějepis. In: *Ottův slovník naučný nové doby. Dílu třetího svazek druhý*. Praha: J. Otto, 1935, s. 1229–1231.

¹⁵⁸ Neučinil to zde ovšem poprvé, vřadil ji již do německé *Die tschechische Literatur* (Potsdam: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion M. B. H., 1931. Handbuch der Literaturwissenschaft. Literaturen der slawischen Völker). Viz PRAŽÁK, Albert. *Arne Novák*. Praha: Václav Petr, 1940, s. 26.

¹⁵⁹ Viz NOVÁK, Arne a NOVÁK, Jan Václav. *Přehledné dějiny literatury české...* 4., rozšíř. a přeprac. vyd. Cit. d., s. 128. Pojem „tradice“ byl pro Nováka charakteristický. K tomu viz např. JEŘÁBEK, Dušan. *Arne Novák*. Brno: Nadace Universitas Masarykiana, 1997, s. 31–34 a DOBIÁŠ, Dalibor. Čtvery *Dějiny* Arna a Jana V. Nováků. *Česká literatura* 49, 2001, č. 1, s. 54–55.

¹⁶⁰ K podrobnějšímu výkladu změn mezi čtyřmi vydáními Novákových *Dějin* viz DOBIÁŠ, Dalibor. Tamtéž, s. 45–63.

¹⁶¹ Srov. HOLÝ, Jiří. Cit. d., s. 216.

¹⁶² MUKAŘOVSKÝ, Jan. Arne Novák. Literární historik a kritik. *Lidové noviny* 47, 28. 11. 1939, s. 7.

¹⁶³ ARNE, Novák. Literární historie dnes a zítra. *Rozhledy* 10, 1900–1901, č. 8, s. 284–291; č. 9, s. 331–335; č. 10, s. 370–373.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 370.

po vylíčení doby a prostředí (jak to vyžadoval Taine) postoupit ke „studiu individuality umělcovy, pokud ta se jeví jeho dílem a nikoliv v poslední řadě jeho životem, studuje jeho techniku [...] jeho slovníka, jeho stylu, jeho metriky.“¹⁶⁵ Novákovo zaměření na individualitu umělce souviselo jak s dobovými duchovnědnými proudy, tak s jeho kritickou prací a zaměřením na novější literaturu.

Při schematickém zjednodušení vývoje literární historie na sociologicky založené přístupy (Taine, u nás v podstatě Vlček a Jakubec), přístupy zaměřené na básníkovu osobnost (Hennequin, Dilthey, u nás předně Šalda a Novák) a přístupy akcentující sama umělecká díla (Brunetière, formalisté, u nás strukturalisté), představuje Novák badatele vycházejícího na jedné straně z Vlčkovy školy a někdy k ní i počítaného,¹⁶⁶ na straně druhé předznamenávajícího strukturalistické zaměření na dílo a pozornost věnovanou jeho formálním stránkám.¹⁶⁷

1.2.4 Strukturalistické vymezení úkolů literární historie

Ideál pozitivistického programu, který se chtěl pro humanitní vědy inspirovat postupem věd přírodních a v osobě Taina i dalších předpokládal, že postupně bude dosaženo v humanitních vědách téže exaktnosti jako ve vědách přírodních, se nenaplnil. Směry vymezující se proti pozitivismu zdůrazňováním psychologie tvůrce byly na druhou stranu ohroženy subjektivismem.¹⁶⁸ Literární historie se nadále potýkala s nedostatkem vlastní metody a pojmů.¹⁶⁹ Práce Vlčkovy školy mimo jiné zaměřením na ideové proudy projevující se v literatuře¹⁷⁰ sice osamostatnila literární historii od filologie,¹⁷¹ následující vědecká generace ji tak ovšem musela na druhou stranu osamostatňovat od (kulturní) historie. Možné

---

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 373.

¹⁶⁶ Viz WEINGART, Miloš. Cit. d., s. 289.

¹⁶⁷ Viz MUKAŘOVSKÝ, Jan. Literární historik a kritik. Cit. d., s. 7; Termín „forma“ v opozici k „obsahu“ díla byl problematizován až formalistickou školou, zde je ho užito „podle starého školského rozdělení“ (WEINGART, Miloš. Cit. d., s. 297), neboť je to pro účel zjednodušující charakteristiky vhodné a bylo ho jako takového v dané době např. právě Weingartem i užíváno.

¹⁶⁸ VODIČKA, Felix. Cit. d., 333.

¹⁶⁹ K tomu srov. ČECH, Leander. Literatura. In: *Ottův slovník naučný. 16. díl: lih-Media*. Praha: J. Otto, 1897, s. 152–153, a NOVÁK, Arne. Literární dějepis. Cit. d., s. 1226. Zatímco Leander Čech připustil, že metoda a úkoly literárněhistorického bádání nejsou ještě přesně stanoveny, Arne Novák o 38 let později již konstatoval metodologické osamostatnění literárního historie, v bezprostředně následující pasáži ji nicméně vymezil vůči řadě dalších věd, se kterými se více či méně dělila o metody, z čehož je patrné, že povýtce vlastní metodu a pojmosloví literární historie dosud neměla.

¹⁷⁰ Důsledkem čehož např. u Vlčka ustupovalo „hodnocení slovesných forem [...] do pozadí“. (WEINGART, Miloš. Cit. d., s. 308.) Weingart tuto tendenci propojil s Masarykovou nechtí k formalismu a z hlediska mezinárodního s filosofií pozitivismu a materialismu. (Tamtéž, s. 308–309.)

¹⁷¹ Viz NOVÁK, Arne. Literární dějepis. Cit. d., s. 1225.

východisko představovalo opětovné zkoumání formální¹⁷² stránky děl mající za cíl poznání „podstaty slovesného díla uměleckého“¹⁷³ (jehož specifčnost např. vůči vědecké literatuře nebyly starší pozitivistické směry schopny ukázat). Z podnětů formalistické školy, za jejíhož předchůdce lze považovat Brunetièra (kladoucího důraz na studium vývoje literárních druhů, tradic a škol)¹⁷⁴, se tak v rámci českého strukturalismu postupně vypracovávalo nové pojetí literární historie.¹⁷⁵

Formalistická škola problematizovala genetický postup výkladu (inspirovaný principem kauzality převzatým z přírodních věd), který byl pro starší literárněhistorický výklad samozřejmý,¹⁷⁶ a nahradila jej tezí o imanenci literárního vývoje, „vývoj literární [je] v podstatě nezávislý na vnějších činitelích a je řízen vnitřními příčinami...“¹⁷⁷ Strukturalisté tuto tezi převzali, nicméně např. Jan Mukařovský ji postupně oslabil, neboť považoval za nutné přihlížet k souvztažnosti umění s ostatními vývojovými řadami. Přesvědčení o vnitřní zákonitosti literárního vývoje, která dopad vnějších zásahů omezuje, však neopustil.¹⁷⁸ Tato teze představovala teoretické východisko pro definitivní odmítnutí tainovského pozitivismu.

Specifickým přínosem strukturalismu bylo mimo jiné širší uplatnění pojmu struktury, který nebyl vztahován pouze na konkrétní umělecké dílo, ale i na celý literární vývoj.¹⁷⁹ Stejně jako dříve např. pojem „ideje“ umožňoval pojem „struktury“ propojit výklad jednotlivého díla s širší perspektivou literárního vývoje, jeho předností bylo oproti „ideji“, že vycházel z literárněvědných zkoumání, nikoli z historie či filosofie.

Nakolik strukturalismus vypracoval pojetí literární historie (soustavně se o to pokusil vlastně jen Felix Vodička), opíral se o teze a poznatky, získané již v rámci strukturalisticky zaměřeného teoretického bádání.¹⁸⁰ Tato teoretická základna umožňovala formulovat úkoly

---

¹⁷² Viz pozn. 166.

¹⁷³ VODIČKA, Felix. Cit. d., s. 333.

¹⁷⁴ Viz VODIČKA, Felix. Cit. d., s. 335.

¹⁷⁵ Na rozdíl od Vlčkovy školy nebyl ovšem strukturalismus orientován primárně na otázky literární historie, nýbrž literární teorie, či obecněji estetiky. (Viz MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Strukturální věda o literatuře*. In: *Ottův slovník naučný nové doby. Dílu šestého svazek první*. Praha: Novina, 1939, s. 457.)

¹⁷⁶ Viz NOVÁK, Arne. *Kritika literární. Zásady a praxe*. Cit. d., s. 7, kde je užito termínů „kritické“ a „genetické studium literatury“ ve významu „literární kritika“ a „literární historie“.

¹⁷⁷ VODIČKA, Felix. Cit. d., s. 335.

¹⁷⁸ Viz MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty*. Praha: Fr. Borový, 1936, s. 5–6.

¹⁷⁹ Viz VODIČKA, Felix. Cit. d., s. 336.

¹⁸⁰ Viz tamtéž, s. 337.

literární historie „z hlediska jednotného systému“¹⁸¹ za cenu toho, že se přes své úsilí o zvědečtění literární historie nevyhnula jistému sobě vlastními apriorismu, když přenesla pojmy vypracované na analýze konkrétního (typicky relativně omezeného) materiálu na celý literární vývoj.¹⁸²

Významným pojmem, který umožnil relativně přesně vymežit předmět literární historie, jak ji chápal strukturalismus,¹⁸³ byl pojem „estetické funkce“, formulovaný zejména Janem Mukařovským na základě studia literárního¹⁸⁴ materiálu. (O postihnutí odlišností jazyka básnického od jazyka sdělovacího usiloval ostatně již formalismus.)¹⁸⁵ Užití estetické funkce jakožto kritéria pro to, čemu má literární historie věnovat pozornost, na jedné straně vylučovalo z oblastí jejího zájmu literaturu vědeckou, na straně druhé rozšiřovalo její záběr o literaturu šířenou ústní tradicí a tzv. „literární periferii“.¹⁸⁶ Nevýhodou tohoto kritéria byla (a je) ovšem velmi dynamická povaha estetické funkce, která podle Mukařovského „není reální vlastností věcí“,¹⁸⁷ takže estetická funkce, která běžně koexistuje s dalšími funkcemi, může měnit svůj poměr k těmto funkcím (stávat se dominantní, či dominance pozbývat) a (nakolik je estetická funkce záležitostí vztahu lidského kolektivu a světa) může vzhledem k dané společnosti v případě konkrétních artefaktů zcela zmizet, nebo se nově objevit.¹⁸⁸ Netriviálností postižení estetické funkce v díle se tak pro literární historii do jisté míry ztratila výhoda přesně vymezeného materiálu, snad i proto pocítuje Vodička nutnost hledání „základních tendencí vývojových“,¹⁸⁹ která by umožnila literárnímu historikovi z potenciálně bezbřehého materiálu vybrat vývojově příznačné jevy, na nichž by mohl svůj výklad postavit.

---

¹⁸¹ Tamtéž, s. 338.

¹⁸² Viz ŠMAHELOVÁ, Hana. Kontexty současného literárněhistorického myšlení, *Česká literatura* 48, č. 2, s. 121. Zejména přenesla-li se podle autorky princip teleologie, přesvědčivě vykazatelný na analýze textových vztahů, na větší množinu děl (dějiny literatury), vede to v literárněhistorické práci logicky k takové selekci materiálu, která teleologickému principu odpovídá. Srov. „[R]áz a cíl každé práce určí i výběr faktů.“ (VODIČKA, Felix. Cit. d., s. 340.) Vodička se v této pasáži logicky vymezuje proti tomu, aby literární historik registroval všechna díla, která mohou být jeho předmětem, nicméně přesto se zdá, že při výběru faktů jsou vývojové tendence, které se mají na faktech vykázat, již nějak známy. (Srov. TUREČEK, Dalibor. K Vodičkovu modelu literární historie. In: *Felix Vodička 2004*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2004, s. 11.)

¹⁸³ Omezit literární historii na díla mající estetickou funkci nebylo pouze teoretickým ukotvením přesvědčení, které bylo přítomné i v předchozí literárněhistorické generaci (viz NOVÁK, Arne. *Kritika literární. Zásady a praxe*. Cit. d., s. 7), ale také vědomým sblížením literární historie (dříve spojované zejména s filologií a historií) a estetiky. (Viz VODIČKA, Felix. Cit. d., s. 341.)

¹⁸⁴ Ovšem ne výhradně. Viz MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty*. Cit. d., s. 5.

¹⁸⁵ Viz VODIČKA, Felix. Cit. d., s. 334.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 339.

¹⁸⁷ MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty*. Cit. d., s. 20.

¹⁸⁸ Viz tamtéž, s. 12.

¹⁸⁹ VODIČKA, Felix. Cit. d., s. 339–340.

Protože strukturalismus nepojímal imanentní literární vývoj jako zcela nezávislý na mimoliterárních zkušenostech, mohl (byť s jiným akcentem) nadále sledovat genezi díla, „rekonstruovat vztahy mezi dílem a historickou zkušeností, básníkem a společností“.¹⁹⁰ Oproti staršímu literárněhistorickému zkoumání však pojmenoval také nové úkoly, sledování imanentního vývoje literární struktury a charakteristiku děl na jeho základě (z takovéto charakteristiky vyjde např. Máchova jako klíčový autor) a zkoumání ohlasu literárních děl (v jehož rámci by se např. zkoumala kontroverze Máchova díla a způsob, jakým se k němu další literární generace odkazovaly).¹⁹¹

Strukturalismus se nestal v první polovině 20. století tak dominantní školou, jakou byla škola Vlčkova,¹⁹² nicméně vnášel do literárněvědného a literárněhistorického uvažování podstatně nové podněty a nová východiska. Ačkoli z pozic strukturalismu nevyšlo v první polovině 20. století větší syntetické dílo, teoreticky jeho koncepce (minimálně jak ji předložil Vodička) slibovala odpovědět na problémy, které literární historii provázely od jejího počátku, zejména potřebu jejího metodologického osamostatnění od jiných věd nezaměřených na umění ve spojení se zachováním vědeckého charakteru literární historie, který by zajišťoval objektivitu soudů pronášených o jednotlivých dílech. (Jejichž zaujatost byla tolik kritizována např. u Arne Nováka.) Přes námitky, které lze ze současného hlediska proti strukturalismu vznést, představoval inspirativní alternativu k pozitivisticky založené literární historii.

Po druhé světové válce se český strukturalismus, podobně jako na konci 20. let ruský formalismus, začal střetávat s marxistickou estetikou a literární vědou,¹⁹³ jejíž vliv oproti

---

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 343.

¹⁹¹ Oběma těmito souborům úkolů se bylo možno věnovat i z nestrukturalistických pozic a v jisté podobě se (zejména v markantních případech, jakým byl např. právě Máchova) už v literárněhistorickém zkoumání zpracovávaly, nicméně dříve nebyly podány systematicky a na jednotné teoretické bázi, jak to učinil Vodička. (Typicky se např. problematika ohlasu více nabízela v případě později doceněných autorů, méně naopak. Z hlediska Vodičkovy koncepce je podstatné obojí, byť z hlediska vývojového může být jeden autor hodnocen vysoko a druhý nikoli.)

¹⁹² Srov. MUKAŘOVSKÝ, Jan. K metodologii literární vědy. In: *Cestami poetiky a estetiky*. Praha, Československý spisovatel, 1971, s. 183–200. Mukařovský v tomto textu (dovětku k diskusi v Literárněhistorické společnosti nad Vodičkovou studií v roce 1944) sice mluví o strukturalismu jako vývojově zákonitějším nástupci pozitivismu (s. 190), celý výklad je však silně polemicky zaměřen, z čehož je patrné, že strukturalismus měl ještě i ve 40. letech silnou opozici.

¹⁹³ Strukturalismus byl z marxistických pozic kritizován již ve 30. letech, tyto předválečné kritiky nicméně v některých případech připouštěly přínosy strukturalismu a doufaly v jeho postupné sblížení s marxistickou estetikou. (Viz PROKOP, Dušan. Marxistická estetika a strukturalismus J. Mukařovského. *Estetika* 20, 1983, č. 4, s. 239–240.) Vzhledem k nevelkému vlivu českého marxistického pojetí vědy před druhou světovou válkou navíc marxistická – byť eventuálně i ostrá – kritika nepředstavovala pro strukturalismus ohrožení. K novější reflexi této dvojí kritiky viz ŠMAHELOVÁ, Hana. O vědě, ideologii a strukturalismu. *Slovo a smysl* 12, 2015, č. 23, s. 105–114.

období první republiky zásadně vzrostl a po únoru 1948 se stala i nástrojem politické moci. V oblasti literární historie byl strukturalistický přístup z hlediska marxistické vědy nevhodný právě v těch momentech, ve kterých překonával Vlčkovu ideografické pojetí,¹⁹⁴ tj. v přesvědčení o imanenci literárního vývoje, tedy jeho značné nezávislosti na sociálních a politických kontextech, a v důrazu kladeném na estetickou funkci díla, jejíž přítomnost je pro literárního historika primárním kritériem, které vymezuje pole jeho působnosti.¹⁹⁵

Zastánci strukturalismu se v kontextu politické situace, která učinila z marxismu jediné přípustné myšlenkové východisko, mohli maximálně pokusit o takovou reinterpretaci strukturalismu, která by oslabila rozpory a zdůraznila společné rysy obou přístupů. V tomto smyslu tak charakterizoval Jan Mukařovský ve své přednášce v Matici slovenské strukturalismus jakožto vývojového předchůdce dialektického materialismu.¹⁹⁶ Při pojednání o významnějších strukturalistických termínech (jako např. vývoj, estetická funkce ad.) nemohl sice popřít, že strukturalistická východiska se od marxistických lišila, mohl nicméně tyto odlišnosti oslabit přesunutím důrazu na – byť z hlediska strukturalismu okrajové – momenty, které jej přibližovaly marxistickému pojetí. Charakteristická je v tomto směru pasáž o imanenci literárního vývoje: „[V] pojetí vývoje se strukturalismus přiblížil marxismu nejtěsněji. Překonává pojetí vývoje založené na imanenci, poznal, že dynamika je do vývoje umění vnášena nárazy z vnějška, z oblasti mimoumělecké, se kterou však je umění spjato četnými dialektickými vztahy. Přesto však strukturalismus nestavěl ještě ani tehdy problém vývoje správně, pokud se domníval, že smysl vývoje, kterým umění prochází, tkví především v umění samém...“¹⁹⁷

Ani tento pokus o reinterpretaci však strukturalismus nezachránil, vůdčí osobnosti strukturalismu – Jan Mukařovský a Bohuslav Havránek – nebyli sice vytlačeni z veřejného prostoru (naopak získali významné pozice, mimo jiné na UK), cenou za to bylo ovšem Mukařovského úplné odmítnutí strukturalistických východisek v článku *Ke kritice strukturalismu v naší literární vědě*¹⁹⁸ z roku 1951. Pražský lingvistický kroužek, který o svou sílu tkvící v internacionalismu a pluralismu přišel zčásti již během války,¹⁹⁹ zanikl tiše zhruba

¹⁹⁴ Srov. HOLÝ, Jiří. Cit. d., s. 217.

¹⁹⁵ Viz VODIČKA, Felix. Cit. d., s. 339.

¹⁹⁶ MUKAŘOVSKÝ, Jan. Kam směřuje dnešní teorie umění? *Slovo a slovesnost* 11, 1949, č. 2, s. 49–59; srov. ČERVENKA, Miroslav. Jana Mukařovského rozchod se strukturalismem. *Tvar* 2, 1991, č. 36, s. 1, 4–5.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 52–53. Ve skutečnosti nespojuje strukturalistické a marxistické pojetí vývoje kromě teleologického chápání tohoto vývoje v podstatě nic.

¹⁹⁸ Viz MUKAŘOVSKÝ, Jan. Ke kritice strukturalismu v naší literární vědě. *Tvorba* 20, 4. 10. 1951, č. 40, s. 964–966.

¹⁹⁹ Viz VOJTĚCH, Daniel. K podmínkám kontinuity. Rekapitulace. *Slovo a smysl* 1, 2004, č. 2, s. 146.

o rok později.²⁰⁰ Nového promyšlení a dočasného oživení se dostalo strukturalismu až díky o generaci mladším žákům Mukařovského a Vodičky, kteří na původní strukturalistický projekt navázali v 60. letech.²⁰¹

---

²⁰⁰ Viz ČERMÁK, Petr, POETA, Claudio a ČERMÁK, Jan. *Pražský lingvistický kroužek v dokumentech*. Praha: Academia, 2012, s. 50.

²⁰¹ Viz VOJTĚCH, Daniel. Cit. d., s. 146–148.

1.3 Reflexe tematicky blízkých prací

Na rozdíl od jazykové části předmětu Český jazyk a literatura, jejíž vývoj byl podrobně vylíčen v monografiích J. Jelínka²⁰² a M. Šmejkalové²⁰³ vyčerpávajících ve svém záběru období od počátku vyučování češtiny až do konce 80. let, byly výuce literatury věnovány práce spíše stručnější. Vzhledem k tématu předložené práce je třeba zmínit zejména knihu Z. Veselého,²⁰⁴ která se věnovala proměnám literárního vyučování ve vztahu k vývoji školství od národního obrození do roku 1969, a knihy B. Hoffmanna,²⁰⁵ který mimo školství věnoval pozornost také dobovým literárněhistorickým přístupům. Vzhledem k tomu, že publikace obou zmíněných autorů vznikly před rokem 1989, bude nakonec zmíněn také s Hoffmannovým výkladem kontrastující článek O. Chaloupky z roku 2000.²⁰⁶

Východiskem práce Z. Veselého byly dobové dokumenty, zejména školní osnovy, ve kterých se nejzřetelněji odráželo soudobé pojetí vyučovacích předmětů. Ve svém výkladu neusilovala o zohlednění všech dobových učebnic, ale zejména těch, které zřetelně odrážely požadavky osnov, či modernizovaly dosavadní pojetí. Z učebnic, jimiž se tato práce zabývá, to byl třídílný *Výbor z literatury české* J. Pelikána, J. Grima a A. Truhláře, čtyřdílná *Rukověť dějin české literatury* V. Ertla, A. Pražáka a J. Menšíka a *Stručné dějiny literatury československé* J. Kotrče a J. Kotalíka.²⁰⁷

Význam *Výboru* tkvěl podle Veselého v tom, že po téměř třiceti letech nahradily zastaralé a zvláště ve střední době příliš rozsáhlé *Anthologie* J. Jirečka, omezily množství autorů a na úkor doby střední akcentovaly dobu novou.²⁰⁸ *Rukověti* představovaly vstup literární historie do vyučování,²⁰⁹ oproti *Výborům* se také více věnovaly literatuře slovenské.²¹⁰

---

²⁰² JELÍNEK, Jaroslav. *Nástin dějin vyučování českému jazyku v letech 1774–1918*. Praha: SPN, 1972.

²⁰³ ŠMEJKALOVÁ, Martina. Cit. d.

²⁰⁴ VESELÁ, Zdenka. *Vývoj literární výchovy na střední škole*. Cit. d., 1970.

²⁰⁵ HOFFMANN, Bohuslav. *Základní vývojové tendence vyučování české literatury na gymnáziu*. Praha: SPN, 1980; *Literární historie v systému literární výchovy, vzdělání a vyučování na gymnáziu*. Praha: Univerzita Karlova, 1989.

²⁰⁶ CHALOUPKA, Otakar. K historickému vývoji pojetí českých literárních učebnic. *Český jazyk a literatura* 51, 2000–2001, č. 1–2, s. 4–10.

²⁰⁷ Pro bibliografické citace těchto i dále zmíněných učebnic viz níže s. 44–45.

²⁰⁸ Viz VESELÁ, Zdenka. *Vývoj literární výchovy na střední škole*. Cit. d., s. 11.

²⁰⁹ V tomto směru není výklad Veselého zcela přesný, již v roce 1905 totiž vznikla literárněhistorická učebnice J. Vlčka a E. Smetánky. Nakolik se Veselá opírá o osnovy, je ovšem pravda, že osnovy z roku 1910 byly první, jež vyžadovaly souvislé literárněhistorické poučení.

²¹⁰ Viz VESELÁ, Zdenka. *Vývoj literární výchovy na střední škole*. Cit. d., s. 13.

Nejobširněji se autorka věnuje *Stručným dějinám* J. Kotrče a J. Kotalíka, které považuje za učebnici velmi zdařilou. Toto příznivé hodnocení se opírá o některé prvky, které činily knihu z hlediska didaktického vhodnější než starší *Rukověti*, kratší rozsah, výraznější omezení výkladu literatury doby staré a střední, stručné přehledy jednotlivých období, přehled světové literatury a souhrnné otázky k opakování učiva.

B. Hoffmann se v citovaných pracích zaměřuje na literárněhistorická východiska učebnic, rozebírá a hodnotí je více se zřetelem k soudobým literárněhistorickým přístupům. Oproti historicky neutrálnějšímu výkladu Veselé je Hoffmann v hodnocení jednotlivých příruček mnohem kritičtější, tato kritičnost ovšem částečně vycházela z ideově zaujatého postoje k daným literárněhistorickým přístupům, jejichž vliv na učebnice vedl podle autora mimo jiné k oslabení „ideově výchovn[é] funkce literárního vyučování“.²¹¹

Ve svém starším textu *Základní vývojové tendence vyučování české literatury na gymnáziu* se věnoval autor čtyřem literárněhistorickým koncepcím (pozitivistické, duchovnědné, strukturalistické, marxistické), jež se odrazily v učebnicích a příručkách. Pozitivisticky orientovaná literární historie, která se v první fázi projevovala v učebnicích J. Jirečka, posléze vlivem působení J. Vlčka inspirovala podobu *Rukověti* vycházejících po změně osnov v roce 1910, které vykládaly literaturu primárně jako projev ústředních myšlenek a idejí. Toto tvrzení dokládá na způsobu, jakým učebnice strukturují literární vývoj.²¹²

Jako zástupce „psychologicko-sociologick[é] koncepce“²¹³ uvádí F. Götze, jehož přístup oceňuje jako progresivní oproti pozitivisticky založeným učebnicím, které ve snaze zachytit souvisle literární vývoj uváděly příliš mnoho autorů a děl. Götz oproti tomu přesunul „těžiště do *monografických* partií a *rozboru* stěžejních děl“.²¹⁴ Konkrétní metoda jeho rozborů, nakolik je ovlivnila Diltheyova teze o prazážitku, který se obráží v dílech daného autora, vedla ale podle Hoffmanna k přílišným zjednodušením.

Za projev vlivu strukturalismu považuje Hoffmann *Stručné dějiny* J. Kotrče a J. Kotalíka, které se v případě některých autorů (zejména těch, „jimž věnovali

---

²¹¹ HOFFMANN, Bohuslav. *Základní vývojové tendence vyučování české literatury na gymnáziu*. Cit. d., s. 13.

²¹² Hoffmann nicméně nedoplňuje, že toto ideové východisko se uplatňovalo zejména v době střední a v prvních dvou třetinách 19. století. *Rukověť* věnovanou době nejnovější, o níž tento závěr beze zbytku neplatí, autor nekomentuje.

²¹³ Tamtéž.

²¹⁴ Tamtéž, s. 14.

strukturalisticky orientovaní literární vědci [...] největší pozornost“²¹⁵) více soustředily na uměleckou stránku děl, nevěnovaly se jen jeho ideově tematické stránce, ale i jeho kompozici a jazyku. Protože však autoři strukturalismem inspirovanou metodu výkladu neuplatnili důsledně, jejich učebnice představovala podle Hoffmanna vlastně krok zpět, byla „ve svém jádru souhrnem více či méně významných jmen autorů a přehledů jejich děl“.²¹⁶ Další výhrady vůči *Stručným dějinám* (formalismus, netřídnost) jsou vlastně výhradami proti strukturalismu jako takovému, zejména proti jeho tezi o imanenci literárního vývoje, v jejímž důsledku nebyla podle Hoffmanna v literárním vyučování věnována pozornost souvislosti literárního vývoje s vývojem společnosti, čímž bylo v podstatě rezignováno na ideově politickou výchovu studentů.²¹⁷ Proti tomu lze (odhlédneme-li od dobové podmíněnosti Hoffmannova pojetí cílů literárního vyučování) namítnout, že teze o imanenci literárního vývoje, jak ji pojímal např. J. Mukařovský, neznamenala úplnou nezávislost literatury a ani konkrétní učebnice (jako zmiňované *Stručné dějiny*) ji nevykládaly bez zřetele k mimoliterárním (a vůbec mimokulturním) kontextům.

Prvním plodem marxistické literární historie, reprezentované zejména postavou Z. Nejedlého, byl *Nástin dějin české literatury* F. Buriánka, M. Jungmanna, J. Petrmichla a V. Rzounka z počátku 50. let. Tato učebnice vnesla do literární výchovy „základní přístupy marxistické literární vědy k hodnocení literárních děl, literárních osobností a literárního procesu (stranickost, třídnost, lidovost, revolučnost)“, čímž pomáhala „plnit základní výchovné cíle socialistické školy, zejména cíle výchovy světonázorové, ideově politické a mravní“.²¹⁸ Autoři *Nástinu* se sice nevyhnuli jistým zjednodušením zejména v literatuře poslední doby, tento nedostatek byl však podle Hoffmanna dán tím, že nebyly k dispozici marxisticky pojaté dějiny české literatury. Hoffmannovo hodnocení popsané učebnice je logicky nejvíce ovlivněno komunistickou ideologií, byť metody jejího výkladu popisuje přesně, jeho hodnocení je z dnešního hlediska nepřijatelné.

Podrobněji se autor věnoval zmíněným učebnicím (doplněným o učebnice J. Vlčka a *Literární rukověti* J. Menšíka) znovu v knize *Literární historie v systému literární výchovy, vzdělání a vyučování na gymnáziu* z roku 1989. Vlčkovu učebnici a *Rukověti* jí inspirované hodnotí v rámci širší charakteristiky pozitivněji než ve starším pojednání, naopak *Stručné dějiny* kritizuje ještě intenzivněji.

---

²¹⁵ HOFFMANN, Bohuslav. *Základní vývojové tendence vyučování české literatury na gymnáziu*. Cit. d., s. 15.

²¹⁶ Tamtéž, s. 16.

²¹⁷ Viz tamtéž, s. 76.

²¹⁸ Tamtéž, s. 21.

V charakteristice Vlčkových *Stručných dějin literatury české doby staré* (1905) a doby střední (1909) autor nezůstává u pouhého konstatování Vlčkova ideového pojetí výkladu literatury a charakterizuje rozdíl v koncepci učebnic věnovaných době staré a době střední. Zatímco první z nich vznikla více pod vlivem starších *Výborů* a ve výkladu se inspirovala také Gebauerovou srovnávací metodou, ve druhé se již zřetelně projevila Vlčkova vlastní metodologie. Ta byla sice idealistická, nicméně vzhledem k Vlčkově schopnosti správně rozpoznat „pokrokové směry a hnutí“ a „období regresi“²¹⁹ na studenty vhodně působila.²²⁰ Jediná z dnešního hlediska podstatná výtka, již Hoffmann Vlčkovi adresuje, spočívá v jeho tendenci k přehlížení umělecké stránky literárních děl.²²¹

S Vlčkovým pojetím literární historie spojuje autor V. Ertla, A. Pražáka i J. Menšíka, jejichž metodickým postupem se odděleně zabývá. Nejbližší je Vlčkovu pojetí ve svých *Rukovětech* V. Ertl, jehož vymezení literatury (dějiny literatury jsou dějinami národní duše) vypovídá rovněž o ideovém východisku výkladu. Jeho *Rukověti* tak mají v zásadě stejné přednosti a nedostatky jako učebnice Vlčkova. Hoffmann poznamenává, že autor se místy snažil „dosti násilně [...] bagatelizovat vývojové souvislosti české literatury s literaturou německou“.²²² Zaměření na ideový základ díla ho mimo to vedlo k vyzdvihování textů s mravokárnou tendencí, a naopak kritičtější přístup k památkám, kterým tato tendence chyběla (např. Mastičkář). Celkem však hodnotí Ertlovu *Rukověť* (i vzhledem k stylistické úrovni a vhodně uspořádaným závěrečným poznámkám) jako „didakticky funkční“.²²³

Překvapivě kriticky posuzuje oproti Ertlovi a Vlčkovi práci Pražákovu, kterou charakterizuje stejnými nedostatky jako učebnice dříve jmenovaných, ale nepřičítá jí jejich přednosti. Hlavním problémem Pražákovy *Rukověti* je podle Hoffmanna faktografická přetíženost.²²⁴ Tato výtka, ačkoli do jisté míry oprávněná (Pražák např. typicky uvádí u většiny děl rok jejich vydání, aniž by tento údaj zapojoval do výkladu), opomíjí ovšem, že Pražák zpracovával ve své učebnici na rozdíl od Vlčka i Ertla období 19. století, jehož tvorba měla oproti starším údobím české literatury zcela nový charakter. Zásadně větší korpus textů i velká pozornost, kterou 19. století věnovali soudobí literární historici, stavěla Pražáka

---

²¹⁹ HOFFMANN, Bohuslav. *Literární historie v systému literární výchovy, vzdělání a vyučování na gymnáziu*. Cit. d., s. 31.

²²⁰ Tento závěr je závislý na míře souhlasu s Vlčkovým určením vrcholných a úpadkových období.

²²¹ Viz tamtéž, s. 35.

²²² Tamtéž, s. 36. Tento protiněmecký akcent je nicméně přítomen téměř ve všech příručkách a učebnicích první poloviny 20. století, není tedy specifickým Ertlovým.

²²³ Tamtéž, s. 39.

²²⁴ Tamtéž.

při snaze o úměrnou redukci vykládané látky před náročnější úkol, než autory učebnic doby staré a střední.

Menšík, který se ve svých *Rukovětech* věnoval nejprve nejnovější české literatuře a posléze také období 19. století, se opíral zejména o dějiny A. Nováka, což se projevilo jak v podobné periodizaci, tak v některých rysech výkladu (zdůraznění sváru realistických a romantických tendencí u některých autorů či obecně akcent romantismu). Kromě výtky z uplatňování ideologického zřetele (v uváděných příkladech²²⁵ spíše nepřesvědčivé, resp. vycházející spíše z odlišného vlastního ideologického stanoviska) Hoffmann kritizuje Menšíkovo zeschematizování literárněhistorického procesu a podobně jako Pražákovi mu vytýká přílišnou faktografičnost. V této kritice ovšem nepřihlíží k nejnovější podobě Menšíkových *Rukověťí*, ve kterých výrazně omezil množství vykládané látky.

Přes různé kritické výtky vůči *Rukovětem* hodnotí autor osnovy z roku 1910, na jejichž základě vznikly, za progresivní v jejich důrazu na „spjatost literárněhistorických výkladů s obecným výkladem kulturním a literárněteoretickým“²²⁶ a na četbu. Zásadně kritické hlasy proti této koncepci reprezentované F. Götzem a J. Mukařovským tak vystupují v daném kontextu ještě výrazněji jako výraz nepochopení. Zatímco Götzovi jsou však obdobně jako v Hoffmanově starším textu přiznány jisté přednosti, Mukařovského přístup je odbyt jako ahistorický, redukující „výchovu literaturou na výchovu intelektuální a slohovou“.²²⁷

Stručné dějiny J. Kotrče a J. Kotalíka nejsou v tomto zpracování již charakterizovány jako ovlivněné strukturalismem, podle Hoffmanna v nich převažuje vliv „starého mechanicko-evolučního a mechanicko-formálního pozitivismu“.²²⁸ Toto tvrzení je ovšem bezprostředně oslabováno jinou Hoffmannovu výtka, totiž označením *Stručných dějin* za eklektické kompendium vycházející z „nejnovějších poznatků české literární vědy“.²²⁹ Mezi jmény literárních historiků a kritiků, o které se autoři podle Hoffmanna opírali, nenalzáme kromě J. Jakubce žádného autora, jehož by bylo možno označit za představitele pozitivismu.

---

²²⁵ „[I]gnorování sovětské literatury, [...] přecenění vlivu T. G. Masaryka, [...] zamlčení Olbrachtovy Anny proletářky, Haškova Švejka, [...] dezinterpretac[e] J. Wolkra, když byl jeho básnický vývoj ukázán tak, že „od bojových zásad komunistických přechází k snahám o obrodu lidské společnosti láskou všech ke všem“ [...], nebo V. Vančury, který byl vyložen jako představitel surrealismu v české próze apod.“ HOFFMANN, Bohuslav. *Literární historie v systému literární výchovy, vzdělání a vyučování na gymnáziu*. Cit. d., s. 40.

²²⁶ Tamtéž, s. 37.

²²⁷ Tamtéž, s. 41.

²²⁸ Tamtéž, s. 45.

²²⁹ Tamtéž.

V Hoffmannově podání se autorům *Stručných dějin* učebnice ovšem nepovedla v žádném ohledu. Autor shledává jako nevhodné dokonce i všechny nové prvky, které např. Veselá považuje za velmi zdařilé. Větší pozornost věnovaná světové literatuře a kulturnímu kontextu (vztah slovesného a výtvarného umění, literatury a hudby či literatury a filmu) tak prý není předností *Stručných dějin*, protože dané souvislosti pouze konstatuje, ale hlouběji se jim nevěnuje. Snaha zachytit literární vývoj a charakterizovat literaturu jako umělecký fenomén selhala, protože východiskem autorů byl pozitivismus. Slovenská literatura byla vykládána jako pouhá „regionální odnož jednotné československé literatury, resp. jako od české literatury odvozen[á], jí inspirovan[á] a ovlivňovan[á] variant[a]“.²³⁰ Většinu těchto výtek lze problematizovat. Kotrč s Kotalíkem nebyli zdaleka jediní, kdo zachycovali slovenskou literaturu jako zásadně inspirovanou a ovlivňovanou literaturou českou. (Obdobně to dělal např. Menšík ve svých *Rukovětech*.) To, že autoři pouze konstatují kulturní souvislosti a kontext světové literatury, nezakládá dostatečný důvod ke kritice vzhledem k tomu, že byli v tomto ohledu do značné míry průkopníci a neměli nač navazovat. Konečně jejich selhání ve výkladu vývoje literatury je – jak vyplývá z Hoffmannova textu – do značné míry selháním úsilí vyložit literární vývoj v souladu s marxistickým pojetím tohoto vývoje.²³¹ I výtku eklecticismu, byť vzhledem k ostatním oprávněnější, lze oslabit poukazem na to, že Kotrč s Kotalíkem pojali na rozdíl od autorů *Rukověti* do jedné knihy celé dějiny české (a slovenské) literatury, míru eklectičnosti by proto bylo nutno posuzovat ve srovnání s celým kompletem *Rukověti*, nikoli pouze s přístupy autorů jednotlivých dílů.

Kritičtěji Hoffmann nově přistoupil ke koncepci Z. Nejedlého a v důsledku toho i k *Nástinu dějin české literatury* F. Buriánka ad. a *Nástinu dějin starší české literatury* B. Balajky, kterým připisuje význam převážně historický. *Nástiny* posloužily jako orientační pomůcka přehodnocující literaturu podle pokrokových kritérií, jejich zdůraznění společenského („zvláště ekonomicko-politického a sociálního“²³²) kontextu ovšem často vedlo k redukování literárních děl na ilustraci sociálních a hospodářských poměrů, umělecké formě děl tak byla věnována poměrně malá pozornost. Protože výklady se zabývaly v zásadě jen autory, které bylo možno vyložit jako pokrokové, ve vlastním rozboru se v důrazu na zjednodušeně pojatou lidovost, realismus a pokrokové ideje často ztrácela originalita

---

²³⁰ HOFFMANN, Bohuslav. *Literární historie v systému literární výchovy, vzdělání a vyučování na gymnáziu*. Cit. d., s. 47.

²³¹ Srov. „Literární proces však nebyl objasňován ve své složitosti, rozpornosti, protikladnosti a nerovnoměrnosti, v dialektických souvislostech s vývojem společenským...“ (tamtéž, s. 45) a „Se zásadami nematerialistického, nedialektického, idealistického výkladu literatury se setkáme již v samotném koncepčním úvodu k učebnici...“ (tamtéž, s. 48).

²³² Tamtéž, s. 54.

jednotlivých osobností. Jako další nedostatky *Nástinu* uvádí autor vypuštění slovenské literatury a téměř úplnou rezignaci na výklad kontextu světové literatury, společně s nadbytečným množstvím učební látky.²³³ Hoffmannova analýza *Nástinů* je oproti staršímu textu mnohem objektivnější, byť ho řada výhrad nevede k výslovně negativnímu hodnocení dané učebnice.

Hoffmannova práce je cenná svou (ve srovnání s jinými autory) podrobnou analýzou jednotlivých učebních textů v souvislosti s literárněhistorickým přístupem a koncepty literární výchovy, její význam ovšem snižuje ideologičnost, která Hoffmanna místy vede k účelové interpretaci faktů, či vůbec dopředu určuje, na jaké rysy se autor ve své analýze soustředí.²³⁴

Nesamozřejmost Hoffmannových závěrů výrazně vynikne ve srovnání s – byť stručným – článkem O. Chaloupky, jehož hodnocení učebnic je téměř důsledně opačné,²³⁵ zatímco *Rukověti* byly dle něj pokračováním faktografického směru nastoleného Jirečkem, *Stručné dějiny* J. Kotrče a J. Kotalíka hodnotí jako „vysoce moderní příručku [...] zřetelně ovlivněn[ou] strukturalismem“,²³⁶ která vynikala mimo jiné všestranným estetickým rozbořením děl. Hoffmannovi se poněkud blíží charakteristikou *Nástinů*, které toliko přehledově vymezovali autory a díla, která obstála před ideovým přehodnocováním.²³⁷ Byť při stručnosti Chaloupkova článku nelze jeho tvrzení užít k vyvrácení Hoffmannových závěrů, na jeho článku se ukazuje, jak zásadní vliv na hodnocení jednotlivých učebních textů má autorovo východisko. Toto odlišné východisko v případě Chaloupky a Hoffmanna nespočívá ovšem jen v postoji ke komunistické ideologii. Chaloupka přistupuje k materiálu výhradně z pozice pojetí literární výchovy, zatímco Hoffmann klade ve výkladu mimo to značný důraz na literárněhistorickou metodologii jednotlivých učebnic. V tomto směru tak některé postřehy obou autorů platí současně (*Stručné dějiny* jakožto didakticky moderní příručka, byť z hlediska literárněhistorické metody eklektická).

Ve vlastní komparaci se tato práce pokouší přihlížet k oběma uvedeným hlediskům, větší pozornost je nicméně, jak bylo předznamenáno v úvodu, věnována aspektu literárněhistorickému. Nejvíce tak navazuje (a – jak je patrné z předcházejícího výkladu – také s ní polemizuje) na práci Hoffmannovu.

---

²³³ Tyto nedostatky reflektovaly sami autoři v úvodu učebnice.

²³⁴ Zvláště v případě *Stručných dějin* J. Kotrče a J. Kotalíka působí Hoffmannův rozbor jako snášení důkazů předem zaujatého stanoviska.

²³⁵ Jediné, v čem se Hoffmannův a Chaloupkův výklad shodují, je negativní hodnocení faktografického přístupu zavedeného J. Jirečkem, byť jej Chaloupka považuje v dobovém kontextu jeho vzniku za pochopitelný.

²³⁶ CHALOUPKA, Otakar. Cit. d., s. 7.

²³⁷ Tamtéž, s. 8.

2. Praktická část

2.1 Vyhledávání a výběr pramenů

Výběr relevantních učebních textů byl komplikovaný, protože dosud neexistuje úplná bibliografie učebnic zkoumaného období. Jako základ pro sestavení níže uvedeného seznamu byl proto použit soupis *Historické učebnice literatury ve fondu SPKK: (1848–1953)*²³⁸ a doplněn vzhledem k první polovině 20. století *Katalogem učebnic českých a slovenských škol...*²³⁹ Je pravděpodobné, že některé existující učební texty se touto cestou nepodařilo podchytit, nicméně lze předpokládat, že nejde o texty zásadního významu, nejspíše existující pouze v jednom vydání.²⁴⁰

Práce se primárně soustředí na středoškolské²⁴¹ učebnice dějin české literatury, tj. na knihy, které byly schváleny výnosem c. k. ministerstva kultu a vyučování (do r. 1918) či výnosem ministerstva školství a národní osvěty (od r. 1920) a které pojednávají výkladově o (v zásadě celých) dějinách české literatury (práce tedy opomíjí čítanky a různé typy učebnic poetiky; výjimkou jsou pouze učební texty, jejichž první vydání jsou datována před r. 1900). Textů vybraných na základě těchto kritérií bylo však relativně málo, proto byly do seznamu zahrnuty také další texty, které byly sestavovány se zřetelem ke středoškolské výuce. Tyto texty nebyly aprobovány, a nemusely tak vyhovovat požadavkům školních osnov, nicméně vzhledem k opakovanému vydávání mnohých z nich se minimálně v některých případech zjevně jednalo o pomůcky žádané a užívané. Pro zřetelné odlišení těchto dvou typů příruček jsou v následujícím seznamu odděleny do zvláštních oddílů. Kvůli přehlednosti je také uvedeno toliko první (resp. nejstarší známé) vydání každé příručky.²⁴²

---

²³⁸ STÁTNÍ PEDAGOGICKÁ KNIHOVNA KOMENSKÉHO a VLKOVÁ, Běla, ed. *Historické učebnice literatury ve fondu SPKK: (1848–1953)*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1995.

²³⁹ NOSOVSKÝ, Karel. *Katalog učebnic českých a slovenských škol obecných, občanských, středních, ústavů učitelských, škol obchodních, pokračovacích, odborných, hospodářských, průmyslových a živnostenských*. Praha: K. Nosovský, 1925.

²⁴⁰ Relativní úplnost užitých soupisů byla částečně ověřena pomocí ročních bibliografických katalogů (od r. 1922 do roku 1953).

²⁴¹ Přesněji takové, které byly určeny „středním školám“, příp. „gymnáziím“. Učební texty určené pro další typy škol ekvivalentní ke školám středním byly pominuty, aby se při komparaci nemusel brát v potaz také odlišný charakter těchto škol.

²⁴² Úplný seznam všech užitých vydání učebnic je uveden v závěrečném seznamu užitých pramenů.

Seznam vybraných učebnic a školních příruček

1. Učebnice vydané poprvé před r. 1900

BARTOŠ, František a KOSINA, Jan Evangelista. *Malá slovesnost, kterou za knihu učebnou a čítací pro vyšší třídy škol středních sestavili...* Brno: Karel Winiker, 1876.

BARTOŠ, František, BÍLÝ, František a ČECH, Leander. *Malá slovesnost, kterou za knihu učebnou a čítací pro vyšší třídy škol středních sestavili...* Brno: Karel Winiker, 1895.
[Úplné přepracování Bartošovy a Kosinovy učebnice.]

GRIM, Josef a PELIKÁN, Jan, eds. *Výbor z literatury české. Doba stará.* Praha: Bursík & Kohout, 1886.

GRIM, Josef, ed. *Výbor z literatury české. Doba střední.* Praha: Bursík & Kohout, 1885.

TRUHLÁŘ, Antonín, ed. *Výbor z literatury české. Doba nová.* Praha: Bursík & Kohout, 1886.

2. Učebnice vydané v období 1900–1955

BALAJKA, Bohuš. *Nástin dějin starší české literatury: Pomocná kniha pro 9. postupný. roč. všeobecně vzdělávacích škol, pro 1. roč. pedagogických škol a odborných škol čtyřletých a tříletých.* Praha: SPN, 1955

BURIÁNEK, František aj. *Nástin dějin české literatury od počátku národního obrození až do současnosti: pomocná kniha literární historie pro gymnasia, pedagogická gymnasia a vyšší odborné školy.* Praha: SPN, 1952.

ERTL, Václav

Rukověť dějin české literatury: pro vyšší třídy škol středních. Díl 1, doba stará. Praha: Bursík & Kohout, 1910.

Rukověť dějin české literatury: pro vyšší třídy škol středních. Díl 2, doba střední. Praha: Bursík & Kohout, 1911.

ERTL, Václav a STRAKA, Josef. *Literární rukověť k čítance pro pátou třídu českých středních škol.* Praha: Bursík & Kohout, 1932. [Strakova úprava Ertlovy učebnice.]

KOTRČ, Josef a KOTALÍK, Josef. *Stručné dějiny československé literatury pro vyšší třídy škol středních*. Praha: Česká grafická Unie, 1934.

MENŠÍK, Jan

Rukověť dějin české literatury. Díl 4, doba nejnovější a úvod do poetiky. Praha: Bursík & Kohout, 1913.

Literární rukověť k čítance pro šestou třídu českých středních škol. Praha: Bursík & Kohout, 1928.

Literární rukověť k čítance pro sedmou třídu českých středních škol. Praha: Bursík & Kohout, 1929.

Literární rukověť pro nejvyšší třídy středních škol českých. Praha: Bursík & Kohout, 1930.

NOVÁK, Jan Václav

Rukověť k čítance pro vyšší třídy škol reálných: pro 5. třídu. Díl 1. Praha: Česká grafická Unie, 1911.²⁴³

Rukověť k čítance pro vyšší třídy gymnasií: pro 6. třídu. Díl 2. Praha: Česká grafická Unie, 1911.

Rukověť k čítance pro vyšší třídy gymnasií a reálných gymnasií: pro 7. třídu. Díl 3. 2., přeprac. vyd. Praha: Česká grafická Unie, 1912.

Rukověť k čítance pro vyšší třídy gymnasií a reálných gymnasií: pro 8. třídu. Díl 4. Praha: Česká grafická Unie, 1913.

PRAŽÁK, Albert. *Rukověť dějin české literatury. Díl 3, doba nová*. Praha: Bursík & Kohout, 1912.

VLČEK, Jaroslav a SMETÁNKA, Emil. *Stručné dějiny literatury české. Díl první: doba stará*. Praha: C. k. školní knihosklad, 1905.

VLČEK, Jaroslav a ERTL, Václav. *Stručné dějiny literatury české. Díl druhý: doba střední*. Praha: C. k. školní knihosklad, 1909.

---

²⁴³ Rukověť k čítance pro 5. třídu gymnázií není v knihovnách dostupná, nicméně ze srovnání dalších děl rukověti pro gymnázia a rukověti pro reálky je patrné, že J. V. Novák své výklady pro reálku neupravoval, pouze vsunul do prvního dílu učebnice pro reálné školy učivo obsažené v prvních dvou učebnicích pro gymnázia.

3. Školní příručky

CAHA, Arnošt. *Přehled dějin literatury české*. Brno: Dědictví Havlíčkovo, 1922.

GLOS, Tomáš a GREGOR, Alois. *Rukověť českého jazyka. Přehled pravopisu, mluvnice, stylistiky, metricky, poetiky a literatury české*. Praha: Šolc a Šimáček, 1921.

GÖTZ, František. *Stručné dějiny české literatury*. Bratislava: Ústřední spolek učitelský na Moravě, 1920.

HLADKÝ, Arnošt. *Dějiny literatury české: pro vyučovací potřebu učitelských ústavů a středních škol v československé republice*. Chrudim: František Slavík, 1923.

PALLAS, Gustav a ZELINKA, Vojtěch

Obrazové dějiny literatury české. Díl I. Od nejstarších dob až do Háška a Nerudy. Praha: Česká grafická Unie, 1926.

Obrazové dějiny literatury české. Díl II. Od Háška a Nerudy až po naše časy: s dodatkem: Úvod do českého básnictví. Praha: Česká grafická Unie, 1926.

PÍSECKÝ, Ferdinand

Přehledné dějiny české literatury staré a střední doby. Praha: E. Weinfurter, 1908.

Přehledné dějiny české literatury nové. Praha: E. Weinfurter, 1911.

STANĚK, Josef. *Dějiny literatury české pro školy střední i soukromé studium*. Brno: Dědictví Havlíčkovo, 1923.

ŠIMEK, František. *Přehled dějin české literatury od počátku literárního tvoření až po naše časy*. 4., přeprac. vyd. České Budějovice: Jan Svátek, 1918.

2.2 Metoda komparace

Vzhledem k obtížím spojeným s porovnáváním větších textových celků se bude komparace zaměřovat na následující rysy:

1) *Zda a jakým způsobem učební text vymezuje českou literaturu*

Toto vymezení by se ve vlastním výkladu dané učebnice mělo odrazit jak v zařazení, resp. nezařazení latinsky či německy píšících autorů, tak ve vztahu ke slovenské literatuře.

2) Jakým způsobem učební text strukturuje literární vývoj

Ačkoli na nejobecnějším stupni dělení se budou učebnice zřejmě konzervativně držet dělení na tři doby, další dělení v rámci těchto dob může být voleno různě. (V souvislosti s významnými politickými událostmi, ve vztahu k literárním druhům, uměleckým směrům, zásadním osobnostem apod. Pozoruhodné bude také to, zda toto dělení bude jednotné napříč celým výkladem, nebo se bude v rámci různých období měnit.)

3) Do jak blízké minulosti učební text výklad dovádí

Pro účel práce je zajímavé, jakým způsobem (pokud vůbec) se učebnice vyrovnává s výkladem autorů dosud tvořících, zda se např. způsob výkladu nejnovějších autorů podstatně liší od výkladů literatury starší (kritický versus literárněhistorický přístup).

4) Jakým způsobem učební text svůj materiál vykládá

Tento rys je nejobtížnější na vystižení, proto by se práce zaměřila na rekonstruování způsobu výkladu na základě několika děl, resp. autorů, o nichž lze předpokládat, že je obsahovala každá učebnice (Alexandreis, Jan Hus, Jan Amos Komenský, Karel Hynek Mácha). I v tomto případě je kromě samotného pojetí výkladu podstatné, zda je toto pojetí konzistentní napříč celou učebnicí, či kolísá podle materiálu.

5) Zda, případně jakým způsobem se učební text měnil mezi vydáními

Podstatné jsou jednak změny, které by bylo možné usouvztažnit se změnami politickými (proměňující se vztah k Rakousku, Německu, resp. Rusku atd.), jednak příp. změny v struktuře nejnovějšího literárního vývoje (např. pojmenování jisté literární generace).

2.3 Vlastní komparace

2.3.1 Učebnice před rokem 1900

V druhé polovině 19. století vzniklo více učebnic, pro účel práce jsou nicméně zajímavé pouze ty, které se používaly ještě i po roce 1900, o čemž vypovídá jejich opětovné vydávání i po tomto datu. Patří k nim zejména *Malá slovesnost* Jana Kosiny a Františka Bartoše (1. vydání v roce 1876), v roce 1895 přepracováno Františkem Bílým a Leandrem Čechem (15. vydání v roce 1925) a třídílný *Výbor z literatury české* od Antonína Truhláře, Josefa Grima a Jana Pelikána (1. vydání 1. dílu v roce 1886; 5. vydání 3. dílu 1911). Protože učebnice svým původem nespádají do zkoumaného období, budou charakterizovány pouze stručně, prostor bude věnován zejména *Výboru*, který se více blíží rukovětím.

Strukturně se tyto učebnice liší od ostatních zkoumaných příruček tím, že propojovaly výkladové části s úryvky konkrétních textů. Oddělení výkladu a čítankových textů do samostatných příruček bylo formálně zavedeno až osnovami, které vznikly v souvislosti s Marchetovou reformou na konci prvního desetiletí 20. století.²⁴⁴ *Výbor* v zásadě zastupoval budoucí čítanku a rukověť, zatímco *Malá slovesnost* byla čítankově pojatou učebnicí poetiky a literární teorie. Výhodou obou typů učebních knih byl bezprostřední kontakt s vlastními texty, nevýhodou *Výboru*, jež byla zřejmě podnětem k vytvoření rukověti, byl izolovaný výklad jednotlivých spisovatelů a textů. Byť byla jednotlivá období uvedena stručným pojednáním o charakteru tvorby dané doby, jádro učebního textu tvořily jednotlivé medailonky autorů, příp. komentáře textů.

Malá slovesnost v tomto směru problematická nebyla, protože byla v obou svých zpracováních strukturována z hlediska žánrového, nikoli chronologického (to ponechávala právě *Výboru*, resp. před jeho vydáním Jirečkově třídílné *Anthologii z literatury české*)²⁴⁵ a záměrně (za účelem lepší přístupnosti textů pro studenty) uváděla zejména texty novější, a to i od autorů méně známých, pokud adekvátně ilustrovaly jednotlivé literární žánry.

Třídílný *Výbor* se držel tradičního dělení na dobu starou, střední a novou, ohraničeného na prvním přelomu působením Jana Husa, na druhém r. 1774. V době střední vyděloval rovněž tradičně období rozkvětu počínající se už v poslední čtvrtině 15. století

---

²⁴⁴ Vlčkovy a Smetánkovy *Stručné dějiny literatury české* nicméně vyšly už v roce 1905, je tedy zjevné, že změna pojetí učebnic byla procesem dlouhodobějším. (Lze připomenout také Ertlův článek z téže doby.)

²⁴⁵ „[A]by [Malá slovesnost] spolu vyhověla i tomu, by žákové nabyli historického přehledu literatury národní, nikdo po ní nežádej.“ BARTOŠ, František a KOSINA, Jan Evangelista. *Malá slovesnost*... Brno: Karel Winiker, 1876, s. V.

a dobu pobělohorského úpadku. V době nové byla vymezena doba vzkříšení (do r. 1820), obnovy (do r. 1850) a rozvoje. Na tomto základním dělení se v rámci jednotlivých vydání v podstatě nic nezměnilo. Největší změnu mezi vydáními představuje vypuštění Rukopisů, které byly v prvním vydání prvního dílu z roku 1886 uvedeny mezi nejstaršími památkami (ve 2. vydání z roku 1901 již nejsou).

Výbor českou literaturu explicitně nevymezuje, je ovšem zjevné, že do ní spadají primárně původně česky psané texty,²⁴⁶ byť se v třetím díle *Výboru* objevuje i text slovenský. V některých případech však autorům toto implicitní vymezení zjevně zcela nevyhovovalo, a tak např. v případě Karla IV. uvedli úryvky z dobových překladů jeho latinských textů. Také Josef Dobrovský je v tomto směru ve *Výboru* jaksi nesystémově, autoři uvedli jeden z mála jeho česky psaných článků a jeden z dopisů Václavu Hankovi, ačkoli v úvodním medailonku komentují toliko Dobrovského německy psané práce.

Třetí díl *Výboru* věnovaný době nové se ve výkladu dostal až k autorům dosud tvořícím, z nichž někteří měli dosud většinu svého uměleckého působení před sebou. Kromě toho byli do třetího dílu *Výboru* pojeti do samostatného oddílu představitelé vědecké prózy. Ve způsobu výkladu převažovala tendence faktografické charakteristiky autorů, z trojice Jan Hus, Jan Amos Komenský a Karel Hynek Mácha se dostalo nejvíce prostoru Janu Amosi Komenskému, většina jeho medailonu je ovšem věnována historickým okolnostem jeho života a jeho životním osudům, z jeho díla pak zejména jeho didaktickému působení. Karel Hynek Mácha byl oproti oběma zmíněným charakterizován zdaleka nejstručněji.

2.3.2 Učebnice období 1900–1909

První desetiletí 20. století je co do vyučování literatuře svým způsobem přechodovým, na jedné straně nadále opakovaně vychází *Malá slovesnost* i Pelikánův *Výbor* a nově také *Výbor* Jana V. Nováka, na straně druhé jsou vydány a schváleny dva díly *Stručných dějin literatury české*, první učebnice obsahující literárněhistorický výklad bez ukázek. Jako učební příručka vychází Píseckého *Přehledné dějiny literatury české staré a střední doby* a *Stručné dějiny literatury české* od Václava Staňka, které daly svou nedostatečnou vědeckou úroveň (v kombinaci se značným zájmem o takový typ příručky) podnět k sepsání první verze Novákových *Dějin*.

---

²⁴⁶ „Písemné památky jazyka českého nejdou výše nad 9. století.“ GRIM, Josef a PELIKÁN, Jan, eds. *Výbor z literatury české. Doba stará*. Praha: Bursík & Kóhout, 1886, s. 1.

První díl *Stručných dějin literatury české* od Jaroslava Vlčka a Emila Smetánky (1905) z praktických důvodů explicitně přebírá dělení Pelikánova *Výboru*, tj. stejně vymezuje dobu starou, kterou dále dělí analogicky k *Výboru* na tři období (od počátku tvoření do poloviny 13. století, 1253–1346 a 1346–1409), předěly jsou tvořeny vládou jednotlivých panovníků, konec doby je ohraničen tradičně vystoupením Husovým. Další dělení je provedeno v zásadě důsledně dle literárních druhů, resp. žánrů. Z didaktických důvodů byl v knize dán velký prostor vyličení obsahu jednotlivých významných děl (tak je např. na 4 stránkách z celkových 56 shrnut obsah Alexandreidy).

Ani v této učebnici nebyla česká literatura vymezena, nicméně protože na rozdíl od *Výboru* neobsahovala ukázky, autoři mohli do výkladu pojmout i pouze latinsky tvořící autory českého původu, které považovali za podstatné (zejména Kosmase, ale také některé spolupracovníky Karla IV. ad.).

Způsob výkladu se v rámci celé knihy různí podle prostoru, který je té které památce či osobnosti věnován. Tam, kde je danému dílu či autorovi vyhrazeno jen pár řádek, zůstává výklad na rovině čistě faktografické,²⁴⁷ v případě obsáhlejšího výkladu se v závislosti na charakteru dané památky věnuje výklad inspiračním zdrojům, vlivu, jazyku, příp. postavě jejího autora. Vzhledem k tomu, že památky daného období byly velmi často nepůvodní (ať už překlady cizojazyčných látek, či jejich více méně volně adaptace), velký důraz v hodnocení jednotlivých památek je kladen na úroveň jejich jazyka. (Samotná volba jazyka má v některých oblastech písemnictví zásadní význam, např. Štítného „význam národní“²⁴⁸ spočívá právě v tom, že sepsal své spisy česky.)

V roce 1910 vyšla tato učebnice znovu pouze pod Vlčkovým jménem, co do volby pojednávaných děl a autorů prakticky totožná, nicméně ve výkladových částech místy upravená, pozoruhodné je např. přepracování výkladu Dalimilovy kroniky, zatímco v prvním vydání je protiněmecký akcent kroniky zmíněn takřka mimochodem, ve vydání druhém je úsek věnovaný Dalimilovi uvozen výkladem o německé kolonizaci a jejích negativních dopadech. Také doba Karlova, která je v prvním vydání popisována jako doba literatury velmi příznivá, je v druhém vydání popsána střízlivěji popisem počínajícího mravního úpadku, proti kterému nakonec vystoupil Hus. Štítný je ve výkladu přesunut na samý konec knihy a vyličen

---

²⁴⁷ „Kratší legenda o sv. Kateřině, zvaná tak na rozdíl od delší, štokholmské, dochovala se neúplně v zlomcích brněnském a petrohradském. Líčí hlavně Kateřinino umučení. Skladatel její slul Jakub a byl slep.“ VLČEK, Jaroslav a SMETÁNKA, Emil. *Stručné dějiny literatury české... Díl první: doba stará*. Praha: C. k. školní knihosklad, 1905, s. 17.

²⁴⁸ Tamtéž, s. 53.

jako ten, kdo „znárodňuje činnost literární a tím spisovatelsky se hlásí za průkopníka a přímého předchůdce Husova“.²⁴⁹ Tyto změny lze interpretovat jako větší zdůraznění boje české kultury o svébytnost ve vztahu ke kulturám cizím (zejména latinské a německé), ale druhé dvě zmíněné také jako úsilí o větší provázanost doby staré s dobou střední (Husovým jménem uzavírá Vlček v druhém vydání výklad doby starší a jeho postavou počíná výklad doby střední.)

V druhém díle *Stručných dějin*, které vyšly pod jménem Jaroslava Vlčka a Václava Ertla v roce 1909, se sice výklad v základním dělení drží i nadále Pelikánova *Výboru*, nicméně v podrobnějším dělení jasně prosvítá Vlčkovo literárněhistorické východisko, které zaznívá již z úvodu: „Dvojí myšlenkový proud [...] proniká a zúrodňuje (evropské) literatury: reformace a humanismus.“²⁵⁰ Dělení žánrové, které převažovalo v učebnici věnované době staré, zde nahrazuje dělení ideové, resp. konfesní (např. „Hnutí husitské a jeho literatura“, „Kališnictví a opozice římská“, „Bratrství“, „Luterství“, „Humanismus“ ad.). Literatura tohoto období je v učebnici představena primárně jako výraz náboženských a ideových snah, její vývoj tak takřka splývá s vývojem náboženským a ideovým.²⁵¹

Ve výkladu jednotlivých děl se učebnice i nadále soustředila primárně na rekapitulování jejich obsahu, v případě náboženských myslitelů rekapitulace jejich děl často přechází v charakteristiku jejich názorů, na rozdíl od doby staré je menší prostor věnován jazykové charakteristice památek. Vyličení některých významnějších osobností je uzavřeno výkladem o jejich významu, který je ovšem mnohdy primárně historický (např. v případě Petra Chelčického). Typické je v tomto směru vyličení Jana Husa: první odstavec uvozený slovy „Husův význam“ je věnován Husově myšlenkovému významu, teprve v odstavci druhém je reflektován jeho význam literární: „Také ve vývoji české literatury Hus má význam epochální.“²⁵² Celý výklad se uzavírá slovy: „V dějinách našeho duševního života vyniká Hus jako veliký, lidský charakter a jako klassický spisovatel.“²⁵³

---

²⁴⁹ VLČEK, Jaroslav. *Stručné dějiny literatury české. Díl první: doba stará*. Praha: C. k. školní knihosklad, 1910, s. 53.

²⁵⁰ VLČEK, Jaroslav a ERTL, Václav. *Stručné dějiny literatury české... Díl druhý: doba střední*. Praha: C. k. školní knihosklad, 1909, s. 3.

²⁵¹ Srov. nadpis „Nové prvky v literatuře“ a bezprostředně následující výklad: „K dosavadním prvkům literární tvorby, jež byly dědictvím předešlých období, přistoupily v životě národa i v literatuře [zvýraznění - K. B.] prvky nové. Snahami náboženskými počaly prosakovati zájmy stavovské, husitství ustupovalo Jednotě bratrské a luterství, styky s cizinou zdomáčňovaly humanismus.“ (Tamtéž, s. 36.) Jednotliví autoři jsou pak řazeni do podkapitol „Humanismus“, „Bratrství“ a „Luterství“.

²⁵² VLČEK, Jaroslav a ERTL, Václav. Cit. d., s. 12.

²⁵³ Tamtéž, s. 13.

Vzhledem k důrazu kladenému na myšlenkový význam jednotlivých postav tvoří právě Hus společně s Janem Amosem Komenským ústřední postavy doby střední a relativně je jim věnován zdaleka největší prostor. Obě postavy jsou v učebnici výslovně spojeny jakožto myslitelé evropského formátu: „[P]o obakrát mysl česká pronikavě zasáhla ve vývoj ducha evropského: svoboda svědomí vybojovaná Husem, idea snášlivosti a lidskosti hlásaná Komenským jsou úhelnými kameny ve vývoji novodobého lidstva.“²⁵⁴ Z autorů doby pobělohorské jsou kromě exulantů zmíněni téměř výhradně autoři, kteří se projeví jako vlastenci péčí o český jazyk a českou historii (např. Balbín, Šteyer, Konstanc ad.) a z nichž tak lze vytvořit jakýsi most mezi 16. stoletím a prací obrozenců.

Píseckého *Přehledné dějiny literatury české staré a střední doby* z roku 1908, které se vymezením literatury i způsobem výkladu od obou dílů *Stručných dějin* liší jen minimálně (ostatně Písecký Vlčkovy *Dějiny* i učebnici nepochybně znal) se na první pohled odlišují právě v tom, že i v době střední užívají v zásadě dělení žánrové a tematické („Poezie duchovní“, „Poezie světská“, „Próza světská historická“, „Spisy válečnické“, „Próza cestopisná“, „Próza právnická“, „Díla mluvnická a slovníkářská“ ad.), byť ji uvozují výkladem o náboženských reformátorech, Jednotě bratrské a humanismu, které jsou jim rovněž klíčovými momenty doby střední, literatura 16. století vděčí za svůj rozkvět právě působení Jednoty a humanistického názoru.²⁵⁵

Vzhledem k tomu, že Písecký pojal do jedné knihy výklad, který byl v případě *Stručných dějin* rozdělen do dvou knižních celků, mohla být volba žánrového dělení motivována snahou o větší konzistenci struktury výkladu napříč příručkou. Roli tu mohl hrát také ohled didaktický, tematicky příbuzné spisy – byť časově relativně vzdálené (např. Husovi připisovaný spis *De orthographia* a *Náměšťská mluvnice* či Veleslavínův a Komenského slovník) – se takto ocitaly ve výkladu blízko sebe, což mohlo studentům pomoci vnímat jiné souvislosti, než jaké vyvstávaly při výkladu důsledněji chronologickém.

Zatímco učebnice, jejichž spoluautorem byl Vlček, se k výkladu doby nové již nedostaly, což mohlo být dáno změnou osnov v roce 1910, která předpokládala vydání nových učebnic,²⁵⁶ Písecký dobu novou zpracoval v *Přehledných dějinách české literatury*

---

²⁵⁴ VLČEK, Jaroslav a ERTL, Václav. Cit. d., s. 140.

²⁵⁵ PÍSECKÝ, Ferdinand. *Přehledné dějiny české literatury staré a střední doby*. Praha: E. Weinfurter, 1908, s. 57.

²⁵⁶ Poznámka v Menšíkově Rukověti z roku 1919 nicméně svědčí o tom, že Vlček společně s Janem Máchalem připravovali v roce 1909 *Výbor z literatury české*, jehož součástí byly i výklady literatury doby nové, ten nakonec nicméně vyšel jen v několika výtiscích a do užívání tak nevešel.

doby nové, při jejichž sestavování se primárně opřel o 1. vydání Novákových *Dějin*.²⁵⁷ Inspirace Novákem je patrná v periodizaci: stejně vymezuje období osvícenství, romantismu, totožně periodizuje také období po r. 1848 („Doba přechodu“, „Doba Nerudova a Hálkova“, „Doba nynější“) a rovněž příručku shodně uzavírá literaturou vědeckou (o níž se zmiňuje jen stručně a přímo odkazuje na Novákovy *Dějiny*) a „Slovenskou literaturou od let padesátých“. Do podobně strukturovaných kapitol mnohdy volí tytéž autory, které také obdobně charakterizuje. Vzhledem k tomu, že Píseckého příručka je ovšem oproti Novákovým *Dějínám* zhruba pětikrát kratší, je však u mnoha méně významných autorů příliš stručná, když místy uvádí jen název autora a některých jeho významnějších děl bez bližších charakteristik. Zajímavým je v Píseckého knize dodatek, v němž se pokusil charakterizovat jednotlivé umělecké směry (romantismus, realismus, symbolismus ad.), „pokud se jeví v české literatuře“.²⁵⁸

Zjednodušeně lze říci, že v prvním desetiletí 20. století získává literární historie jako obor širší prestiž a působnost, stále vycházejí sešitově Vlčkovy *Dějiny*, vznikají Jakubcovy i Novákovy *Dějiny* a v roce 1910 se literárněhistorický výklad prosazuje i do učebních osnov. Vzhledem k vlivu, jaký si v prvních desetiletích 20. století získala Vlčkova škola, je příznačné, že spoluautorem první schválené čistě literárněhistorické učebnice, byl právě Jaroslav Vlček.

2.3.3 Učebnice období 1910–1918

Po Marchetově reformě vznikly mezi léty 1910–1913 víceméně souběžně dvě čtyřdílné řady rukovětí, jedna sepsána J. V. Novákem, druhá Václavem Ertlem (doba stará a doba střední), Albertem Pražákem (doba nová) a Janem Menšíkem (doba nejnovější).²⁵⁹ Obě *Rukověti* se dočkaly opětovných vydání (v případě J. V. Nováka pouze jednou v roce 1921, v případě kolektivní rukověti vícekrát), Menšík ke konci 20. let zpracoval samostatně *Rukověť* pro 6., 7. a 8. třídu středních škol, kterou znovu přepracoval po změně osnov v roce 1933. Naposledy vyšla ještě v roce 1948. Pro 5. třídu přepracoval na začátku 30. let původně Ertlovu *Rukověť* Josef Straka, i ta naposledy vyšla v roce 1948. Formát čtyřdílné rukověti se tak ve vyučování udržel skoro 40 let.

---

²⁵⁷ Viz PÍSECKÝ, Ferdinand. *Přehledné dějiny české literatury doby nové*. Praha: E. Weinfurter, 1911, s. 198.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 187.

²⁵⁹ Dále nazývaná pro zjednodušení Ertlova.

Během světové války z pochopitelných důvodů k opětovnému vydávání *Rukověti* nedošlo, a nové revize se jim tak dostalo až po vzniku Československé republiky na začátku 20. let, kdy se také začaly podstatně více vydávat učební příručky. Z období do r. 1918 bude zmíněna toliko příručka Františka Šimka *Přehled dějin české literatury od počátku literárního tvoření až po naše časy*.

Obě *Rukověti* vymezují českou literaturu, resp. dějiny české literatury způsobem velmi podobným: považují českou literaturu za památku českého ducha (J. V. Novák), resp. výraz duše českého národa (Ertl). Novák doplňuje, že jde o památky „sepsané jazykem českým od nejstarších časů, kdy se počalo tím jazykem psátí“;²⁶⁰ Ertl jazykové vymezení explicitně neuvádí. Oba autoři ovšem vymezují českou literaturu v zásadě stejně, Novák totiž poměrně záhy připouští, že „nejstarší památky ducha českého sepsány jsou jazykem latinským“.²⁶¹ Východiskem pro zařazení, resp. nezařazení díla či autora v rámec české literatury má tedy zřejmě být spíše jeho spjatost s českým národem a jeho snahami než čistě s jazykem daných památek. Řečené vymezení dává lepší smysl ve vztahu k pojednání některých latinsky tvořících autorů, nebo např. k Dobrovskému, nicméně trpí značnou vágností. V rámci samotných příruček jsou uváděni autoři tvořící jiným než českým jazykem sporadicky a obvykle jde jen o postavy historicky velmi významné, či alespoň s takovými postavami spjaté (pokračovatelé Kosmovi, kronikáři Karla IV.). Vymezení české literatury odkazem na českého ducha tak sloužilo snad spíše jako zdůvodnění zařazení těchto autorů, kteří byli uváděni již ve starších příručkách, než jako vymezení, které by charakterizovalo přístup autorů příruček k české literatuře.

Jak rukověť V. Ertla, tak J. V. Nováka neopustila tradiční dělení na tři doby, nicméně vzhledem k potřebám vyšší střední školy, která měla v případě gymnázií třídy čtyři, nebyla doba nová vedena jako v starších učebnicích až po přítomnost, ale končila zhruba v 70. letech 19. století. (Vrchlický se již – dle požadavku osnov – vykládal v rámci 4. třídy jako součást literatury nejnovější.)

Obě rukověti se i v dalším strukturování literárního vývoje inspirovaly předchozími učebnicemi, ale každá trochu jinak. Novák ve své rukověti pracuje při vymezení dějin literatury s představou, že české literární tvoření mělo ve své historii tři vrcholy, a sice století 14., 16. a 19., ostatní století „druží se k nim buď jako doby přípravné, buď zase jako klesání

---

²⁶⁰ NOVÁK, Jan Václav. *Rukověť k čítance pro vyšší třídy škol reálných: pro 5. třídu. Díl 1*. Praha: Česká grafická Unie, 1911, s. 8.

²⁶¹ Tamtéž, s. 10.

s předchozího rozvoje“.²⁶² Toto východisko ho vedlo k zjednodušení struktury literárního vývoje v době střední, kdy vymezuje doby pouze tři (mezi přípravným obdobím husitským a úpadkovým obdobím pobělohorským stojí jako období rozkvětu celé 16. století až do r. 1620), vyhnul se tak dalšímu dělení, které mají v drobných obměnách Grimův *Výbor*, Vlčkova a Ertlova učebnice i Ertlova rukověť, jež je vedeno po vládách jednotlivých panovníků (Jiří z Poděbrad a Jagellonci /1458–1526/, Ferdinand I. a Maxmilián II. /1526–1576/, Rudolf II. /1576–1620/). Ačkoli se Ertl snaží smysl tohoto dělení v úvodu rukověti sám vyložit, je patrné, že je přebírá spíše jako tradiční, než že by šlo o zjevné mezníky v dějinách literatury.

Slabostí Novákovy *Rukověti* a snad i důvodem, proč vyšla opětovně již jen jednou, bylo paradoxně to, že Novák měl již zkušenost se sepsáním třídílného *Výboru z literatury české*. Do své *Rukověti* totiž v zásadě převzal své výklady z *Výboru*. Jeho učebnice tak přišla o kvalitu, kterou se měla rukověť oproti starším výborům vyznačovat, a sice o výklad představující jednotlivá díla a autory v rámci dějin literatury neizolovaně. Nováková *Rukověť* zůstala v podstatě sledem medailonů a anotací jednotlivých děl, většinou faktograficky založených, stejně jako ve starších *Výborech* je běžné, že autorům s širokou bibliografií, byť se věnovali pouze vědecké práci (typickým příkladem je Dobrovský, ale i třeba Palacký), věnováno podstatně více místa než z hlediska literárního významnějším autorům, jejichž dílo ovšem nebylo tak rozsáhlé, např. Máchovi.

Ve třetím a čtvrtém dílu *Rukověti* se Novák pokusil výklad lépe provázat, nezpracoval však text zcela nově, proto je zejména ve třetím dílu věnovaném literatuře od obrození po 60. léta 19. století struktura výkladu poměrně nejednotná – část kapitol představuje medailony jednotlivých autorů, část kapitol shrnuje stručně vícero autorů (např. „Přátelé Čelakovského, účastní v poezii české“, „Pěstovatelé básnictví tendenčního“, „Šířitelé myšlenek novoromantických“, „Obnovení českého divadla“). Popsaná nejednotnost byla nejspíše způsobena tím, že Novák se na rozdíl od Pražáka nepokusil dané téměř stoleté období nově periodizovat, nýbrž zůstal po vzoru starších *Výborů* pouze u dělení na „Literaturu národního obrození“ (do r. 1850) a „Literaturu obrozeného národa“.

O něco přehledněji se Novákovi podařilo zvládnout látku doby nejnovější, již periodizuje na období směru kosmopolitického a období české moderny, které dále strukturuje v zásadě podle literárních druhů, v obou obdobích vykládá postupně básníky,

---

²⁶² Tamtéž, s. 9.

prozaiky a dramatiky. Literatuře slovenské, které byla v třetím díle *Rukověti* pozornost věnována na více místech, jsou v posledním díle vyhrazeny tři strany v závěru. Také literatuře vědecké věnuje v posledním díle *Rukověti* kapitolu, na rozdíl od Menšíka necharakterizuje ovšem jednotlivá odvětví, nýbrž pouze v rámci medailonků představuje několik významných zástupců „věd slovesných“ (Gebauer, Bartoš, Durdík, Hostinský, Masaryk, Šalda) a okrajově zmiňuje některé zástupce oboru filozofie.

Ertl, který měl za sebou spolupráci s Vlčkem na učebnici doby střední, zpracoval oproti Novákovi své *Rukověti* samostatněji, byť se dřívějším zpracováním samozřejmě inspiroval (základně literární vývoj strukturuje stejně jako Vlček a i v jemnějším dělení na něj zejména v době střední navazuje) a některé charakteristiky i doslova převzal. Výklad jednotlivých osobností zejména doby střední vychází tak jako u Vlčka především z jejich ideového významu, popis Husova významu, který je shrnut ve třech odstavcích – nazvaných „H. význam v myšlenkovém vývoji lidstva“, „H. význam v dějinách reformace“ a „H. význam v duševním životě národa“²⁶³ – je v tomto směru poměrně charakteristický.

Z výkladu je kromě toho patrná snaha výslovně (tedy nejen v rámci soustředění autorů do jednotlivých oddílů) propojovat vykládané osobnosti (v tomto smyslu se Ertl zjevně snaží dostat svým vlastním požadavkům na neizolovanost výkladu), ať už si blízké ideově (např. Smil Flaška, Ondřej z Dubé, Matěj z Janova, Štítýn), nebo původem a založením (autor Alexandreidy a Dalimilovy kroniky). Nejen v úvodu učebnice, ale na počátku každého z hlavních pododdílů zařadil kapitolu „Ráz doby a literatury“, v nichž se rovněž pokoušel stručně shrnout a usouvztažnit jednotlivé oblasti literární tvorby, které byly v daném období pěstovány.

Také Pražák strukturuje dobu novou podle myšlenkových proudů (osvícenství, romantismus, novoromantismus, kosmopolitismus, nacionalismus), v tomto směru se odchyluje od tradičního dělení *Výborů* (na dobu vzkříšení²⁶⁴ a obnovy). Nové je, že v rámci výkladu každého období věnuje jednu kapitolu literární tvorbě na Moravě a na Slovensku. Systematicky se také věnuje v úvodu každého oddílu literárnímu vývoji v Evropě.

---

²⁶³ ERTL, Václav. *Rukověť dějin české literatury: pro vyšší třídy škol středních. Díl 2, doba střední*. Praha: Bursík & Kohout, 1911, s. 11–12.

²⁶⁴ Pražák sám v poznámce upozorňuje, že starší pojmy vzkříšení či probuzení byly moderním badáním odmítnuty a nahrazeny vhodnějším pojmem „obrození“ (zásluha za to byla připisována zejména Vlčkovi, jenž vycházel s Masarykovy koncepcí). Soupis základních literárněhistorických prací věnujících se literatuře 19. století, který Pražák uvádí a jenž obsahuje i díla zcela nová (např. Jakubcovy Dějiny, které vyšly téhož roku), naznačuje, že se Pražák snažil i v rámci učebnice reflektovat nejnovější stav literárněhistorického badání.

Ačkoli Pražák jde ve výkladu jednoznačně dále než *Výbory*, které zůstávaly často u biografických údajů a shrnutí obsahů děl (to je patrné např. na výkladu Máchy, jenž v jeho podání přestává být pouhým napodobitelem Byronovým), je zřejmé, že charakterizovat autory, jejichž význam bylo možno vyjádřit v rovině jejich názorů a ideového působení, bylo pro něj přirozenější. (To je zjevné kupř. v tom, že některým významným vědeckým osobnostem se věnuje o dost širě než Máchovi.)

Menšík, který měl ve čtvrté rukověti charakterizovat dobu od lumírovců po současnost, periodizuje literární vývoj 80. a první poloviny 90. let 19. století pomocí pojmů romantismus a realismus (na nižší úrovni pak výklad strukturuje převážně žánrově, výjimku tvoří lumírovci a májovci, kterým oběma je věnována zvláštní kapitola), vývoj od poloviny 90. let už zastřešujícím pojmem necharakterizuje a autory vykládá dílem v rámci uměleckých směrů a skupin (dekadence, symbolismus, katolická moderna), dílem v rámci žánrů (román, drama). Stejně jako Pražák věnuje v každém oddíle zvláštní kapitolu slovenské literatuře (Moravu již ovšem nevyděljuje, protože její literatura jde v tomto období „ruku v ruce s proudy českými“²⁶⁵) a literárnímu dění v Evropě. V tradici *Výborů* uzavírá literární výklady stručným přehledem vědecké literatury.²⁶⁶

Čtvrtý díl rukověti se způsobem výkladu nejvýrazněji odlišuje od ostatních, Menšík totiž u všech autorů vyjma Sládka, Zeyera a Vrchlického, kterými svou rukověť začíná, upouští od obsírnějších životopisných výkladů (uvádí pouze datum a místo narození, příp. povolání) a uvádí-li okolnosti z autorova života, usouvztažňuje je vždy s konkrétními rysy jeho tvorby. Jádro vlastního výkladu věnuje charakteru díla každého autora zejména z hlediska žánrového, tematického a jazykového, místy propojuje specifika děl s duševními stavy jejich tvůrců.²⁶⁷ V tomto směru se mohl inspirovat duchovědně orientovanou literární kritikou, např. F. X. Šaldou.²⁶⁸ Za základ své příručky označuje nicméně nevydaný *Výbor z literatury české* od Vlčka a Máchala.²⁶⁹

²⁶⁵ MENŠÍK, Jan. *Rukověť dějin české literatury. Díl 4, doba nejnovější a úvod do poetiky*. Praha: Bursík & Kohout, 1913, s. 2.

²⁶⁶ Menšíkova rukověť je jediná, která jednoznačně odděluje výklad krásné literatury od výkladu literatury vědecké, v Pražákově rukověti počínající se osvícenstvím tomu tak pochopitelně není.

²⁶⁷ Srov. charakteristiky jako „smutná, neklidná duše moderního člověka [...] mučí se v něm stálým zpytováním“ (O V. Dykovi, MENŠÍK, Jan. *Rukověť dějin české literatury. Díl 4, doba nejnovější a úvod do poetiky*. Cit. d., s. 66.) či „[z] jeho zamračené, zoufale teskné a vzdorné duše vyšlehlly hořké a drásavé básně“ (O P. Bezručovi, tamtéž, s. 67.).

²⁶⁸ Mezi zdroji uvádí mimo jiné Šaldovu *Moderní literaturu českou*.

²⁶⁹ Nakolik tento *Výbor* Menšíkovo zpracování ovlivnil, nelze bohužel přesně říci, protože jediný výtisk této učebnice, který má knihovna k dispozici, neobsahuje Nástin celkového slovesného vývoje, který měl být podle autorského úvodu součástí knihy. S jistotou lze říci pouze, že z části zpracované Máchalem Menšík doslova, či

Šimkův *Přehled dějin české literatury* (1. úplné vydání v roce 1918)²⁷⁰ na rozdíl od starší Píseckého příručky vyšel v situaci, kdy byla podoba literární výchovy na střední škole již do značné míry určena podobou *Rukověti* (zejména Ertlovou). Vymezením literatury, strukturou výkladu²⁷¹ ani volbou autorů se tak autor od *Rukověti* záměrně neodlišuje, jeho cílem bylo vyložit v zásadě touž látku na kratším rozsahu. Toho dosáhl podle svých vlastních slov zkrácením či úplným vypuštěním hodnocení autorů, kterýžto krok obhajuje poukazem na to, že maturant má znát spisy nejpřednějších spisovatelů z četby a být schopný utvořit si o nich alespoň částečně vlastní úsudek. Pokud s autory nemá vlastní zkušenost, jen by „papouškoval“ hodnocení učebnice, což není žádoucí.

Výhodou *Přehledu* je kromě kondenzovaného výkladu odsunutí životopisných údajů o autorech do poznámek pod čarou – čtenář díky tomu mohl biografické poznámky eventuálně ignorovat a číst pouze pasáže věnované tvorbě a významu daných osobností.

Úhrnem lze říci, že druhé desetiletí 20. století bylo pro vyučování literatury do značné míry zlomové. Do učebních osnov se prosadil specifický literárněhistorický výklad a rukověti (zejména Ertlova), které na jejich základě vznikly, čerpající dílem z tradice starších učebnic, dílem ze soudobých odborných literárněhistorických pojednání, předurčily na dlouho nejen podobu učebnic, ale i řady učebních příruček, kterým byly východiskem. V tomto směru znamenal rok 1910 větší obrat ve vyučování literatury než rok 1918.

2.3.4 Učebnice období 1919–1933

Se vznikem Československé republiky přestala platit schválení učebnic ministerstvem kultu a vyučování, užívané učebnice proto musely vyjít znovu a získat opětovnou aprobaci od ministerstva školství a národní osvěty. Několikrát tak vycházejí všechny díly Ertlovy *Rukověti*, jednou druhé dva díly Novákovy *Rukověti*, následované po změně osnov roku 1927 třemi díly nově zpracované Menšíkovy *Literární rukověti* (pro 6., 7. a 8. třídu), doplněnými v roce 1932 Strakovým přepracováním Ertlovy *Rukověti* (pro 5. třídu). Ve větší míře začaly vycházet také učební příručky, kromě opakovaných vydání výše zmíněné Šimkovy příručky, vychází mezi lety 1919–1923 první vydání Glosovy a Gregorovy *Rukověti českého jazyka*, Cahův *Přehled dějin literatury české*, Hladkého *Dějiny literatury české*, Staňkovy *Dějiny*

---

s drobnými úpravami převzal některé charakteristiky autorů a místy se inspiroval strukturou výkladu. (Např. v případě Vrchlického, u nějž shodně s Máchalem vykládá nejprve o zlomcích epopie lidstva, o baladách, romancích a legendách, lyrice osobní, reflexivní, básních smíšených, dramatech, zábavné próze a překladech.)

²⁷⁰ Starší vydání byla věnována pouze době od obrození do současnosti.

²⁷¹ Až na pojednání slovenské literatury od pol. 19. století v jediné kapitole na konci.

literatury české a z hlediska počtu vydání zdaleka neúspěšnější Götzovy *Stručné dějiny literatury české*. V roce 1926 vychází Pallasovy a Zelinkovy dvojdílné *Obrazové dějiny literatury české*. O zájmu o tento typ příruček svědčí fakt, že většina z nich vycházela opakovaně až do druhé poloviny 30. let, Götzova příručka naposledy ještě v roce 1947.

Novák dva díly své *Rukověti* pro druhé vydání opravil, nicméně nepřepřacoval, jen místy rozšířil mírně své starší výklady, většina úprav zůstala ovšem na rovině stylistické. Z hlediska složení vykládaných autorů přibyla stručná charakteristika šesti slovenských autorů (většinou z literatury nejnovější). Vzhledem k předchozímu výkladu stojí nadto za zmínku doplnění uvozujících vět, které Novák vložil mezi medailonky osobností, jejichž souvislost nebyla bezprostředně zřejmá (např. mezi Janem Hollým a K. H. Máchou věta: „Uvědomělym stoupcem směru Byronova u nás jest K. H. Mácha“²⁷²). Plynulejší návaznosti výkladu, které chtěl nejspíše dosáhnout, to ovšem při stručnosti těchto uvozujících vět příliš nepomohlo, naopak v některých případech přechodové věty nenávaznost po sobě jdoucích pasáží spíše zvýraznily. Srovnáme-li jedno poválečné vydání Novákovy *Rukověti* s nejméně čtyřmivydáními každého dílu Ertlovy *Rukověti*, je zřejmé, že druhá jmenovaná ve vyučovací praxi v tomto období jednoznačně převážila.

První dva díly (doba stará a střední) Ertlovy *Rukověti* vyšly od r. 1919 nejprve několikrát beze změny. První změněné vydání vyšlo až v roce 1926 (doba střední) a 1927 (doba stará), i to bylo ovšem upraveno primárně na rovině stylistické a nadto v poznámkovém aparátu. Jedinou významnější změnu v obsahu učebnice představovalo doplnění krátké kapitoly „Literatura česká na Slovensku“ do výkladu období pobělohorského.

Pražákova *Rukověť* (doba nová) se v poválečných vydáních nezměnila. Menšík svou *Rukověť* (doba nejnovější) revidoval v roce 1921. Většina změn spočívala v doplnění některých důležitých děl, která vykládaným autorům vyšla od r. 1913, kromě toho doplnil autor do kapitoly „Nejmladší pokolení básnické“ S. K. Neumanna, Karla Tomana a Rudolfa Medka. Systematičtěji autor upravil výklady o slovenských autorech, které téměř ve všech případech rozšířil, a do poslední kapitoly doplnil nové autory.

Strukturně a výkladově poválečná vydání *Rukověti* nepředstavovala podstatnou změnu. K té došlo až po zmíněné změně osnov v roce 1927, v reakci na něž vychází v roce

---

²⁷² NOVÁK, Jan Václav. *Rukověť k čítance pro vyšší třídy gymnasií a reálných gymnasií: pro 7. třídu. Díl 3.* 3., oprav. vyd. Praha: Unie, 1921, s. 44.

1928 Ertlova zkrácená *Rukověť* zahrnující dobu starou i střední v jednom svazku a do r. 1930 postupně tři *Literární rukověti* Menšíkovy.

Ertl své dvě *Rukověti* pro nové vydání sice zkrátil, nicméně jen minimálně co do výběru vykládaných děl (pouze ojediněle vypustil zmínku o díle, kterému se i starší vydání věnovalo jen stručně – např. *Nota od pana Viléma Zajíce*). Zkrácení dosáhl primárně zkondenzováním výkladu tam, kde byl ve starších vydáních poměrně obsírný, způsob výkladu jednotlivých památek ani jejich hodnocení se tak nezměnil. Požadavku nových osnov, které akcentovaly omezení výkladu staré a střední doby pouze na „zjevy vsutku podstatné a literárně hodnotné“, ²⁷³ tak Ertl v podstatě nevyhověl. Přepracovaná *Literární rukověť* pro 5. třídu proto vyšla znovu v roce 1932 ve zpracování Josefa Straky. ²⁷⁴

Literární rukověti byly prvními učebnicemi, které upustily od dělení na dobu starou, střední a novou. (Snad i proto, že takto pojatým dobám už neodpovídaly samostatné knižní celky.) ²⁷⁵ Ani na nižších rovinách výkladu se novější *Rukověti* nedržely vždy tradičního dělení. Straka tak zcela opustil dlouho tradované dělení doby střední na pět období ohraničených (vyjma roku 1620) vládou jednotlivých panovníků a vymezil místo nich tři období: „Náboženskou literaturu století 15. a 16.“, „Českou literaturu pod vzrůstajícím vlivem humanismu a literární rozkvět Jednoty bratrské“ a „Literaturu v duchu protireformačním“. Vzhledem k tomu, že klíčem k literatuře této doby je i v Strakově podání reformace a humanismus, opustil Straka periodizaci přísně chronologickou zjevně proto, aby mohl být v rámci jednotlivých oddílů tematicky jednotnější. V tomto přestrukturování výkladu je výrazné zejména umístění exulantských autorů (Pavla Skály, Pavla Stránského a J. A. Komenského) do kapitoly věnované humanismu a Jednotě bratrské, čímž je ještě zdůrazněna přímá souvislost exulantské tvorby s literaturou 16. století. ²⁷⁶ Dále Straka vypustil některé méně významné autory, a naopak místy rozšířil výklad osobností zásadních (např. J. A.

---

²⁷³ Výnos MŠANO č. 80.537-II z 8. 7. 1927, jímž se vydávají nové osnovy pro jazyk československý na školách středních s československým jazykem vyučovacím. Cit. d., s. 259.

²⁷⁴ Ertl nemohl svou učebnici přepracovat sám, protože v roce 1929 zemřel.

²⁷⁵ Prakticky vzato však toto dělení neopustily, přirozeně pracovaly s předělem mezi literaturou pobělohorskou a literaturou obrozeneckou a Štítným se nadále končil oddíl „Literatura staročeská“. Výrazný přerov, který zdůrazněním hnutí husitského (jako doby, „kdy duše národa projevila se nejmocněji a nejryzeji“ – ERTL, Václav. *Rukověť dějin české literatury: pro vyšší třídy škol středních. Díl 1, doba stará*. Praha: Bursík & Kohout, 1910, s. 7.) vznikl mezi literaturou 14. a 15. století, se tím nicméně oslabil.

²⁷⁶ A naopak zdůrazněna diskontinuita pobělohorské literatury domácí, „kterou se starší literaturou českou spojoval jen jazyk“. (ERTL, Václav a STRAKA, Josef. *Literární rukověť k čítance pro pátou třídu českých středních škol*. Praha: Bursík & Kohout, 1932, s. 81.) Tato poznámka není ovšem vzhledem k vlastnímu výkladu přesná, protože Bohuslav Balbín – nejocetovanější postava tohoto období – psal pouze latinsky a se starší literaturou ho naopak pojí pouze jeho vlastenecké názory.

Komenského, u nějž přepracoval a prodloužil pasáž věnovanou jeho významu). Způsobem výkladu se od Ertla nicméně nevzdálil.

Menšík byl oproti Strakovi v jiné situaci, nové osnovy vymezily předěly rokem 1848 a lumírovci, ani jedna rukověť tak nezůstala rozvržením látky stejná. Nejméně se strukturou změnila *Literární rukověť* pro 8. třídu, která se většinou látky kryla se starší Menšíkovou *Rukověťí*.²⁷⁷ Na rozdíl od starší *Rukověti* nicméně obsahovala oddíl „Literární směry poválečné“, kam autor zařadil J. Horu, J. Wolkera, J. Seiferta, V. Nezvala, V. Vančuru a několik autorů slovenských. Ani u ostatních dvou dílů pro 6. a 7. třídu ovšem Menšík nepřistoupil k zásadním změnám, místy přesunul autora do jiného oddílu (např. Herrmanna z podkapitoly „Próza za rozkvetu romantismu“ do „Románu za realismu“) či změnil pořadí jednotlivých podkapitol v rámci daného období, nicméně základní rozvržení látky pomocí pojmů osvícenství, romantismus, kosmopolitismus, nacionalismus a realismus nezměnil.

Patrně se snažil lépe integrovat výklad o slovenské literatuře, která byla ve starších *Rukovětech* připojena ke každému období téměř mechanicky. V tomto ohledu stojí za zmínku vřazení slovenských autorů (J. Palkoviče a B. Tablice) do podkapitoly „Počátky novočeské poezie“, která předchází podkapitole „Katolická odluka slovenská“.²⁷⁸ Slovenských autorů kromě toho v rámci celé *Rukověti* přibýlo relativně více než autorů českých.

Větší prostor nicméně Menšík využil především k rozšíření stávajících výkladů ve smyslu požadavků osnov, které zdůrazňovaly nutnost užšího propojení výkladů s četbou. Do *Rukověti* pro 6. třídu zařadil proto na závěr kapitoly „Ukázky rozborů“, v níž systematicky rozebral osm textů (jak odborných, tak básnických) a navrhl otázky, které si mohou studenti v souvislosti s nimi klást. Ve vlastním výkladu rukověti nejvýrazněji upravil pasáže věnované významnějším autorům, v nichž rozšířil, příp. doplnil charakteristiky slohu těchto tvůrců, které doložil citacemi – u některých básníků (např. Vrchlického či Březiny) přiblížil rovněž s pomocí citací i typ jejich verše a rýmu.

Jakkoli tento krok nepochybně vedl k plastičtějšímu obrazu daných autorů, nemohl změnit ráz rukověti jako takové – nakolik bylo jejím smyslem podávat souvislé výklady, nikoli pouze charakteristiky nejvýraznějších literárních osobností, jak to činily *Výbory*,

---

²⁷⁷ Za zmínku stojí pouze vypuštění podkapitoly „Katolická moderna“, J. Š. Baara, kterého Menšík v jejím rámci vykládal, přesunul do „Románu za realismu“, ostatní autory vůbec nezmínil.

²⁷⁸ V Pražákově *Rukověti* stáli oba jmenovaní společně s Bernolákem v podkapitole „Osvícenství v soudobé Moravě, Slezku a na Slovensku“. Menšíkova úprava vytváří prostým předřazením básníků silnější dojem jednoty české a slovenské literatury, která byla narušena až odlukou.

musela obsahovat řadu méně významných tvůrců, základem jejichž výkladu bylo i nadále pouze vyjmenování jejich vybraných děl, doplněné případně stručnou charakteristikou jejich obsahu.²⁷⁹

Ve stejné době jako první poválečná vydání *Rukověti* začala vycházet řada učebních příruček věnovaných české literatuře. Co do výběru děl a autorů se obvykle jen minimálně lišily od *Rukověti*. Co mohly teoreticky nabídnout oproti *Rukovětem*, byla (kromě typicky kratšího rozsahu)²⁸⁰ odlišná struktura a způsob výkladu.

Ve vymezení české literatury se prakticky všechny příručky inspirovaly *Rukověťmi* a jejich pojetím sepětí literatury s vývojem národa: v literatuře nacházíme „obraz vnitřního vývoje celého národa“,²⁸¹ „jest dokonalým obrazem vývoje národa našeho“,²⁸² dějiny literatury jsou „dějinami duše celého národa, jeho zrcadlem“,²⁸³ „dějinami vývoje národního ducha českého“.²⁸⁴ Některým autorům (Hladký, Staněk) vymezení s poukazem na národ stačilo, jiní je doplňovali další specifikací; Šimkovi byl kritériem český jazyk děl, Götzovi nadto také národnost spisovatele, Cahovi pouze národnost spisovatele, byl jediným, kdo explicitně připustil do české literatury i díla psaná „německy nebo latinsky“.²⁸⁵ Ve vlastním výkladu nicméně odlišná vymezení měla jen minimální dopad, ani Götz, který pojal výklad staré a střední doby velmi stručně, ze svých výkladů nevynechal např. Kosmu, Bohuslava Hasištejnského či Balbína a již ve 3. vydání své příručky v roce 1922 kritérium českého jazyka z vymezení české literatury škrtl.²⁸⁶ Bez ohledu na způsob vymezení obsahovaly všechny příručky také literaturu slovenskou, buď vykládanou průběžně (Caha, Staněk),²⁸⁷ nebo v rámci jedné kapitoly v závěru (Šimek, Götz). Pouze Staněk²⁸⁸ ve svých *Dějínách*

---

²⁷⁹ Novým prvkem byl pouze osnovami inspirovaný desetistránkový „Přehled naší literatury“, jímž Menšík uzavřel poslední díl *Rukověti*. Přehled měl sloužit k stručnému opakování celého vývoje české literatury v druhém pololetí oktávy. Od vlastního výkladu *Rukověti* se lišil tím, že slovenské literatuře se dostalo opět jen zmínky v závěru. (Z toho je patrné, že čím byl výklad kondenzovanější, tím méně se dařilo slovenský literární vývoj pojednat v rámci české literatury.)

²⁸⁰ S výjimkou *Obrazových dějin* G. Pallase a V. Zelinky, které lákaly právě obsáhlou obrazovou přílohou.

²⁸¹ GÖTZ, František. *Stručné dějiny české literatury*. Brno: Ústřední spolek učitelský na Moravě, 1921, s. 3.

²⁸² CAHA, Arnošt. *Přehled dějin literatury české*. Brno: Dědictví Havlíčkovy, 1922, s. 3.

²⁸³ ŠIMEK, František. *Přehled dějin české literatury od počátku literárního tvoření až po naše časy*. 6., nově přeprac. vyd. České Budějovice: Jan Svátek, 1921, s. 3.

²⁸⁴ STANĚK, Josef. *Dějiny literatury české pro školy střední i soukromé studium*. 2. dopl. vyd. Brno: Dědictví Havlíčkovy, 1925, s. 4.

²⁸⁵ CAHA, Arnošt. *Přehled dějin literatury české*. Cit. d., s. 3.

²⁸⁶ „Souhrn básnických děl, jež napsána byla českým spisovatelem, jest literatura česká.“ GÖTZ, František. *Stručné dějiny české literatury*. 3. dopl. vyd. Brno: Ústřední spolek učitelský na Moravě, 1922, s. 3. Götz jediný vymezuje literaturu jako souhrn „básnických děl“, v rámci výkladu obrození se ovšem vědecké literatuře věnuje. Na rozdíl od všech ostatních příruček nicméně žádné vydání *Stručných dějin* až do r. 1946 neobsahuje kapitolu věnovanou současné vědecké literatuře.

²⁸⁷ Typově šlo o ty příručky, které se strukturou více inspirovaly *Rukověťmi*.

²⁸⁸ Snad inspirován A. Novákem, který literatuře pro mládež také věnoval ve svých *Dějínách* zvláštní kapitolu.

literatury české doplnil ve 2. vydání do závěru knihy kapitolu věnovanou literatuře pro mládež.

Všechny příručky také bez výjimky přebíraly dělení na dobu starou, střední a novou a do různé míry také jemnější dělení známé z Ertlovy *Rukověti* (Caha, Staněk, Glos a Gregor).²⁸⁹ Specifický případ představovaly *Dějiny literatury české* Arnošta Hladkého, které v úvodu pracovaly s periodizací z Novákovy *Rukověti*, ale ve vlastním výkladu užívaly periodizaci *Rukověti* Ertlovy.²⁹⁰ Hlavní odlišnosti mezi příručkami vznikaly v souvislosti s různou mírou preference žánrového dělení. Většina z nich stejně jako *Rukověti* do určité míry kombinovala dělení žánrové s jinými (typicky ve střední době souvisejícími s vyznáním, v době nové s básnickými generacemi). Výrazněji se k žánrovému dělení přiklonily v druhém dílu (Od Hálek a Nerudy až po naše časy) Pallasovy a Zelinkovy *Obrazové dějiny*. Nejdůsledněji žánrově strukturovanou příručkou byla ovšem *Rukověť* Glosova a Gregorova, která usilovala o maximální systematičnost – ani ona se ovšem nevyhnula zvláště v době nejnovější také jinak vymezeným kapitolám („Dekadence“, „Symbolismus“, „Katolická moderna“).

Příručky standardně dováděly výklad až do současnosti, což bylo také nejpatrnějším zdrojem změn mezi vydáními – výklad o nejnovějších autorech byl obvykle připojován na závěr, nejčastěji ve formě řady medailonků, pouze ojediněle se autoři příruček pokoušeli i tyto autory uspořádat pod jistými zastřešujícími pojmy. Nejsuverénněji si počínal v tomto směru Götz, jenž ve vydání z roku 1922 připojil do poslední kapitoly poznámku o proletářské poezii jako nejaktuálnějším proudem českého básnictví, kterýžto výklad doplňuje ve vydání z roku 1925 se slovy „tato vlna sociální lyriky netrvala dlouho“²⁹¹ poznámkou o poetismu.²⁹²

---

²⁸⁹ Příručka posledně jmenovaných se v tomto směru nejvíce proměnila – vydání z roku 1919, které Glos připravoval ještě před světovou válkou, se v době staré a střední drželo důsledně periodizaci *Rukověti* na tři období v době staré a pět v době střední. Gregorem přepracované vydání z roku 1922 již v době střední vymezuje pouze tři období („Husitství“, „Humanismus a bratrství“, „Protireformace“). Gregor se tímto krokem vrátil ke Glosově periodizaci z 1. vydání jeho příručky z roku 1909, tedy ještě před *Rukověti*. Na rozdíl od něj ovšem nazval třetí období „Protireformace“ nikoli „Období úpadku“.

²⁹⁰ To nebyla ovšem zdaleka jediná chyba Hladkého *Dějin*. Celá kniha byla v zásadě dosti neumělou kompilací jiných příruček, která mnohdy doslova přebírala pasáže např. z *Rukověti*. Nedostatek vlastní koncepce a přebírání cizího výkladu se projevovalo v nepoměru šíře výkladu jednotlivých osobností (např. K. H. Máchovi věnuje jednu stranu, K. H. Borovskému jedenáct) a neobratném slohu. Řečených nedostatků si nepochybně povšimli i soudobí čtenáři a Hladkého příručka se žádného dalšího vydání nedočkala.

²⁹¹ GÖTZ, František. *Stručné dějiny české literatury*. 7. vyd. Brno: Ústřední spolek učitelů na Moravě, 1925, s. 62.

²⁹² Pro srovnání, Josef Staněk zmiňuje ve své příručce z roku 1925 proletářskou poezii a poetismus (v souvislosti s Devětsílem) velmi stručně, ve vydání z roku 1929 již věnuje medailonek Wolkerovi, Nezvalovi a Seifertovi, František Šimek naproti tomu ve vydání z roku 1925 ani jeden z jmenovaných směrů nezmiňuje a některé jeho významné zástupce (Seiferta, Nezvala) uvádí až ve vydání z roku 1931.

Nejvíce se jednotlivé příručky navzájem odlišily způsobem výkladu látky. Některé, jako již zmiňovaná Šimkova, ale i Staňkova a Cahova představovaly více či méně zkodenzované *Rukověti* – vykládaly podobný rozsah látky obdobným způsobem. Cahův *Přehled dějin literatury české*, který byl rozsahem oproti příručkám ostatních jmenovaných méně než poloviční, v tomto směru nejvíce sklouzával k pouhému sepisování jmen a názvů děl. Přesto byl zřejmě užívaný, protože do r. 1932 vyšel celkem čtrnáctkrát.

Specifičtěji k výkladu přistoupili ve svých příručkách Glos a Gregor, Pallas a Zelinka a Götz. Glosova a Gregorova příručka s obširným názvem *Rukověť českého jazyka. Přehled pravopisu, mluvnice, stylistiky, metriky, poetiky a literatury české* byla koncipována primárně jako pomůcka k opakování a k tomuto účelu směřovalo již zmíněné úsilí o maximální systematickosti výkladu. Návaznost výkladu, o něž usilovaly *Rukověti*, tu nebyla zásadní. Jádrem příručky tak byly jednotlivé medailony autorů, v případě osobností méně významných uvádějící názvy některých děl, případně jejich charakteristiky, v případě osobností zásadnějších složené z životopisného výkladu, soupisu (místy velmi stručně anotovaných) děl, odstavce věnovaného významu a shrnutí obsahu vybraných prací. Sled těchto medailonů byl narušen pouze stručnými charakteristikami doby na počátku jednotlivých období. Glosova a Gregorova *Rukověť* byla přiznaně nejméně ze všech dobových příruček učebnicí literárněhistorickou a nejvíce anotovaným bibliografickým soupisem, pro účely opakování byla ovšem její přehlednost žádoucí.

Pallas a Zelinka, jejichž příručka byla zdaleka nejrozsáhlejší, cílili oproti Glosovi a Gregorovi zjevně na širší čtenářskou obec. V *Obrazových dějinách české literatury*, jak je patrné již z názvu, se zaměřili na názornou ilustraci výkladu, do knihy zařadili nejen portréty autorů, což nebylo zcela neobvyklé ani u jiných příruček (podobizny obsahuje např. Nováková *Rukověť*),²⁹³ ale také faksimile titulních stránek řady rukopisů i tisků, kopie některých dobových dokumentů, dřevoryty, kresby a fotografie míst souvisejících s výkladem, kopie ilustrací z rozebíraných knih ad. Větší rozsah jim také umožnil vřadit do výkladu i obsáhlé ukázky, které *Rukověti* a po jejich vzoru ani ostatní příručky neobsahovaly. V popisu jednotlivých osobností Pallas se Zelinkou vycházeli obvykle od výkladů životopisných přes popis názorů a povahy autora ve vztahu k jeho dílu. V rámci citací neuváděli vždy jen úryvky nejvýznamnější či nejsympomatictější, ale v případě

---

²⁹³ Ta je ale z příruček obsahujících podobizny také jediná, která vznikem *Obrazové dějiny* předchází. Staňkova i Cahova příručka obsahují podobizny až ve vydáních z 30. let a explicitně uvádí jako svůj zdroj mimo jiné právě *Obrazové dějiny*.

oblíbených básníků také texty v dané době obzvláště rezonující. Někdy při charakteristice autorů také citovali z textů literárních kritiků či historiků.

Byly-li všechny příručky 20. let v zásadě vlastenecky laděné, *Obrazové dějiny* byly v tomto směru z nejdůslednějších – příznačně označují za vrchol našeho písemnictví v době střední 15. století kvůli významu husitského hnutí, „kdy duch národa projevil se v podobě nejčistší a způsobem nejvýraznější“. ²⁹⁴ Naopak o době Veleslavínově mluví podstatně kritičtěji, dobou zlatou se dle nich nazývá neprávem. Vlastní postoj autorů proniká i do hodnocení některých nových básnických směrů, z dnešního hlediska překvapivě kriticky tak např. posuzují poetismus, který v kontextu Nezvalově charakterizují jako „ryze rozkošnick[ý] a zcela eticky nezávazn[ý] a neprospěšn[ý] artismu[s]“. ²⁹⁵

Co do počtu vydání byly nejúspěšnější příručkou *Stručné dějiny české literatury* Františka Götze, které vyšly jen v průběhu 20. let dvacetkrát. Jejich oblíbenost byla v mnoha ohledech zasloužená. Götzova příručka byla velmi stručná, měla jen málo přes šedesát stran. Na rozdíl od Cahy, jehož příručka byla podobně nerozsáhlá, Götz ovšem místo plošného zestručnění všech výkladů řadu památek a autorů probíraných v *Rukovětech* prostě vypustil. Tento krok odpovídal jeho názoru na školní vyučování literatury, který popsal v knize *Novodobá literatura česká ve škole*. ²⁹⁶ Jeho dvěma základními postuláty zde uvedenými bylo omezení vyučování na postavy vskutku klíčové a zdůraznění psychologického momentu tvorby. V souladu s těmito východisky sestavil také svou příručku. Výklad doby staré a střední, v níž nebylo možné psychologický výklad uplatnit, omezil skutečně jen na několik málo významných děl a autorů. ²⁹⁷ V době nové sice věnoval stručné zmínky jednotlivým směrům (realismus, naturalismus, impresionismus, symbolismus, dekadence), jádro příručky však tvořily portréty klíčových osobností (Erben, Mácha, Němcová, Neruda, Světlá, Čech, Machar, Sova, Březina ad.), k nimž přistupoval s primárně psychologickým zřetelem. Hodnota tvorby daného autora se v Götzově zpracování jeví typicky úměrná hloubce prožitku,

---

²⁹⁴ PALLAS, Gustav a ZELINKA, Vojtěch. *Obrazové dějiny literatury české. Díl I. Od nejstarších dob až do Háška a Nerudy*. Praha: Česká grafická Unie, 1926, s. 6.

²⁹⁵ PALLAS, Gustav a ZELINKA, Vojtěch. *Obrazové dějiny literatury české. Díl II. Od Háška a Nerudy až po naše časy: s dodatkem: Úvod do českého básnictví*. Praha: Česká grafická Unie, 1926, s. 284.

²⁹⁶ GÖTZ, František. *Novodobá literatura česká ve škole*. Brno: Ústřední spolek učitelský na Moravě a ve Slezsku, 1921.

²⁹⁷ V omezení doby staré na Kosmovu kroniku, písňě Hospodine, pomiluj ny a Sv. Václave, Legendu o sv. Kateřině, Alexandreidu, Dalimilovu kroniku a postavu Jana Milíče z Kroměříže a Tomáše Štítného se Götz paradoxně přiblížil budoucím požadavkům osnov z roku 1927 daleko více než *Rukověti*, které byly podle nich přepracovávány.

z něhož vyrůstá.²⁹⁸ V důsledku svého přístupu Götz také jako první důsledněji zareagoval na požadavky těch kritiků literárního vyučování, kteří brojili proti samoučelnému uvádění biografie autorů, v *Stručných dějinách* je většina životopisných údajů skutečně bezprostředně uváděna v souvislost s autorovou povahou a tvorbou.

Závěrem kapitoly lze říci, že 20. léta znamenala zlom v množství vydaných příruček a zejména Götzovým přičiněním ve více psychologizujícím přístupu ke školním literárněhistorickým výkladům; na vlastním chápání dějin české literatury, jejich vrcholů a doby úpadku se ovšem po vzniku první republiky v podstatě nic nezměnilo.

2.3.5 Učebnice období 1934–1938

V roce 1933 došlo k novým úpravám osnov, které pokračovaly v duchu změn z roku 1927. Mezi léty 1934–1938 proto vyšly znovu v nové úpravě všechny díly Strakovy a Menšíkovy *Rukověti*. V roce 1934 byla dále vydána a aprobována učebnice *Stručné dějiny československé literatury* od J. Kotrče a J. Kotalíka.²⁹⁹ Oproti tomu nové učební příručky téměř nevznikaly, jejich produkce ve 20. letech zřejmě pokryla zájem studujících, a ve 30. letech tak vycházela v zásadě jen další vydání některých oblíbenějších příruček. (Nejvíce příručka Götzova, ale také Cahova, Staňkova a Glosova a Gregorova.)

Strakova *Rukověť* z roku 1934 obsahovala nově „Úvodní slovo“, ve kterém se autor znovu a obsírněji věnoval vymezení české literatury a poprvé také reflektoval metodu svého výkladu. Českou literaturu oproti starší formulaci Ertlově (dějiny literatury jsou dějinami duše národa) vymezil jazykově, náleží do ní vše „[c]o kdy bylo vytvořeno českou řečí a dochováno písmem (tiskem), nebo ústním podáním (tradicí)...“³⁰⁰ Zároveň ovšem připouští, že žádná národní literatura není zcela „ryzí“, každý národ zažil období, kdy autoři domácího původu psali svá díla řečí cizí. Díla autorů píšících v těchto obdobích tak implicitně řadí k české literatuře. Kromě tohoto nového vymezení se věnuje také vztahu literatury krásné a literatury vědecké. Zatímco ve starších dobách se obvykle do literatury zařazují všechny památky, v pozdějších obdobích s větším množstvím dochovaných děl lze již pojednávat literaturu

---

²⁹⁸ Srov. např. „Poněvadž jeho vlastní životní zážitky nedostačovaly k dílům většího rozsahu, Hálek mnoho četl a z četby bral látky básnické. Proto v jeho díle mnoho jest hluchých míst, jež nejsou proluta krví jeho vlastního života.“ (GÖTZ, František. *Stručné dějiny české literatury*. 2. vyd. Bratislava: Ústřední spolek učitelský na Moravě, 1921, s. 32.) či „Vrchlický znal největší básníky světové a bral z nich často motivy a dojmy, jež sám přepracovával. V těchto básních ovšem jest málo jeho vlastní krve a osudu – jsou proto *chladné* a málo životné.“ (Tamtéž, s. 42.)

²⁹⁹ Šlo o první učebnici po více než dvaceti letech, která nevznikla jako úprava, resp. přepracování *Rukověti*.

³⁰⁰ STRAKA, Josef. *Literární rukověť k čítance pro pátou třídu českých středních škol*. Praha: Bursík & Kohout, 1934, s. 3.

vědeckou a literaturu krásnou odděleně. *Rukověti* ovšem i nadále pojmají do výkladu literatury až po dobu osvícenství i literaturu vědeckou. Straka to odůvodňuje nevelkou uměleckou hodnotou děl starší české literatury, a naopak významem starší české literatury naukové pro správné chápání českých dějin. Z tohoto důvodu se také *Rukověti* drží „starší[ho] (Vlčkov[a] – Jakubcov[a]) vykládání děl z doby a prostředí, ovšem i se stálým zřením k stránce jazykové...“.³⁰¹ Kapitola o literatuře vědecké tak byla z výkladu vypuštěna pouze v době nejnovější.³⁰²

Instrukce osnov se v tomto vydání na rozdíl od předchozího patrně projeví. Straka nezměnil sice osnovu výkladu, ale vypustil zmínky o mnoha druhořadých skladbách a autorech, mnohé partie zkrátil a některé, které nechtěl zcela vypustit, vložil do hranatých závorek, čímž naznačil, že se jedná o poučení nad rámec osnov, jejichž znalost nemá být ve škole vyžadována.³⁰³ Zásadně nezkráceny tak zůstaly jen výklady o nejvýznamnějších postavách (Hus, Chelčický, Komenský...), které takto vynikly ještě více.³⁰⁴

Menšík v *Rukovětech* pro 6., 7. a 8. třídu kromě vypuštění řady méně klíčových autorů³⁰⁵ (poprvé tak např. zmizeli Vrchlického epigoni) místy také mírně obměnil strukturu výkladu (zrušil např. podkapitulu „Obrany řeči a národnosti české“ a pasáže z ní přesunul do úvodního výkladu o osvícenství či zcela vypustil kapitolu „Slovenský zápas o kulturní statky“). Ve výkladu významných básníků se Menšík ještě více zaměřil na charakteristiku jejich verše a básnických figur a tropů (takto rozšířil výklad Nerudy, Zeyera či Vrchlického). Kromě citátů z krásné literatury uvedl místy nově také jiné výroky, které měly dané autory charakterizovat (např. úryvek z Havlíčkovy kritiky či Březinův výklad jednoho básnického obrazu). I v *Rukovětech* zpracovaných Menšíkem tak došlo především k zestručnění, případně úplnému vypuštění výkladů méně významných autorů a naopak k rozšířenému pojednání některých nejdůležitějších postav, takže vzhledem ke zbytku příručky zřetelněji vynikly. Požadavek osnov probírat podrobně zejména autory, které mají studenti možnost poznat z vlastní četby, tak nově zpracované učebnice při zachování kontinuity výkladu plnily poměrně důsledně.

---

³⁰¹ STRAKA, Josef. *Literární rukověť k čítance pro pátou třídu českých středních škol*. Praha: Bursík & Kohout, 1934, s. 6.

³⁰² Pouze T. G. Masaryk, který se v jejím rámci vykládal, byl v mírně přepracované podobě přesunut do podkapitoly „Realismus v Čechách“.

³⁰³ Nejvíce takovýchto nepovinných pasáží ponechal v literatuře staročeské.

³⁰⁴ Pouze v případě Husově stojí za zmínku vypuštění závěrečného odstavce věnovaného jeho významu, který ho charakterizoval výhradně jako významného myslitele a reformátora.

³⁰⁵ Mezi nimi z dnešního hlediska překvapivě i K. Teigehe, K. Biebla a J. Seiferta. Nové vydání se tak vyjadřovalo k nejnovější literatuře paradoxně stručněji.

Stručně dějiny československé literatury J. Kotrče a J. Kotalíka vyšly v roce 1934, tedy v téže době jako Strakova *Rukověť*, ale ještě před třemi díly Menšíkovými. Kotrč s Kotalíkem pojali svou látku stručněji než starší *Rukověti*,³⁰⁶ ubrali však zejména z výkladu doby staré a střední, která v jejich podání nezaujímal ani pětinu celého textu. V době nové se oproti tomu nevěnovali významným postavám tak podrobně jako *Rukověti* a řadu autorů, které Menšík vypustil, uvedli. Jejich učebnice tak v době nové sice více sklouzávala k sledu stručných charakteristik, ale z hlediska nejmladších autorů tím byla vlastně aktuálnější než o čtyři roky mladší Menšíkova *Rukověť* pro 8. třídu.³⁰⁷

Ve vymezení literatury a základní periodizaci se *Stručné dějiny* neliší od starších *Rukověti*. Oproti Strakově novému zpracování se drží nejazykového vymezení, literatura je jim souborem „výtvorů slovesných, jimiž se projevuje [...] kulturní svéráznost [národa], ráz doby a osobitost spisovatelů“. ³⁰⁸ Ani v případě *Stručných dějin* nemělo však vymezení praktický dopad na volbu pojednávaných děl, již se *Dějiny* nelišily od ostatních existujících příruček. Obdobně jako Straka pokládají autoři za účelné vyložit i mnohé události spadající do dějin politických a obecně kulturních, s nimiž jsou dějiny literatury těsně spjaty a zároveň chtějí sledovat vývoj jazyka v různých obdobích a směrech „i jeho podoby u významnějších spisovatelů“. ³⁰⁹ Slovenskou literaturu vykládali průběžně stejně jako *Rukověti*. Vědecké literatuře se věnovali až do období realismu³¹⁰ a až do současnosti sledovali vývoj literární kritiky a literární estetiky.³¹¹

V době staré a střední nebyly *Stručné dějiny* v periodizaci podstatně odlišné od Ertlovky *Rukověti*, pouze v době střední sloučily dvě období (1526–1576 a 1576–1620) do jednoho („Od nastoupení Habsburků do bitvy bělohorské“). V době nové se víceméně držely starší periodizace³¹² až do období realismu, v době novější ovšem místo rozdělení na literaturu předválečnou a literaturu poválečnou oddělily do zvláštní kapitoly literární směry

---

³⁰⁶ Dokonce ještě stručněji než přepracované *Rukověti* nové.

³⁰⁷ Uvádí již např. v rámci podkapitoly „Nový spiritualismus v poesii“ F. Halase, V. Závadu a J. Zahradníčka.

³⁰⁸ KOTRČ, Josef a KOTALÍK, Josef. *Stručné dějiny československé literatury pro vyšší třídy škol středních*. Praha: Česká grafická Unie, 1934, s. 3.

³⁰⁹ Tamtéž.

³¹⁰ V rámci podkapitoly „Vědecký realismus“ vyložili Masaryka a v souvislosti s pozitivismem i další vědecké pracovníky včetně J. Vlčka.

³¹¹ Zmiňují i strukturální estetiku J. Mukařovského

³¹² Inspirováni A. Novákem nicméně vydělili jako zvláštní kapitolu „Romantismus“ (od Jungmanna po Čelakovského) a „Mladší romantismus v poesii“ (zejména Erben a Mácha). Mácha poprvé nebyl nazván byronistou, ale autorem „romantického subjektivismu“.

90. let („Dekadence“, „Impresionismus“, „Mysticismus“³¹³) a generaci počátku 20. století („Poezie národní úzkosti /Bezruč, Dyk/“, „Poezie domova /Toman/“, „Vitalismus“, „Sensualismus“, „Spiritualismus“). Byť v rámci těchto kapitol vyložili Kotrč s Kotalíkem autoři v obdobném sledu jako Menšík, rozdělení kapitol a jejich další členění³¹⁴ vytvářelo silnější dojem rozmanitosti a dynamiky české literatury v tomto období. Pozoruhodné bylo také vyčlenění kapitoly „Pragmatismus a novoromantický katolicismus“, v jejímž rámci vyložili autoři především Karla Čapka a Jaroslava Durycha.³¹⁵

Ve výkladu některých autorů (např. Máchy) se ještě důsledněji než Menšík věnovali jazykové stránce díla,³¹⁶ v jejich učebnici je např. poprvé zmíněna Máchova zásluha o vytvoření českého jambu. Jinak se *Stručné dějiny* od *Rukověti* odlišily zejména výkladovými prvky, které je vzdalovaly literárněhistorické příručce a přibližovaly učebnici v dnešním pojetí. Mnohem důsledněji než *Rukověti* tak např. uzavíraly výklady autorů odstavcem věnovaným jejich významu, do něž pojímaly vliv autora na svou dobu i doby následující,³¹⁷ ale v řadě případů také stručné shrnutí autorovy poetiky. Podobně postupovali autoři i na vyšší rovině výkladu a výkladové celky věnované době staré, době střední a době obrozenecké uzavřeli stručným přehledem literatury dané doby.³¹⁸ Ve výkladu literatury po r. 1848 pak tyto přehledy nahradili otázkami k opakování látky, které nevycházely pouze z výkladů, ale pracovaly také se předpokládanými znalostmi, kterých měli studenti nabýt při vlastní četbě.³¹⁹

Výklady napříč učebnicí se autoři pokoušeli propojovat nejen srovnáváním či kontrastováním autorů, ale také odkazy na díla s podobnou tematikou (např. u Durychova *Bloudění* v souvislosti s pojetím postavy Valdštejna zmiňují Třebízského *Trnovou korunu* a Dykova *Posla*), díla pojednávající danou osobnost či období (u výkladu Bohuslava Balbína odkazují na Třebízského *Levohradeckou povídku*, u protireformace zmiňují Jiráskovo *Temno*)

³¹³ Užitím pojmu „impresionismus“ v souvislosti se Sovou a „mysticismus“ v souvislosti s Březinou tyto dva básníky (kteří byli v *Rukovětech* vždy uváděni jako jediní dva zástupci českého symbolismu) autoři výrazněji odlišili.

³¹⁴ Menšík shrnuje všechny básníky generace počátku 20. století do podkapitoly „Odpor proti dekadenci a symbolismu, úsilí o novou lyriku“.

³¹⁵ Z hlediska zkoumaného materiálu to bylo poprvé, kdy byli tito autoři explicitně kontrastováni a postaveni ve výkladu vedle sebe.

³¹⁶ Srov. HOFFMANN, Bohuslav. *Základní vývojové tendence vyučování české literatury na gymnáziu*. Praha: SPN, 1980, s. 15.

³¹⁷ U těch autorů, u nichž byl významný.

³¹⁸ Souhrnný přehled literatury měla i *Rukověť*, ovšem ta se spokojila se shrnutím celého vývoje literatury až na konci čtvrté příručky. Kotrč s Kotalíkem usnadnili rozdělením přehledů do jednotlivých částí příručky průběžné opakování.

³¹⁹ Např. „Pozorujte světlo u Sládka a Heyduka. (Doložit z ukázek.)“ KOTRČ, Josef a KOTALÍK, Josef. *Stručné dějiny československé literatury pro vyšší třídy škol středních*. Praha: Česká grafická Unie, 1934, s. 118.

či díla podnícená danými díly (u Rukopisů seznam jimi inspirovaných děl, u Vrchlického odkazy na autory, jež jeho poezii zhudebnili atd.). Vedli tak studenty k využití znalostí z četby historických románů nejen k poučení se o době, v níž vznikly, ale také o té, o níž pojednávaly.³²⁰

Na závěr učebnice vložili autoři „Poznámky o literatuře světové“, stručný přehled světové literatury od středověku do současnosti s ohledem na její vlivy na českou literaturu.³²¹ Neopustili ovšem postup *Rukověti*, které obsahovaly výklad o evropském kontextu v době nové v úvodu každého většího oddílu. V případě zahraničních autorů či směrů, které v průběžném výkladu již vyložili, tak v závěrečném přehledu pouze odkázali na příslušná místa.

Ačkoli *Stručné dějiny* oproti přepracovaným *Rukovětem* nezredukovaly obdobně počet vykládaných autorů, paradoxně braly v jistém smyslu větší ohled na studenty a jejich specifické potřeby, v tomto směru byly lepší učebnicí než *Rukověti*, byť byly ve srovnání s nimi chaotičtější.

Změny v opětovně vycházejících příručkách spočívaly především v doplňování nejmladších autorů a rozšiřování medailonů těch literátů, kteří mezi vydáními dále tvořili. U častěji vycházejících příruček (Caha, Götz, Staněk) to na struktuře výkladu nic nezměnilo, autoři jen rozšiřovali kapitolu věnovanou poslednímu období.³²² Pouze *Rukověť* Glosova a Gregorova, která vyšla v roce 1937 po patnácti letech, vymezila místo kapitoly „Moderní proudy v českém básnictví“ pět kapitol nových.³²³

Jmenovaná *Rukověť* byla ze sledovaných příruček jediná, která byla přepracována podstatněji také v dobách starších, Gregor rozšířil medailony řady spisovatelů, na mnoha místech doplnil do seznamu děl stručné anotace či obsahy dalších děl významných autorů (např. Komenského), místy doplnil knihu novými autory a díly (např. do podkapitoly „Protireformace na vrcholu“ přibyli B. H. Bílovský, A. Mačáj, J. Volný, H. Gavlovič a *Selský otčenáš*). Kromě nejnovějšího literárního vývoje zasáhl také do struktury výkladu třetí čtvrtiny 19. století, kterou nově vymezil pojmy „Doba přechodu a reakce“, „Doba

---

³²⁰ Svým způsobem v duchu požadavku osnov týkajícího se nutnosti zakládat výklady na četbě.

³²¹ V rámci výkladů uváděli také české překladatele daných děl.

³²² V nejnovějším období se ve výkladu objevila kromě jednotlivých autorů jakožto směr „legionářská literatura“.

³²³ „Generace let devadesátých“, „Generace ze začátku 20. století“, „Pokolení almanachu na rok 1914“, „Literatura za světové války“, „Poválečná literatura“.

tendenčního realismu v duchu světoobčanském n. doba Hálkova a Nerudova“ a „Škola národní a kosmopolitická“,³²⁴ v čemž se zřejmě inspiroval zejména A. Novákem.

Nová badání zaměřené na dobu pobělohorskou (např. J. Pekaře, J. Vašici, Z. Kalisty či S. Součka) reflektoval kromě Gregora jen Staněk, který ve svých *Dějínách* z roku 1935 první uvedl mezi pobělohorskými autory Bedřicha Bridela. Na celkovém hodnocení úpadkovosti doby pobělohorské v jeho příručce to ovšem nic nezměnilo. Úhrnně lze říci, že nová vydání příruček z 30. let se ve výkladu literatury oproti předchozímu desetiletí v podstatě nezměnila.

2.3.6 Učebnice období 1939–1945

Období protektorátu nebylo vydávání literárněhistorických učebnic a příruček příznivé. Ze sledovaných textů vyšly pouze *Stručné dějiny* F. Götze (1939) a *Dějiny literatury české* J. Staňka (1940). Götzova příručka cenzuře ještě unikla, protože vyšla v nezměněné podobě.³²⁵ Staněk již zjevně musel do svého textu zasahovat, protože z jeho příručky zmizely charakteristiky, jež příliš otevřeně tematizovaly antagonismus Čechů a Němců.³²⁶ Krom těchto zásahů a doplnění několika jmen nejmladších autorů zůstala příručka ve struktuře i způsobu výkladu shodná s předválečným vydáním.

Z učebnic dotýkajících se literatury vyšla sice proněmecká *Nová čítanka*,³²⁷ přepracovat literárněhistorickou učebnici tak, aby Němcům vyzněla příznivě, bylo ovšem za válečných okolností zjevně nemožné.³²⁸ Protože existující učebnice přitom protiněmecké akcenty v řadě výkladů obsahovaly, vyřešilo ministerstvo problém v roce 1941 úplným zákazem vyučování literární historie.

---

³²⁴ Namísto staršího Ertlovými *Rukověťmi* inspirovaného vymezení „Období kosmopolitismu a nacionalismu“ a „Romantismus na vrcholu n. škola lumírovců“.

³²⁵ Poznámky Němcům nepříznivé přitom obsahovala, výmluvně o tom ve výtisku z Národní pedagogické knihovny svědčí černou tužkou přeškrtnaná věta z výkladu Petra Bezruče: „Český lid pracoval tu v dolech a v továrnách Němců, kteří si z výtěžků jeho práce stavěli paláce ve Vídni a za vděk zřizovali německé školy, jimiž pozvolna zněměli celý kraj.“ GÖTZ, František. *Stručné dějiny české literatury*. 67. vyd. Brno: Ústřední spolek jednot učitelských v Brně, 1939, s. 55.

³²⁶ To se projevilo zejména ve výkladu doby staré a střední, např. v případě Dalimila, z jehož výkladu vypustil Staněk citáty dokládající jeho nacionalismus, které byly výslovně protiněmecké. Z původní věty „Význačným jeho rysem je nacionalismus, politický odpor proti Němcům, podporovaným královskými výsadami, odpor, který je ohlasem smýšlení té doby obecného“ přešlo do nového vydání pouze „Zvláště význačným rysem kroniky je nacionalismus“. Podobně ve výkladu Balbína přepsal Staněk větu začínající slovy „Postupující germanizace šlechty a měšťanstva znepokojovala některé vlastence...“ a zcela škrtl zmínku o obsahu Balbínovi Obrany (obsahující mimo jiné větu „... k Němcům pociťuje nechut“). V případě autorů 20. století upravil např. medailon Bezruče, z nějž škrtl mimo jiné zmínku o národě propadávajícím germanizaci. Z novějších autorů úplně vypustil J. Haška.

³²⁷ O ní viz ŠMEJKALOVÁ, Martina. Cit. d., s. 214–222.

³²⁸ Také první pounorová učebnice ostatně vyšla až pět let po převratu.

2.3.7 Učebnice období 1945–1948

Stejně jako po první světové válce vyšly v bezprostředně poválečných letech dotisky učebnic z 30. let, nezměněné Strakovy a Menšíkovy *Rukověti* a opravené a doplněné Kotrčovy a Kotalíkovy *Stručné dějiny*. Podstatnějšího přepracování se ani jedna z nich vzhledem k únorovému převratu už nedočkala. Ze zkoumaných příruček vyšly po válce jen *Stručné dějiny* F. Götze (1946, 1947).

Úpravy Kotrčových a Kotalíkových *Stručných dějin* spočívaly zejména v doplnění nových děl a životních osudů pojednávaných autorů a doplnění některých autorů nejnovějších. V několika případech ovšem autoři zasáhli i do výkladu starších období, většinu těchto změn spojoval protiněmecký akcent.³²⁹ Jednou z mála úprav, která nesouvisela s druhou světovou válkou, bylo doplnění stručné poznámky o Bedřichu Bridelovi a A. Michnovi z Otradovic do výkladu literatury pobělohorské. Ve výkladu světové literatury rozšířili autoři pasáž věnovanou poválečné ruské literatuře. Přes tyto změny „v podstatě zůstal text vydání knihy z roku 1934“.³³⁰ Autoři chápali své úpravy jako prozatímní řešení, které mělo posloužit školám, než knihu, jak předpokládali, budou moci celkově přepracovat.

Götz knihu pro toto vydání poprvé patrněji přepracoval: doplnil svou příručku o kapitolu věnovanou některým odvětvím vědecké literatury (konkrétně historii, literární historii, filozofii a kritice) a kapitolu „Nejnovější období“, v jejímž rámci vykládal českou krásnou literaturu po r. 1914, nahradil osmi kratšími kapitolami.³³¹ Především poslední dvě kapitoly představovaly oproti staršímu vydání autory dříve nevyložené či jen zmíněné (V. Holan, F. Hrubín, F. Halas, I. Olbracht, E. Bass, J. Drda ad.).

Götz ovšem přepracoval i text věnovaný poválečným autorům a směrům, které obsahovala již starší vydání (např. proletářská poezie či poetismus), do obměněného výkladu přibyly pasáže svědčící o sympatiích vůči ruské revoluci a socialismu vůbec,³³² tento nový

---

³²⁹ Např. „Kosmas také nepokrytě dává najevo protiněmecké smýšlení“, „Velký význam husitský záležel také v tom, že se oslabil vliv Němců v slovenských městech“ či „Němci viděli v Palackém vždy nebezpečného nepřítele“. KOTRČ, Josef a KOTALÍK, Josef. *Stručné dějiny československé literatury pro vyšší třídy škol středních*. Praha: Česká grafická Unie, 1946, Doplnky a opravy, s. 1.

³³⁰ KOTRČ, Josef a KOTALÍK, Josef. *Stručné dějiny československé literatury pro vyšší třídy škol středních*. Praha: Česká grafická Unie, 1948, s. 238.

³³¹ „Světová válka v literatuře“, „Oslava, života, těla a věci“, „Básnický humanismus“, „Básnický expresionismus“, „Poezie sociální“, „Poetismus a nadrealismus“, „Poezie úzkosti a smrti“, „Český poválečný román“.

³³² Charakteristická je v tomto ohledu pasáž uvádějící výklad proletářské poezie: „Vůle, zachránit člověka a překonat následky světové války, vedla novou poesii od expresionismu k poesii sociální a proletářské, stejně jako vedla celé lidstvo k socialismu. Válka byla také důsledkem kapitalistické lačnosti zisku, a opravdu se ukázalo, že na válce vydělali strašné miliardy. Ale ruská sociální revoluce na konci světové války ukázala nový

akcent se ovšem neodrazil v přehodnocení první republiky nebo západních států, jediným zjevným zlom v Evropě 30. let byl fašismus a nacismus, které chtěly zničit jak západní demokracii, tak východní socialismus.³³³ Do textu věnovaného starším dobám zásahl Götz pouze v jednotlivostech, některé tyto změny ovšem rovněž souvisely s Němci (např. škrtnutí věty o ceně nejstarších německých básní).

Ve způsobu výkladu představovalo největší změnu rozšíření medailonů vybraných autorů (S. Čecha, A. Jiráska, A. Sovy, P. Bezruč, R. Svobodové ad.) o shrnutí obsahu a charakteristiku vybrané prózy či básně.

Jak Kotrčova a Kotalíkova učebnice, tak Götzova příručka se ve svých poválečných vydáních zřetelně vymezily proti nacistickému Německu a v rámci toho ještě zdůraznily odedávna trvající antagonismus Čechů a Němců, vycházející z Palackého pojetí dějin, kterému „i druhá světová válka svým průběhem a výsledkem dala za pravdu...“³³⁴

2.3.8 Učebnice období 1948–1955

Opětovnou aprobaci, kterou po r. 1948 potřebovaly všechny učebnice, ani jedna ze starších literárních učebnic nezískala. První nově schválenou literárněhistorickou učebnicí se tak stal až v roce 1952 *Nástin dějin české literatury od počátku národního obrození až do současnosti* vypracovaný F. Buriánkem, M. Jungmannem, J. Petrmichlem a V. Rzounekem doplněný v roce 1955 *Nástinem dějin starší české literatury* B. Balajky.³³⁵ Tato relativně velká prodleva mezi vydáním osnov a učebnic³³⁶ byla zřejmě způsobena mimo jiné nedostatkem odborné literatury, ze které by mohli autoři čerpat marxistický výklad našeho literárního vývoje a jednotlivých autorů.³³⁷ Autoři již volbou názvu naznačili, že jde o pomůcku orientační a ve svém obsahu provizorní.³³⁸

---

svět a po válce šlo celé lidstvo za jasnou vidinou sociální spravedlnosti.“ GÖTZ, František. *Stručné dějiny české literatury*. 70. přeprac. a dopl. vyd. Brno: Komenium, 1946, s. 52.

³³³ Viz GÖTZ, František. *Stručné dějiny české literatury*. 70. přeprac. a dopl. vyd. Brno: Komenium, 1946, s. 53.

³³⁴ KOTRČ, Josef a KOTALÍK, Josef. *Stručné dějiny československé literatury pro vyšší třídy škol středních*. Praha: Česká grafická Unie, 1948, s. 61.

³³⁵ Nadále uváděné kratšími názvy *Nástin dějin české literatury* a *Nástin dějin starší české literatury*.

³³⁶ Pro srovnání – všechny díly Ertlovy *Rukověti* vyšly do tří let od změny osnov.

³³⁷ Autoři *Nástinu* to sami uvedli na obranu nedostatků své učebnice – „Vypracování skutečných dějin literatury musí nesporně předcházet řada monografických prací o jednotlivých osobnostech i obdobích života naší literatury.“ BURIÁNEK, František aj. *Nástin dějin české literatury od počátku národního obrození až do současnosti: pomocná kniha literární historie pro gymnasia, pedagogická gymnasia a vyšší odborné školy*. 1. vyd. Praha: SPN, 1952, s. 3.

³³⁸ Nepodával např. přiznaně výklad české literatury ve spojení s literaturou slovenskou, což autoři vnímali jako velký, nicméně vzhledem k časovým možnostem, nutný nedostatek prvního vydání. (Slovenská literatura ovšem chyběla ze stejných důvodů i ve 2. vydání z roku 1955.)

Ačkoli Balajkův *Nástin dějin starší české literatury* obsahoval několikastránkový úvod, českou literaturu v jejím rámci výslovně nevymezil. Z datování jejího počátku rokem 863 je patrné, že stejně jako v případě starších učebnic nebylo jazykové hledisko jediným určujícím. Autor rozlišuje mezi literaturou v širším smyslu slova (zahrnující veškeré písemné projevy) a v užším smyslu slova (zahrnující pouze díla s estetickou funkcí),³³⁹ na rozdíl od Straky, který ve své *Rukověti* z roku 1934 toto rozlišení rovněž reflektoval, ovšem neuvedl, s kterým z těchto vymezení v rámci výkladu pracuje.³⁴⁰ Ačkoli pod pojmem literatura chápe „psané nebo tištěné památky“,³⁴¹ pochopitelně (byť z hlediska definice nesystematicky) k ní počítá také ústní lidovou slovesnost.

Strukturu literárního vývoje sice Balajka mírně zjednodušil (literaturu tradičně vymezované doby staré a střední shrnul pod pojmem literatura staročeská), nicméně v zásadě zůstal u tradičních periodizací. Předěly pět období, které ve svém *Nástinu* vymezil, tvoří počátek 13. století (první české souvislé památky), vystoupení Husovo, konec vlády Jiřího z Poděbrad (doznívání husitství) a rok 1620. Víceméně tradičně vymezená období ovšem zároveň charakterizoval pomocí pojmu feudalismu³⁴² – literatura husitského období (krize feudalismu) o to více vynikla jako vrcholné období staročeské literatury, pozdější tvorba odráží nutně čím dál více postupující reakci. V jemnějším dělení mimo husitské a pobělohorské období použil Balajka vymezení pomocí panovnických rodů („Období přemyslovské“, „Od Karla IV. do vystoupení Husa“, „Od konce vlády Jiřího Poděbradského do nastoupení Habsburků“). Většinu pododdílů uvedl výkladem věnovaným hospodářským a společenským poměrům a kulturním poměrům daného období.

Autoři *Nástinu dějin české literatury* opustili starší periodizaci zásadněji. Základním mezníkem v novodobé literatuře se stal rok 1945, který ji dělil na literaturu epochy kapitalismu a literaturu epochy budování socialismu). Epocha kapitalismu se dále dělila na v zásadě časově (léta 30.–50., 60.–70., 80. atd.) a v rámci těchto celků primárně podle literárních druhů (poezie, próza, divadlo). Opuštění pojmů uměleckých směrů jako

---

³³⁹ Tohoto pojmu Balajka sice z pochopitelných důvodů neužil, ale „estetický úkol“ lze chápat v daném kontextu stejně.

³⁴⁰ Z vykládaných děl je ovšem zřejmé, že s literaturou v širším slova smyslu. V *Nástinu dějin české literatury* je pak věnován prostor vědecké literatuře v nejvýznamnějších postavách národního obrození a v novější době Z. Nejedlého.

³⁴¹ BALAJKA, Bohuš. *Nástin dějin starší české literatury: Pomocná kniha pro 9. post. roč. všeobecně vzdělávacích škol, pro 1. roč. pedagogických škol a odborných škol čtyřletých a tříletých*. 1. vyd. Praha: SPN, 1955, s. 3.

³⁴² „Období raného feudalismu“, „Období vrcholného feudalismu“, „Období krize feudalismu“, „Období nového utužování feudalismu“, „Období utužení feudalismu a absolutismu“.

romantismus, realismus, dekadence, symbolismus ad. mohlo souviset s odmítnutím názoru o značné autonomii umění, který se neshodoval s marxistickou doktrínou.

Ve volbě autorů se oproti starším učebnicím tento *Nástin* lišil zdůrazněním literatury proletářské (jí věnují autoři kapitolu již v 80. letech 19. století) a vypuštěním autorů spojených s tzv. reakcí (zejména věřících – J. Durych, J. Čep, J. Zahradníček – a kromě J. Kratochvíla také legionářů – R. Medek, J. Kopta).³⁴³ V souladu s Leninovou tezí o dvojí kultuře – socialistické a buržoazní (reakční)³⁴⁴ vykládali autoři literaturu od druhé poloviny 19. století jako svár prolidových a buržoazních proudů, podrobněji pojednání jsou až na výjimky (O. Březina) jen autoři, které lze v tomto pojetí počítat k tvůrcům realistickým a lidovým.

V rámci hodnocení jednotlivých děl a autorů – na rozdíl od starších učebnic, které kombinovaly kritéria jazyková (zejména ve starších dílech), ideová a estetická – používali autoři *Nástinu* primárně kritérium ideové, z něž odvíjeli jednotlivé oceňované rysy (lidovost,³⁴⁵ vlastenectví,³⁴⁶ slovanství,³⁴⁷ /kritický/ realismus,³⁴⁸ odpor proti „vykořisťovatelům“ /církvi, panovníkovi, šlechtě, Němcům.../³⁴⁹, sociální citění,³⁵⁰ u autorů novějších poměr k dělnické třídě³⁵¹ apod.). Ideový význam daného autora či díla do značné míry rozhodoval jak o jeho zařazení do výkladu, tak o prostoru, který mu byl věnován. To vedlo v některých případech k přehodnocení významu jednotlivých osobností či památek. V případě, že danou osobnost charakterizovaly rysy, které oceňovala již první republika

---

³⁴³ Ze starší literatury stojí za zmínku posílený akcent úpadkovosti pobělohorského období. Balajka nezmiňuje žádného barokního básníka (ani ve všech starších učebnicích uváděného F. Kadlinského) a *Rakovnickou vánoční hru*, která byla ve starších učebnicích uváděna jako jezuitské drama, zmiňuje jako hru lidového autora. Naopak podstatně rozšiřuje výklad lidové slovesnosti, jejíž význam pro uchování českého jazyka starší učebnice obvykle konstatovaly, ale věnovaly se jí minimálně.

³⁴⁴ Viz BALAJKA, Bohuš. *Nástin dějin starší české literatury*. Cit. d., s. 5.

³⁴⁵ „Přes své feudální smýšlení není však autor skladby zcela odtržen od lidu. Vidíme to na jeho zálibě v četných gnómičtých [...] trojverších a pětiverších, která patrně čerpají z lidových přísloví.“ Tamtéž, s. 19.

³⁴⁶ „Ve svých dopisech projevuje Hus i vřelé vlastenecké smýšlení a slovanské vědomí...“ Tamtéž, s. 37.

³⁴⁷ „Základní Kollárovy myšlenky žijí v československém lidu a některé jeho verše se přímo staly národními úslovími. A zvláště živá byla vždy jeho myšlenka slovanství a bratrského svazku s velkým národem ruským...“ BURIÁNEK, František aj. *Nástin dějin české literatury*... Cit. d., s. 22.

³⁴⁸ „Důsledný realismus umožnil spisovatelce správně vidět třídní rozdíly na venkově, při čemž Nováková stojí vždy na straně utiskovaného, vykořisťovaného lidu.“ BURIÁNEK, František aj. *Nástin dějin české literatury*... Cit. d., s. 130.

³⁴⁹ „[Z]ejména sedmé přikázání (Nepokradeš!) je skladateli vítanou příležitostí, aby ukázal, jak nepoctivě se nabývá majetek, jak bohatí páni a duchovenstvo odírají chudinu. [...] Autor přirovnává potom vykořisťovatele k trubcům, které pracovitě včely vyženou z úlu. Tu se již poprvé v naší literatuře objevuje náznak možnosti revoluce.“ BALAJKA, Bohuš. *Nástin dějin starší české literatury*. Cit. d., s. 26.

³⁵⁰ „Nerudovo dílo vyjadřuje touhu po sociální a národní svobodě českého lidu a bojuje za tuto svobodu.“ BURIÁNEK, František aj. *Nástin dějin české literatury*... Cit. d., s. 68.

³⁵¹ „Přesto jedinou cestu z bídy nakonec neviděl, protože neviděl právě v dělnících jedinou sílu, která osvobozujíc sebe, osvobodí všechny potlačené a vykořisťované. To sice omezuje, v podstatě však nijak nezmenšuje Raisovy zásluhy o českou literaturu.“ Tamtéž, s. 111.

(vlastenectví /zejména vymezování se vůči Němcům/, slovanství a humanita /vedoucí k soucitu s trpícími/), její místo v literatuře se podstatně nezměnilo (J. Hus, J. A. Komenský, obrozenci ad.). U památek starších mohlo kritérium lidovosti proměnit jejich hodnocení – poklesl např. význam Alexandreidy, oceňované staršími učebnicemi mimo jiné právě pro její jazykové kvality, oproti Dalimilově kronice, jejíž autor „píše prostě, přístupně a nestrojeně“,³⁵² podobně Legenda o sv. Kateřině byla kritizována pro „sklon k formalismu“, který ji vzdaloval čtenářským vrstvám, příznivěji učebnice hodnotí Legendu o sv. Prokopovi, která je psána lidovějším jazykem a proniká vlasteneckým cítěním.³⁵³ V době novější se zvláště zřetelně proměnilo hodnocení autorů přelomu 19. a 20. století, mezi všemi básníky zde zcela vynikl P. Bezruč, následovaný A. Sovou, mezi méně významnými³⁵⁴ byli uvedeni J. S. Machar, V. Dyk, K. Hlaváček a téměř nejstručněji O. Březina. V době meziválečné zase vynikl staršími učebnicemi téměř neregistrovaný J. Hašek, dále I. Olbracht a především M. Majerová, které autoři vyhradili více prostoru než V. Vančurovi, K. Čapkovi, F. Langerovi, K. Poláčkovi a E. Bassovi dohromady.

Protože výklad jednotlivých osobností mnohdy vyžadoval oproti starším učebnicím akcentování jiných rysů,³⁵⁵ opírali se autoři *Nástinu dějin české literatury* o studie „nejvýznamnějších marxistických myslitelů, zejména Klementa Gottwalda, Zdeňka Nejedlého, Julia Fučíka, jakož i soudy klasiků naší literatury, Nerudy, Jirásky, S. K. Neumanna a j.“³⁵⁶ Citace z prací těchto autorů vkládali přímo do výkladu, často jimi uzavírali charakteristiku dané osobnosti (nahrazovali jimi pasáž věnovanou jejímu významu). Místy doplňovali charakteristiky výroky vykládaných osobností, u některých významnějších autorů (J. Hus, J. A. Komenský, K. H. Mácha) či anonymních děl i ukázkami.

Inspiraci staršími učebnicemi a příručkami lze pozorovat v některých didaktických prvcích: v *Nástinu dějin starší české literatury* vyznačování nepovinných částí výkladu (od 2. vydání), zařazení obrazové přílohy či (v obou *Nástiněch*), odlišování významných a méně významných autorů velikostí písma.

Celkový obraz literatury představený *Nástinu* se v období do národního obrození příliš nezměnil, došlo pouze k ještě významnějšímu akcentování husitského hnutí (jakožto

---

³⁵² BALAJKA, Bohuš. *Nástin dějin starší české literatury*. Cit. d., s. 20.

³⁵³ Viz tamtéž, s. 23.

³⁵⁴ Autoři mezi zásadními a méně zásadními autory rozlišovali velikostí písma.

³⁵⁵ Např. u Máchy (pokrokového romantika) byly zdůrazňovány jeho realistické rysy a především jeho „materialistický světový názor“. Viz BURIÁNEK, František aj. *Nástin dějin české literatury...* Cit. d., s. 38–39.

³⁵⁶ Tamtéž, s. 3.

revolučního). Nepochybnými vrcholy těchto dob jsou stejně jako ve starších příručkách J. Husa a J. A. Komenského. Více zasáhlo nové východisko výkladu pojetí literatury doby nové, celé toto období je ještě zřetelněji nazíráno teleologicky jako cesta k vítězství socialismu. I národní snahy, jimž prvorepublikové učebnice přikládaly klíčový význam, mají pouze prostředkující roli vzhledem k tomuto cíli. Celé poslední století (50. léta 19. století – 50. léta 20. století) je nazíráno jako střet dvou kultur, z nichž zásadní je ta, jež směřuje k nutnému vítězství socialismu.

2.3.9 Společné rysy a vývoj

Literárněhistoricky koncipované učebnice a učební příručky vznikající v první polovině 20. století se navzájem v mnoha ohledech podobaly. Přes jisté odlišnosti ve vymezení české literatury v podstatě vykládaly obdobný soubor děl a autorů, většina z nich se držela dělení na dobu starou, střední a novou a i ti, kteří těchto pojmů nepoužili (Straka, Balajka), strukturovali literární vývoj na nižších úrovních v podstatě stejně. Od Ertlových *Rukověti* učebnice a příručky průběžně nebo v závěru vykládaly také slovenskou literaturu a až do 30. let výběrově také vědeckou literaturu (i v posledních obdobích). Ve větší či menší míře zmiňovaly také evropský literární kontext. Všechny učebnice a příručky kromě toho usilovaly dovést výklad až do přítomnosti, byť to znamenalo vykládat autory, jejichž literární činnost ještě neskončila.

Nejvíce se autoři odlišili pojetím výkladu, byť kromě *Nástinů* kombinovali v zásadě všichni hledisko jazykové (nejvíce v nejstarších památkách),³⁵⁷ ideové (zejména u autorů 15.–18. století a autorů spadajících do období národního obrození) a estetické (od romantismu dále).³⁵⁸ Kombinace hledisek souvisela pravděpodobně s charakterem materiálu a metodou odborných prací, které o něm vznikaly.³⁵⁹ Po únorovém převratu, který odmítl také řadu literárněvědných přístupů předchozího období (duchovědu, formalismus, strukturalismus), je tato mnohost hledisek podřízena jednotnému ideovému hledisku.

Ve většině příruček měl na způsob výkladu vliv také rozsah věnovaný jednotlivým autorům, čím byl menší (a autorova bibliografie větší), tím běžněji se stával výčet děl,

---

³⁵⁷ Jazykem děl se autoři zabývají (intenzivněji od 30. let) i v případě děl doby střední a nové, v jejich případě ovšem nebylo jazykové hledisko obvykle primární.

³⁵⁸ Pouze v oblíbených *Stručných dějinách* F. Götze se důsledněji uplatnil výklad psychologizující, v jiných učebnicích a příručkách přítomen spíše náznakově, nebo jen u některých specifických autorů.

³⁵⁹ Znalost odborné literatury (od velkých syntéz po monografie), o níž svědčily soupisy uváděné na konci učebnic, vedla ovšem místy k nejednotné metodě výkladu i v případě autorů, kteří si byli blízcí, což bylo – ne zcela neprávem – kritizováno v 50. letech. (Viz Deset let vyučování literatuře. *Literatura ve škole* 3, 1955, č. 5.)

proloženým případně velmi stručnými charakteristikami. Především v *Rukovětech* je tak patrná tendence (vyžadovaná osnovami z roku 1927 a 1933) omezit množství vykládaných autorů a památek a věnovat o to soustředěnější výklad postavám nejvýznamnějším.³⁶⁰

Zároveň byl (v příručkách ještě dříve než v učebnicích) dán na úkor doby starší a střední větší prostor literatuře doby nové. Osnovami dále požadované založení výkladu na četbě se ve všech učebnicích od 30. let projevilo ve využívání citací z děl vykládaného autora, případně jeho výroků.

Typově učebnice i příručky³⁶¹ představovaly více či méně stručné obdoby literárněhistorických příruček, prvky beroucí v potaz studenta jakožto primárního adresáta (rozlišování zásadního a méně zásadního výkladu pomocí velikosti písma či jiných značek, shrnutí jednotlivých období, otázky k opakování ad.) se začaly více objevovat až od 30. let.

Přes dílčí odlišnosti představovaly učebnice velmi podobný vlastenecky pojatý obraz literárního vývoje. Reformace započatá na našem území vlastně už působením Husovým a dosahující vrcholu v Jednotě bratrské je v tomto pojetí typickým projevem českého ducha, katolictví v podstatě reprezentuje cizí, zvláště německé vlivy. Po úpadkové době protireformace, která vývoj české literatury oproti ostatním literaturám výrazně zpomalila, přichází obrození, které zachránilo českou řeč a obnovilo literaturu, která se nadále rozvíjí v souvislosti s literaturami západními a nebývale prosperuje. Pouze poúnorové *Nástiny* tento obraz upravily ve smyslu směřování tohoto vývoje k socialistickému umění.

---

³⁶⁰ *Stručně dějiny* Kotrče a Kotalíka touto cestou nešly, nicméně *Nástiny* v tomto směru navázaly na *Rukověti*.

³⁶¹ Až na specificky pojatou Götzovou příručku.

Závěr

Teze, kterou byla práce uvedena, předpokládající pomalé přizpůsobování školského pojetí literárněhistorického diskurzu a výraznější upravování učebnic ve vztahu k dobovým požadavkům na literární výchovu, se nepotvrdila. Učebnice vznikaly se zřetelem k dobovým literárněhistorickým pracím, mnohdy přímo na jejich základě. Vlčkem inspirovaná metoda výkladu doby staré a střední v učebnicích sice relativně přetrvávala, ve výkladu doby nové se ovšem uplatňovala mnohem méně a s přesouváním akcentu na tuto dobu pronikaly do učebnic i přístupy novější (zejména duchovédné a formalistické,³⁶² resp. strukturalistické).

Na požadavky osnov sice učebnice reagovaly, mnohdy však relativně se zpožděním,³⁶³ osnovy byly navíc málokdy zcela explicitní, záleželo tedy do značné míry na tom, jak autoři učebnic tyto požadavky zohlednili. Jedinými učebnicemi, o nichž lze říci, že byly primárně určeny dobovými požadavky na literární výchovu a nikoli rozvinutým literárněhistorickým bádáním,³⁶⁴ jsou *Nástiny* z 50. let.³⁶⁵

Především se však ukázalo, že řečená teze byla formulována příliš vágně a vycházela z velmi zjednodušujícího pojetí fungování školství i vývoje literární historie. Až do roku 1948 se změny osnov, které měly vliv na podobu učebnic (1910, 1927, 1933), nekryly se zásadními politickými změnami a, byť s politickou situací pochopitelně souvisely, není možné je z nich beze zbytku odvozovat.³⁶⁶ Literární historie na straně druhé zároveň spolu s některými dalšími obory pochopitelně měla vliv na společenské dění³⁶⁷ a rovněž jím byla sama podstatně ovlivňována.³⁶⁸ Někteří literární historici nadto zasahovali do školského pojetí literatury přímo, ať už autorstvím učebnic,³⁶⁹ nebo podněty k reformě výuky literatury.³⁷⁰ Rovněž představa lineárního vývoje literárněhistorického diskurzu je neúměrně zjednodušující,

---

³⁶² Jeho podnětům lze přičíst větší pozornost věnovanou jazykové stránce děl, resp. básnické řeči jednotlivých autorů.

³⁶³ Teprve přepracování *Rukověti* po r. 1933 odpovědělo důsledněji na požadavky vyslovené už osnovami z roku 1927. Kotrčovy a Kotalíkovy *Stručné dějiny* šly zahrnutím řady méně významných autorů spíše proti nim.

³⁶⁴ I dominance marxistické literární vědy byla dána dobovou politickou situací.

³⁶⁵ I ty se ovšem opíraly o – byť kusé – výklady marxistických literárních historiků.

³⁶⁶ Tak kupř. vykládání slovenské literatury v rámci dějin české literatury, které by bylo lze očekávat jako důsledek vzniku Československa, bylo v učebnicích přítomno již před r. 1918 a vycházelo tak zřejmě z Vlčkových *Dějin*.

³⁶⁷ Modelovým příkladem je boj o Rukopisy.

³⁶⁸ Např. původ oceňování husitství a působení Jednoty bratrské (jejíž dílo vyvrcholilo v postavě J. A. Komenského) jakožto vrcholů starší české literatury, které sdílí prakticky všechny učebnice daného období a jež je patrně inspirované Vlčkovými *Dějiny*. Vlček sám však nemohl nebýt ovlivněn tezemi Masarykovými, které zase specificky navazují na Palackého pojetí dějin.

³⁶⁹ J. Vlček, A. Pražák, J. V. Novák ad.

³⁷⁰ J. Mukařovský, který mimo to na střední škole vyučoval.

jednotlivé přístupy mnohdy koexistovaly (např. první vydání Novákových *Dějin* vychází ve stejné době jako Jakubcovy *Dějiny*) a mnozí literární historici svou metodu dlouho propracovávali. Autoři učebnic pochopitelně nevycházeli pouze z existujících literárněhistorických syntéz, ale i z monografií a studií, takže do školního výkladu pronikala obvykle i v rámci jedné učebnice řada přístupů k výkladu. Práce, jež by měla komplexněji podchytit vztah učebnic, odborného diskurzu a požadavků na vyučování, by tak vyžadovala výrazně širší studium materiálu a hlubší erudici jak v oblasti školství, tak literární historie. Předloženou práci lze v tomto kontextu chápat jako přípravou.

Seznam použité literatury

Prameny³⁷¹

BALAJKA, Bohuš. *Nástin dějin starší české literatury: Pomocná kniha pro 9. postupný. roč. všeobecně vzdělávacích škol, pro 1. roč. pedagogických škol a odborných škol čtyřletých a tříletých.* Praha: SPN, 1955.

BARTOŠ, František a KOSINA, Jan Evangelista. *Malá slovesnost, kterou za knihu učebnou a čítací pro vyšší třídy škol středních sestavili...* Brno: Karel Winiker, 1876.

BARTOŠ, František, BÍLÝ, František a ČECH, Leander. *Malá slovesnost, kterou za knihu učebnou a čítací pro vyšší třídy škol středních sestavili...* Brno: Karel Winiker, 1895. [Úplné přepracování Bartošovy a Kosinovy učebnice.]

BURIÁNEK, František aj. *Nástin dějin české literatury od počátku národního obrození až do současnosti: pomocná kniha literární historie pro gymnasia, pedagogická gymnasia a vyšší odborné školy.* Praha: SPN, 1952.

BURIÁNEK, František aj. *Nástin dějin české literatury: od počátku národního obrození až do současnosti: pomocná kniha literární historie pro školy všeobecně vzdělávací, školy pedagogické a školy odborné.* 2. vyd. Praha: SPN, 1954.

CAHA, Arnošt. *Přehled dějin literatury české.* Brno: Dědictví Havlíčkovo, 1922.

CAHA, Arnošt. *Přehled dějin literatury české.* 17. vyd. Brno: Dědictví Havlíčkovo, 1937.

DOBROVSKÝ, Josef. *Geschichte der Böhmischen Sprache und Litteratur.* Aus dem ersten Bande der neuern Abhandlungen der k. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften; jetzt aber sehr und ganz umgearbeitet. Praha: Johann Gottfried Calve, 1792.

ERTL, Václav. *Rukověť dějin české literatury: pro vyšší třídy škol středních. Díl 1, doba stará.* Praha: Bursík & Kohout, 1910.

ERTL, Václav. *Rukověť dějin české literatury: pro vyšší třídy škol středních. Díl 2, doba střední.* Praha: Bursík & Kohout, 1911.

ERTL, Václav. *Rukověť dějin české literatury: pro vyšší třídy škol středních. Díl 1, doba stará.* Praha: Bursík & Kohout, 1921.

ERTL, Václav. *Rukověť dějin české literatury: pro vyšší třídy škol středních. Díl 2, doba střední.* Praha: Bursík & Kohout, 1921.

ERTL, Václav. *Rukověť dějin české literatury: pro vyšší třídy škol středních a obchodní akademie. Díl 1, doba stará.* Praha: Bursík & Kohout, 1922.

---

³⁷¹ Čísla vydání jsou uváděna podle titulního listu bez ohledu na skutečné pořadí.

ERTL, Václav. *Rukověť dějin české literatury: pro vyšší třídy škol středních a obchodní akademie. Díl 2, doba střední.* 2. vyd. Praha: Bursík & Kohout, 1926.

ERTL, Václav. *Rukověť dějin české literatury: Pro vyšší třídy škol středních a obchodní akademie. Díl 1, doba stará.* 2., změň. vyd. Praha: Bursík & Kohout, 1927.

ERTL, Václav. *Rukověť dějin české literatury. Díl 1, doba stará a střední.* Zkrác. vyd. Praha: Bursík & Kohout, 1928.

ERTL, Václav a STRAKA, Josef. *Literární rukověť k čítance pro pátou třídu českých středních škol.* Praha: Bursík & Kohout, 1932. [Strakova úprava Ertlovy učebnice.]

GLOS, Tomáš. *Rukověť českého jazyka: přehled pravopisu, mluvnice, stylistiky, metriky, poetiky a literatury české.* Telč: Emil Šolc, [1909].

GLOS, Tomáš. *Rukověť českého jazyka: přehled pravopisu, mluvnice, stilistiky, metriky, poetiky a literatury české.* 2., úplně přeprac. a rozšíř. vyd. Praha-Karlín: Emil Šolc, [1919].

GLOS, Tomáš a GREGOR, Alois. *Rukověť českého jazyka. Přehled pravopisu, mluvnice, stylistiky, metriky, poetiky a literatury české.* Praha: Šolc a Šimáček, 1921.

GÖTZ, František. *Stručné dějiny české literatury.* Bratislava: Ústřední spolek učitelský na Moravě, 1920.

GÖTZ, František. *Stručné dějiny literatury české.* 2. vyd. Brno: Ústřední spolek učitelský na Moravě a ve Slezsku, 1921.

GÖTZ, František. *Stručné dějiny literatury české.* 3. dopl. vyd. Brno: Ústřední spolek učitelský na Moravě a ve Slezsku, 1922.

GÖTZ, František. *Stručné dějiny literatury české.* 7. vyd. Brno: Ústřední spolek učitelský na Moravě, 1925.

GÖTZ, František. *Stručné dějiny literatury české.* 15. vyd. Brno: Ústřední spolek jednot učitelských v Brně, 1931.

GÖTZ, František. *Stručné dějiny literatury české.* 33. vyd. Brno: Ústřední spolek učitelský, 1936.

GÖTZ, František. *Stručné dějiny literatury české.* 67. vyd. Brno: Ústřední spolek jednot učitelských, 1939.

GÖTZ, František. *Stručné dějiny literatury české.* 70. přeprac. a dopl. vyd. Brno: Komenium, 1946.

GÖTZ, František. *Stručné dějiny literatury české.* 71., přeprac. a dopl. vyd. Brno: Komenium, 1947.

GREGOR, Alois a GLOS, Tomáš. *Rukověť českého jazyka a československého písemnictví s přehledem pravopisu a teorie literatury*. 4. vyd. podstatně změn. Praha: Šolc a Šimáček, 1937.

GRIM, Josef, ed. *Výbor z literatury české. Doba střední*. Praha: Bursík & Kohout, 1885.

GRIM, Josef, ed. *Výbor z literatury české. Doba střední*. 3., změn. vyd. Praha: Bursík & Kohout, 1899.

GRIM, Josef a PELIKÁN, Jan, eds. *Výbor z literatury české. Doba stará*. Praha: Bursík & Kohout, 1886.

GRIM, Josef, PELIKÁN, Jan a TRUHLÁŘ, Antonín, eds. *Výbor z literatury české. Doba stará*. 2. vyd. Praha: Bursík a Kohout, 1901.

HLADKÝ, Arnošt. *Dějiny literatury české: pro vyučovací potřebu učitelských ústavů a středních škol v československé republice*. Chrudim: František Slavík, 1923.

JAKUBEC, Jan. *Dějiny literatury české. Od nejstarších dob do probuzení politického*. Praha: Jan Laichter, 1911.

JAKUBEC, Jan a NOVÁK, Arne. *Geschichte der böhmischen Litteratur. Die böhmische Litteratur der Gegenwart*. Leipzig: Amelangs, 1907.

JIREČEK, Josef. *Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. Věku ve způsobě slovníka životopisného a knihoslovného*, Praha: B. Tempský, 1875.

JUNGSMANN, Josef. *Josefa Jungsmanna Historie literatury české, aneb, Saustawný přehled spisů českých s krátkou historií národu, oswicení a jazyka*. 2. vyd. Praha: České museum, 1849.

KOTRČ, Josef a KOTALÍK, Josef. *Stručné dějiny československé literatury pro vyšší třídy škol středních*. Praha: Česká grafická Unie, 1934.

KOTRČ, Josef a KOTALÍK, Josef. *Stručné dějiny československé literatury pro vyšší třídy škol středních*. Dotisk 1. vyd. pro školní rok 1945/46 a 1946/47. Praha: Česká grafická Unie, 1946.

KOTRČ, Josef a KOTALÍK, Josef. *Stručné dějiny české a slovenské literatury pro vyšší třídy středních škol*. Oprav. dotisk 1. vydání pro školní rok 1948/49. Praha: Česká grafická Unie, 1948.

MENŠÍK, Jan. *Rukověť dějin české literatury. Díl 4, doba nejnovější a úvod do poetiky*. Praha: Bursík & Kohout, 1913.

MENŠÍK, Jan. *Rukověť dějin české literatury. Díl 4, doba nejnovější a úvod do poetiky*. Praha: Bursík & Kohout, 1919.

MENŠÍK, Jan. *Rukověť dějin literatury české: pro vyšší třídy škol středních. Díl 4, doba nejnovější a úvod do poetiky*. 2. vyd. Praha: Bursík & Kohout, 1921.

MENŠÍK, Jan. *Literární rukověť k čítance pro šestou třídu českých středních škol*. Praha: Bursík & Kohout, 1928.

MENŠÍK, Jan. *Literární rukověť k čítance pro sedmou třídu českých středních škol*. Praha: Bursík & Kohout, 1929.

MENŠÍK, Jan. *Literární rukověť pro nejvyšší třídy středních škol českých*. Praha: Bursík & Kohout, 1930.

MENŠÍK, Jan. *Literární rukověť k čítance pro šestou třídu českých středních škol*. 2. vyd., uprav. podle osnov z roku 1933. Praha: Bursík & Kohout, 1935.

MENŠÍK, Jan. *Literární rukověť pro sedmou třídu českých středních škol*. 2. vyd., uprav. podle osnov z roku 1933. Praha: Bursík & Kohout, 1936.

MENŠÍK, Jan. *Literární rukověť pro nejvyšší třídu středních škol českých*. 2. vyd., uprav. podle osnov z roku 1933. Praha: Bursík & Kohout, 1938.

MENŠÍK, Jan. *Literární rukověť k čítance pro šestou třídu českých středních škol*. Dotisk 2. vyd., uprav. podle osnov z roku 1933. Praha: Bursík a Kohout, 1945.

MENŠÍK, Jan. *Literární rukověť pro sedmou třídu českých středních škol*. Dotisk 2. vyd., uprav. podle osnov z roku 1933. Praha: Bursík & Kohout, 1945.

MINISTERIUM DES KULTUS UND UNTERRICHTS. *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich*. Wien: Ministerium des Cultus und Unterrichts, 1849.

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ A NÁRODNÍ OSVĚTY. *Výsledky ankety ministerstva školství a národní osvěty z roku 1919 o reformě střední školy*. Praha: Státní nakladatelství, 1922.

NOVÁK, Arne. *Die tschechische Literatur*. Potsdam: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion M. B. H., 1931.

NOVÁK, Arne a NOVÁK, Jan Václav. *Stručné dějiny literatury české*. Olomouc: Promberger, 1910.

NOVÁK, Arne a NOVÁK, Jan Václav. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. 2., přeprac. a rozšíř. vyd. Olomouc: Promberger, 1913.

NOVÁK, Arne a NOVÁK, Jan Václav. *Přehledné dějiny literatury české: od nejstarších dob až do politického osvobození*. 3., rozšíř. vyd. Olomouc: Promberger, 1922.

NOVÁK, Arne a NOVÁK, Jan Václav. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. 4., rozšíř. a přeprac. vyd. Olomouc: Promberger, 1936–1939.

NOVÁK, Jan Václav. *Rukověť k čítance pro vyšší třídy škol reálných: pro 5. třídu. Díl 1.* Praha: Česká grafická Unie, 1911.

NOVÁK, Jan Václav. *Rukověť k čítance pro vyšší třídy gymnasií: pro 6. třídu. Díl 2.* Praha: Česká grafická Unie, 1911.

NOVÁK, Jan Václav. *Rukověť k čítance pro vyšší třídy gymnasií a reálných gymnasií: pro 7. třídu. Díl 3. 2., přeprac. vyd.* Praha: Česká grafická Unie, 1912.

NOVÁK, Jan Václav. *Rukověť k čítance pro vyšší třídy gymnasií a reálných gymnasií: pro 8. třídu. Díl 4.* Praha: Česká grafická Unie, 1913.

NOVÁK, Jan Václav. *Rukověť k čítance pro vyšší třídy gymnasií a reálných gymnasií: pro 7. třídu. Díl 3. 3. oprav. vyd.* Praha: Unie, 1921.

NOVÁK, Jan Václav. *Rukověť k čítance pro vyšší třídy gymnasií a reálných gymnasií: pro 8. třídu. Díl 4. 2., pooprav. vyd.* Praha: Unie, 1921.

NEUHÖFER, Rudolf, ed. *Učebné osnovy středních škol a učitelských ústavů.* Praha: Státní nakladatelství, 1934.

Osnovy jazyka československého (jako jazyka vyučovacího). Otisk z Návrhu učebních osnov pro střední školy. Praha: Státní nakladatelství, 1934.

PALLAS, Gustav a ZELINKA, Vojtěch. *Obrazové dějiny literatury české. Díl I. Od nejstarších dob až do Háška a Nerudy.* Praha: Česká grafická Unie, 1926.

PALLAS, Gustav a ZELINKA, Vojtěch. *Obrazové dějiny literatury české. Díl II. Od Háška a Nerudy až po naše časy: s dodatkem: Úvod do českého básnictví.* Praha: Česká grafická Unie, 1926.

PÍSECKÝ, Ferdinand. *Přehledné dějiny české literatury staré a střední doby.* Praha: E. Weinfurter, 1908.

PÍSECKÝ, Ferdinand. *Přehledné dějiny české literatury nové.* Praha: E. Weinfurter, 1911.

PRAŽÁK, Albert. *Rukověť dějin české literatury. Díl 3, doba nová.* Praha: Bursík & Kohout, 1912.

PRAŽÁK, Albert. *Rukověť dějin české literatury. Díl 3, doba nová. 2. oprav. vyd.* Praha: Bursík & Kohout, 1919.

PRAŽÁK, Albert. *Rukověť dějin české literatury. Díl 3, doba nová. 2. oprav. vyd.* Praha: Bursík & Kohout, 1921.

PRAŽÁK, Albert. *Rukověť dějin české literatury: pro vyšší třídy škol středních a obchodní akademie. Díl 3, doba nová. 2., oprav. vyd.* Praha: Bursík & Kohout, 1922.

Přechodné učební osnovy pro školy obecné, měšťanské a střední na školní rok 1945/1946. Výn. MŠO z 30. XI. 1945, č. 10 584 pres. Praha: Státní nakladatelství, 1946.

STANĚK, Josef. *Dějiny literatury české pro školy střední i soukromé studium*. Brno: Dědictví Havlíčkovo, 1923.

STANĚK, Josef. *Dějiny literatury české pro školy střední i soukromé studium*. 2. dopl. vyd. Brno: Dědictví Havlíčkovo, 1925.

STANĚK, Josef. *Dějiny literatury české: pro školy střední i soukromé studium*. 4., dopl. vyd. Brno: Dědictví Havlíčkovo, 1929.

STANĚK, Josef. *Dějiny literatury české pro školy střední i soukromé studium*. 6. vyd. Brno: Dědictví Havlíčkovo, 1935.

STANĚK, Josef. *Dějiny literatury české pro školy střední i soukromé studium*. 7. oprav. vyd. s 65 podobiznami. Brno: Dědictví Havlíčkovo, 1940.

STANĚK, Václav, ed. *Stručné dějiny literatury české*. Olomouc: R. Promberger, 1905.

ŠETELÍK, Antonín, ed. *Sbírka normálií platných pro české školy střední*. Praha: Ústřední spolek českých profesorů, 1902.

ŠIMEK, František. *Přehled dějin české literatury od obrození až po naše časy*. České Budějovice: Svátek, [1915].

ŠIMEK, František. *Přehled dějin české literatury od počátku literárního tvoření až po naše časy*. 4., přeprac. vyd. České Budějovice: Jan Svátek, 1918.

ŠIMEK, František. *Přehled dějin české literatury od počátku literárního tvoření až po naše časy*. 6., nově přeprac. vyd. České Budějovice: Jan Svátek, 1921.

ŠIMEK, František. *Přehled dějin české literatury od počátku literárního tvoření až po naše časy: pro potřebu školní a obecních knihovníků*. 8., nově přeprac. vyd. Praha: Jan Svátek, 1925.

ŠIMEK, František. *Přehled dějin české literatury od počátku literárního tvoření až po naše časy: Pro potřebu školní a obecních knihovníků*. 9., nově přeprac. vyd. Praha: Jan Svátek, 1931.

TIEFTRUNK, Karel. *Historie literatury české*. 3. opr. a rozmnožené vyd. Praha: Grégr, 1885.

TRUHLÁŘ, Antonín, ed. *Výbor z literatury české. Doba nová*. Praha: Bursík & Kohout, 1886.

TRUHLÁŘ, Antonín. *Výbor z literatury české. Doba nová*. 3., přeprac. vyd. Praha: Bursík & Kohout, 1898.

Učebná osnova pro jazyk český na středních školách s vyučovacím jazykem českým: (Schválená ministerským výnosem ze dne 23. února 1910, čís. 5153). Praha: Císařský královský školní knihosklad, [1910].

Učebná osnova jazyka československého na středních školách s československým jazykem vyučovacím na Slovensku. *Věstník MŠANO* 3, 15. března 1921, č. 6, s. 102–108.

Učební plán a učební osnovy pro školy střední. Praha: Státní nakladatelství, 1948.

VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury. Prvního dílu část první. Od nejstarších dob až po „věk zlatý“*. Praha: Jednota českých filologův, 1897.

VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury. Druhého dílu část první. Století osmnácté*. Praha: Jednota českých filologův, [1901].

VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury. Druhého dílu část druhá. Století devatenácté*. Praha: Jednota českých filologův, 1902.

VLČEK, Jaroslav. *Stručné dějiny literatury české. Díl první: doba stará*. Praha: C. k. školní knihosklad, 1910.

VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury. Prvního dílu část druhá. Od věku „zlatého“ k století osmnáctému*. Praha: Jednota českých filologův, 1920.

VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury. 2., dopl. vyd.* Praha: L. Mazáč, 1931. 4 sv.

VLČEK, Jaroslav a ERTL, Václav. *Stručné dějiny literatury české. Díl druhý: doba střední*. Praha: C. k. školní knihosklad, 1909.

VLČEK, Jaroslav a SMETÁNKA, Emil. *Stručné dějiny literatury české. Díl první: doba stará*. Praha: C. k. školní knihosklad, 1905.

Výnos ministerstva školství a národní osvěty Doplnky a změny v učebných osnovách jednotlivých předmětů na středních školách v Čechách, na Moravě a ve Slezsku č. 42.322 z 11. 9. 1919. *Věstník MŠANO* 1, 15. září 1919, č. 14, s. 251–268.

Výnos ministerstva školství a národní osvěty O učebnicích středoškolských č. 55.900/19 z 18. 12. 1919. *Věstník MŠANO* 2, 1. ledna 1920, č. 1, s. 2.

Výnos ministerstva školství a národní osvěty č. 80.537-II z 8. 7. 1927, jímž se vydávají nové osnovy pro jazyk československý na školách středních s československým jazykem vyučovacím. *Věstník MŠANO* 9, 15. červenec 1927, č. 7, s. 251–259.

Výnos ministerstva školství a národní osvěty č. 112.426-II z 5. 8. 1938, jímž se vydávají osnovy branné výchovy (branné průpravy mravní a naukové) na středních školách, učitelských ústavech, ústavech pro vzdělání učitelek domácích nauk a ústavech pro vzdělání učitelek mateřských škol. *Věstník MŠANO* 20, 15. 8. 1938, č. 8, s. 301–318.

Výnos ministerstva školství a národní osvěty č. 110.845/40-I z 9. 9. 1940, jímž se vyhlašuje normální přehled hodin na gymnasiích, reálných gymnasiích, reformních reálných gymnasiích a reálkách s českým jazykem vyučovacím. *Věstník MŠANO* 22, 15. září 1940, č. 9, s. 222–227.

Výnos ministerstva školství a osvěty č. 2 385/45 z 12. 5. 1945. *Věstník MŠO* 1, 16. května 1945, č. 1, s. 5.

Výnos ministerstva školství a osvěty č. A-33.867-III z 11. 6. 1945. *Věstník MŠO* 1, 22. června 1945, č. 3, s. 23.

Výnos ministerstva školství a osvěty Předkládání školních učebnic a jejich nových vydání ke schválení č. A-44 134-II z 4. 7. 1945. *Věstník MŠO* 1, 31. července 1945, č. 5, s. 42.

Výnos ministerstva školství, věd a umění č. P-16 707 z 29. 11. 1948. *Věstník MŠVU* 4, 15. prosinec 1948, č. 23, s. 563.

Odborná literatura

–ir–. Procházka „Dějiny literatury české“. *Národní listy* 33, 22. 2. 1893, č. 53, s. 9.

BLAŽÍČEK, Přemysl, PEŠAT, Zdeněk a STROHSOVÁ, Eva, eds. *Dějiny české literatury. 4.: Literatura od konce 19. století do konce roku 1945*. Praha: Victoria Publishing, 1995. ISBN 80-85865-48-3.

BLÁHOVÁ, Kateřina. Francouzský pozitivismus a počátky české moderní literární historie. In: PIORECKÁ, Kateřina a SLÁDEK, Ondřej, eds. *O psaní dějin: teoretické a metodologické problémy literární historiografie*. Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1544-0.

CACH, Josef, KOLÁŘ, Zdeněk a TAXOVÁ, Jiřina. *Vývoj, současný stav a perspektivy střední školy*. Praha: Univerzita Karlova, 1987.

COSENTINO, Annalisa. *Vědecký realismus a literatura: česká teorie, kritika a literární historie v letech 1883–1918*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2011 (Mnemosyne; sv. 5). ISBN 978-80-7308-373-1.

ČECH, Leander. Literatura. In: *Ottův slovník naučný. 16. díl: lih–Media*. Praha: J. Otto, 1897, s. 151–153.

ČENĚK, Jan. K vyučování československé literatury na našich školách středních. *Střední škola* 7, 1926–1927, s. 97–105.

ČERMÁK, Petr, POETA, Claudio a ČERMÁK, Jan. *Pražský lingvistický kroužek v dokumentech*. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2097-0.

ČERVENKA, Miroslav. Jana Mukařovského rozchod se strukturalismem. *Tvar* 2, 1991, č. 36, s. 1, 4–5. ISSN 0862-657X.

Deset let vyučování literatury. *Literatura ve škole* 3, květen 1955, č. 5, s. 157–167; červen 1955, č. 6, s. 197–203.

DOBIÁŠ, Dalibor. Čtvery *Dějiny* Arna a Jana V. Nováků. *Česká literatura* 49, 2001, č. 1, s. 45–63. ISSN 0009-0468.

ERTL, Václav. Naše stará literatura na středních školách. *Věstník českých profesorů* 13, 1905–1906, s. 29–35.

ERTL, Václav. Humanismus národní. *Věstník českých profesorů* 26, 1918–1919, s. 1–15.

FLAJŠHANS, Václav. ref. Dějiny české literatury. *Naše doba* 2, 1894–1895, č. 3, s. 273–276.

FLAJŠHANS, Václav. ref. Dějiny české literatury. *Osvěta* 28, 1898, č. 3, s. 264–269.

GÖTZ, František. *Novodobá literatura česká ve škole*. Brno: Ústřední spolek učitelský na Moravě a ve Slezsku, 1921.

HAVRÁNEK, Jan aj. *Dějiny Univerzity Karlovy. III, 1802–1918*. Praha: Univerzita Karlova, 1997. ISBN 80-7184-320-2.

HIKL, Karel. ref. Dějiny literatury české. *Listy filologické* 39, 1912, s. 65–71.

HOFFMANN, Bohuslav. *Základní vývojové tendence vyučování české literatury na gymnáziu*. Praha: SPN, 1980.

HOFFMANN, Bohuslav. *Literární historie v systému literární výchovy, vzdělání a vyučování na gymnáziu*. Praha: Univerzita Karlova, 1989.

HOLÝ, Jiří. Česká literární historiografie, její formování a její obrazy německojazyčné literatury v českých zemích. *Estetika: časopis pro estetiku a teorii umění* 38, 2002, č. 2–4, s. 207–221. ISSN 0014-1291.

HÝSEK, Miloslav. ref. Dějiny literatury české, 2. vyd. *Listy filologické* 61, 1934, s. 358–360.

CHALOUPKA, Otakar. K historickému vývoji pojetí českých literárních učebnic. *Český jazyk a literatura: časopis pro metodiku českého jazyka* 51, 2000–2001, č. 1–2, s. 4–10. ISSN 0009-0786.

CHLUP, Otokar. *Středoškolská didaktika*. Brno: nákladem Společnosti „nových škol“, 1935 (Knihovny nových škol; sv. 11).

JAKUBEC, Jan. Jaroslav Vlček. In: JAKUBEC, Jan a HÝSEK, Miloslav, eds. *Z dějin české literatury: sborník statí, věnovaný Jaroslavu Vlčkovi k šedesátinám od jeho spolupracovníků a žáků*. Praha: Jan Laichter, 1920.

JELÍNEK, Jaroslav. *Nástin dějin vyučování českému jazyku v letech 1774–1918*. Praha: SPN, 1972.

JENIŠTA, Jaroslav. Nové prozatímní osnovy středních škol. *Věstník českých profesorů* 26, 1918–1919, s. 188–192.

JEŘÁBEK, Dušan, MALINA, Jaroslav a PAVELKA, Jiří, eds. *Arne Novák*. Brno: Nadace Universitas Masarykiana, 1997. ISBN 80-210-1516-0.

KABELÍK, Jan. ref. Dějiny české literatury. *Časopis Matice moravské* 22, 1898, č. 1, s. 90–95.

KOVÁŘÍČEK, Václav a KOVÁŘÍČKOVÁ, Iva. *Vývoj školských soustav v českých zemích: Určeno pro posl. pedagog. a filozof. fakulty*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1989.

KUTNAR, František a MAREK, Jaroslav. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. 3., dopl. vyd. Praha: NLN, 2009 (Česká historie; sv. 3). ISBN 978-80-7106-402-2.

LAICHTER, Jan. ref. Geschichte der českischen Literatur von Jan Jakubec. Die čechische Literatur der Gegenwart von Arne Novák. *Naše doba* 15, 1907–1908, č. 4, s. 304–308.

MUKAŘOVSKÝ, Jan. Vyučování jazyku mateřskému na školách francouzských a o potřebě jeho reformy na školách našich. *Střední škola* 5, 1925–1926, s. 129–137.

MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty*. Praha: Fr. Borový, 1936.

MUKAŘOVSKÝ, Jan. Arne Novák. Literární historik a kritik. *Lidové noviny* 47, 28. 11. 1939, s. 7.

MUKAŘOVSKÝ, Jan. Strukturální věda o literatuře. In: *Ottův slovník naučný nové doby. Dílu šestého svazek první*. Praha: Novina, 1939, s. 457–459.

MUKAŘOVSKÝ, Jan. Poetika jako základ literární výchovy na střední škole. *Střední škola* 23, 1942–1943, s. 205–215.

MUKAŘOVSKÝ, Jan. Kam směřuje dnešní theorie umění? *Slovo a slovesnost* 11, 1949, č. 2, s. 49–59.

MUKAŘOVSKÝ, Jan. Ke kritice strukturalismu v naší literární vědě. *Tvorba* 20, 4. 10. 1951, č. 40, s. 964–966.

MUKAŘOVSKÝ, Jan. K metodologii literární vědy. In: *Cestami poetiky a estetiky*. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 183–200.

NOSOVSÝ, Karel. *Katalog učebnic českých a slovenských škol obecných, občanských, středních, ústavů učitelských, škol obchodních, pokračovacích, odborných, hospodářských, průmyslových a živnostenských*. Praha: K. Nosovský, 1925.

NOVÁK, Arne. Literární historie dnes a zítra. *Rozhledy: revue umělecká, politická a sociální* 10, 1900–1901, č. 8, s. 284–291; č. 9, s. 331–335; č. 10, s. 370–373.

NOVÁK, Arne. *Kritika literární. Metody a směry*. Praha: F. Topič, 1916.

NOVÁK, Arne. *Kritika literární. Zásady a prakse*. Praha: F. Topič, 1916.

NOVÁK, Arne. ref. Z dějin české literatury. *Slavia: časopis pro slovanskou filologii* 1, 1923, s. 453.

NOVÁK, Arne. Josef Jireček. *Lidové noviny* 33, 9. 10. 1925, s. 7.

NOVÁK, Arne. Literární dějepis. In: *Ottův slovník naučný nové doby. Dílu třetího svazek druhý*. Praha: J. Otto, 1935, s. 1229–1231.

PAVLÍČEK, Václav. *Vývoj vyučování českému jazyku na střední škole v období meziválečném*. Praha, 1988. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta filozofická.

PEŠAT, Zdeněk. K metodologii literárních dějin Jaroslava Vlčka. In: *Tři podoby literární vědy*. Praha: Torst, 1998, s. 183–189.

PRAŽÁK, Albert. ref. Dějiny literatury české. Svazek první. Od nejstarších dob až do období pobělohorského. *Naše doba* 18, 1910–1911, č. 5, s. 376–380.

PRAŽÁK, Albert. ref. Dějiny literatury české. *Naše doba* 19, 1911–1912, č. 6, s. 463–466.

PRAŽÁK, Albert. *Arne Novák*. Praha: Václav Petr, 1940.

PRAŽÁK, Albert. *Jan Jakubec*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1940.

PROKOP, Dušan. Marxistická estetika a strukturalismus J. Mukařovského. *Estetika* 20, 1983, č. 4, s. 237–245.

PRUSÍK, František. ref. Dějiny české literatury. *Krok* 7, 1893, č. 2, s. 72–76.

SEDLÁK, Jan Václav. Novákovy Dějiny. *Tribuna* 5, 4. 2. 1923, č. 28, s. 8.

SCHAMS, Rudolf. Poznámky k Návrhu učebných osnov jazyka československého. *Střední škola* 17, 1936–1937, s. 118–134.

SCHAUER, Hubert Gordon. Literatura a literární dějepis. *Literární listy* 11, 1890, č. 23, s. 385–387.

STÁTNÍ PEDAGOGICKÁ KNIHOVNA KOMENSKÉHO a VLKOVÁ, Běla, ed. *Historické učebnice literatury ve fondu SPKK: (1848–1953)*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1995.

ŠALDA, F. X. Jan Jakubec: Geschichte der böhmischen Literatur a Arne Novák: Die böhmische Literatur der Gegenwart. *Novina* 1, 1908, č. 3, s. 86–88 (*Kritické projevy 7: 1908–1909*. Praha: Československý spisovatel, 1953, s. 69–73.).

ŠALDA, F. X. Jaroslav Vlček a literární historiografie česká. *Šaldův zápisník* 2, 1929–1930, č. 7, s. 211–215.

ŠISLER, Petr – TAXOVÁ, Eva. Jaroslav Vlček. In: MERHAUT, Luboš, ed. a kol. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 4, S–Ž*. Praha: Academia, 2008, s. 1390–1397. ISBN 978-80-200-1572-3.

ŠMAHELOVÁ, Hana. O vědě, ideologii a strukturalismu. *Slovo a smysl* 12, 2015, č. 23, s. 105–114. ISSN 1214-7915.

ŠMEJKALOVÁ, Martina. *Čeština a škola – úryvky skrytých dějin: český jazyk a jeho vyučování na středních školách 1918–1989*. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1692-6.

TAINE, Hippolyte. *O podstatě díla uměleckého*. Přel. a upr. TYRŠ, Miroslav. Praha: J. Otto, 1873.

TUREČEK, Dalibor. K Vodičkovu modelu literární historie. In: JEDLIČKOVÁ, Alice, ed. *Felix Vodička 2004*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2004, s. 9–17. ISBN 80-85778-44-0.

VESELÁ, Zdenka. *Vývoj literární výchovy na střední škole*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, Filosofická fakulta, 1970.

VESELÁ, Zdenka. *Kapitoly z literární pedagogiky: Určeno pro posl. filozof. fak. UJEP*. Praha: SPN, 1977.

VESELÁ, Zdenka. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. Brno: Masarykova univerzita, 1992. ISBN 80-210-0458-4.

VLČEK, Jaroslav. Josef Jireček a Ignác Jan Hanuš. *Národní listy* 53, 1913, č. 105, s. 1.

VODIČKA, Felix. Literární historie. Její problémy a úkoly. In: *Čtení o jazyce a poesii. sv. 1*. Praha: Družstevní práce, 1942.

VOJTĚCH, Daniel. K podmínkám kontinuity. Rekapitulace. *Slovo a smysl* 1, 2004, č. 2, s. 143–153. ISSN 1214-7915.

VONDRÁČEK, Jan. Osnovy jazyka československého v praxi. *Střední škola* 8, 1927–1928, s. 254–257.

VYKOUKAL, František V. ref. Dějiny české literatury. *Světobzor* 27, 1892–1893, č. 10, s. 119.

WEINGART, Miloš. Problémy a metody české literární historie. In: *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave* 1, 1922, č. 12 (t. r. i sep.).